

BOREC

1980

borec

JANUAR 1980

1

BOREC, YU ISSN 0006-7725



Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n. c. 320-477, interna 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 1 **France Perovšek:** Spomini na veliko italijansko ofenzivo v Sloveniji (julij—september 1942)
- 21 **Anton Štampohar:** Kosec koso brusi
- 40 **Peter Levec:** Večerna idila
- 41 **Emil Cesar:** Lovro Kuhar — Prežihov Voranc v narodnoosvobodilnem boju
- 47 **Edvin Pervanje:** Prispevek k razpravi »Velika izdaja pri Trstu in na južnem Primorskem leta 1943«
- 50 **Fani Okič:** Iz azteške poezije
- 51 **Fani Okič:** Prvi poljub
- 53 **Fani Okič:** Inti Raymi 1978

Politični razgledi

- 55 **Florijan Laimiš:** Poseg v zgodovino 20. stoletja
- 60 **Niko Goršič:** Izdajalec

Književnost — ocene

- 61 **Slavko Rupel:** Gerald Greene Holokavst
- 62 **Savo Rutar:** Zbornik občine Domžale
- 63 **Peter Hribar:** Radko Polič: Čudežna pomlad

Bibliografija

- 64 **V oceno smo prejeli**

Naslovna slika: Zima je s snegom zavila gozdno pokrajino, toda sovražnik ne miruje s krvavimi naklepi. Zato je tudi v samotnem gozdu potrebna partizanska straža

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

BOREC 1980

LETNIK XXXII

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB

France Perovšek: Spomini na veliko italijansko ofenzivo v Sloveniji (julij—september 1942) 1/1

France Perovšek: Spomini na veliko italijansko ofenzivo v Sloveniji (julij—september 1942) 2/69

Danilo Perčič: Akcija Briško-beneškega oddelka v Ločniku (januar 1944) 2/99

Vera Hutař: Zločin brez primere 3/129

Alenka Božič: Prispevek h kadrovske sestavi pokrajinske oblasti med NOB na Gorenjskem 3/155

Vera Hutař: Zločin brez primere 4/193

Alfred Grobler-Mire: Kdaj je padel Miloš Zidanšek 4/229

Drago Novak: Junaški boj mladega skojevca Janka Ribiča 4/237

Franci Strle: Zmaga pri Marinči vasi 5/289

Dr. Tone Ferenc: Pohvale, odlikovanja in nagrade za zločince (Nekaj dokumentov o preserski akciji in procesu) 6-7/321

Franc Štefe-Miško: Tragični avgust 1942 pod Krvavcem 8-9/417

Franc Štefe-Miško: Tragični avgust 1942 pod Krvavcem 10/513

Dr. Tone Ferenc: Odkritje protifašistične skupine v Ocizli in Klancu v Slovenski Istri 12/641

GRADIVO IN SPOMINI

Edvin Pervanje: Prispevek k razpravi Velika izdaja pri Trstu in na južnem Primorskem leta 1943 1/47

Mile Pavlin: Marjan Novak-Mihajlo Jovo 4/219

Hinko Wilfan: Jugoslovanske vojne sirote v uku na Češkoslovaškem (Prvi slovenski

transport v Kuřimu pri Brnu na Moravskem) 6—7/349

Hinko Wilfan: Jugoslovanske vojne sirote v uku na Češkoslovaškem (Prvi slovenski transport v Kuřinu pri Brnu na Moravskem) 10/545

Viktor Stopar: še o veliki italijanski ofenzivi 11/577

SPOMINSKO PRICEVANJE

Fani Okič: Prvi poljub 1/51

France Brenk: Spomin na Višek-Visco 2/105

Ivan Potrč: Weg in die Freiheit 2/113

Božo Levec: Mozaik spominov na otroštvo 3/167

Niko Košir: Mirjan, IV. brigada: Brizgalo je prek čela ... 3/181

Vasja Ocvirk: »Saj je cel Srebrnič!« 5/297

Janez Svajncar: Zamujeni koraki 5/303

Boris Režek: Dediščina 6—7/397

Milenko Strašek: Prekop 11/587

POEZIJA

Peter Levec: Večerna idila 1/40

Fani Okič: Iz azteške poezije 1/50

Fani Okič: Inti Raymi 1978 1/53 in 1/54

Niko Goršič: Izdajalec 1/60

France Prešeren: Čez tebe več ne bo ... 2/68

Cene Vipotnik: Pesem šimna sirotnika 2/98

Cene Vipotnik: Interniranci 2/112

Cene Vipotnik: Zalostinka 2/116

Peter Levec: Požgana vas 3/174

Črtomir Šinkovec: Ni več vojne 3/179

Anton Vodnik: Mrtvi sin 3/180

Janez Dolenc: Osvoboditev Dachaua (29. april 1945) 4/218

Črtomir Šinkovec: Ded in vnuk 4/228
 Črtomir Šinkovec: Večer v Trstu 4/235
 Jože Smit: Počitek 4/236
 Črtomir Šinkovec: Stari mlin 4/236
 Edvard Kocbek: Za čas boja 4/239
 Igo Gruden: Nočni glasovi 4/240
 France Kosmač: Iz noči na Štajerskem 4/240
 Fani Okič: Otroški grobovi 1941—1945 4/248
 Oton Vrhunec-Blaž Ostrovrhar: Titu 5/258
 Tilka: Titu! 5/258
 Danilo Komac-Brdavs: Titu 5/258
 Vlasta: Partizani Titu 5/260
 Besedilo ob Titovem portretu: 5/260
 Marija: Maršalu Titu za rojstni dan 5/261, 5/262
 Tebi, tovariš Tito! 5/263
 Marica Klinkon-Stanislava: Mladina maršalu Titu! 5/263
 Slika Maršala Tita! 5/264
 Fani Hlede-Vogrič: Tito 5/265
 Ivana: Pred sliko maršala Tita 5/265
 Pavle Hafner: Tito, pokaži nam pot domov! 5/266 in 5/267
 Srbo Ivanovski: Pozdrav Titu 5/268
 Vladimir Nazor: Tovariš Tito 5/268
 Fani Okič: Titu v slovo 5/288
 Mile Klopčič: Titovo ime 5/302
 Radovan Zogović: Biografija tovariša Tita 5/308
 Ali Podrimja: Tebi, Tito 5/314
 Oton Župančič: Surovi čas 6—7/334
 Peter Levec: Večerna idila 6—7/340
 Miran Jarc: Sonet obupa 6—7/348
 Ivan Minatti: Čez Kras 6—7/360
 Igo Gruden: Perice na Savi 6—7/372
 Črtomir Šinkovec: Tih večer in luč 6—7/396
 Dr. Lev Svetek-Zorin: Na maršu 8—9/428
 Nada Dragan-Carevska: Burja 8—9/441
 Dr. Lev Svetek-Zorin: V snežnem viharju 8—9/442
 Dr. Lev Svetek-Zorin: Silvestrovo 1943 8—9/446
 Dr. Lev Svetek-Zorin: Ob slovesu 8—9/458
 Nada Dragan-Carevska: Partizanov pokop 8—9/473
 Dr. Lev Svetek-Zorin: Vstajenje Primorske 8—9/474
 Nada Dragan-Carevska: Z ranjenci 8—9/478
 Nada Dragan-Carevska: Zimska 8—9/484
 Dr. Lev Svetek-Zorin: Vizija 8—9/492
 Jože Udovič: Balada 10/522
 Matej Bor: Kurir 10/544
 Jože Smit: Požgana vas 10/554
 Mile Klopčič: Titovo ime 10/559
 Vladimir Nazor: Titov »Naprej!« 10/560, 10/561 in 10/562
 Igo Gruden: Labodja pesem 10/568
 Cene Vipotnik: Pesem svitanica 10/574
 Jure Kaštelan: Pesmi o moji zemlji 11/583, 11/584, 11/585 in 11/586
 (Prevod: Slavko Kumer, 1980)

Miha Klinar: S priprtimi očmi 11/606
 Fani Okič: Nem pogovor 11/608
 Miha Klinar: Zima 11/630
 Igo Gruden: Silvestrova noč 12/666

FOTOGRAFIJE, RISBE IN DOKUMENTI

Dnevno povelje generala Robottija na začetku ofenzive proti slovenskemu osvobojenemu ozemlju, 16. julija 1942 1/3
 Italijanska vojska na Ljubljanskem barju, kjer se je ofenziva začela 1/7
 Vas Travnik pri Loškem potoku, požgana julija 1942 1/11
 Italijanska okupacijska vojska požiga in rop slovenske vasi 1/15
 Streljanje domačinov iz vasi Dane v Loški dolini na Križni gori, 31. julija 1942. Z leve proti desni: Franc Žnidaršič, Janez Krajc, Franc Škerbec, Feliks Žnidaršič in Edvard Škerbec 1/19
 Gradac v Beli krajini pred vojno. V ospredju kamniti most prek Lahinje, zgrajen iz ostankov železoličarne, ki je v vasi delovala v drugi polovici prejšnjega stoletja. Domači komunisti so sredi leta 1933 ustanovili društvo kmečkih fantov in deklet, katerega delovanje je bilo 15. oktobra 1935 oblastno prepovedano. Istega dne je bilo prepovedano tudi DKFID Mlake. To sta bili prvi društvi v Sloveniji, ki ju je kraljevska uprava Dravske banovine prepovedala zaradi komunističnega delovanja 1/23
 Jakob Butala (1903—1942). Zaradi komunističnega delovanja v Celju in med služenjem vojaškega roka je bil pred okrožnim sodiščem v Celju julija 1929 obsojen na tri leta robije. Po prestani kazni v mari-borski kaznilnici je nadaljeval z ilegalnim delom v rojstnem Gradcu 1/25
 Starodavni običaj kmečkih fantov, da so ob raznih priložnostih s pesmijo dajali duška svojemu razpoloženju, je takoj po ustanovitvi DKFID Gradac dobil organizirane oblike. V okviru društva je bil ustanovljen pevski odsek, ki je tudi še po prepovedi društva deloval pod strokovnim vodstvom. Pobudo za ustanovitev pevskega odseka je dal član društva Jakob Butala, ki sam ni bil pevec in zato tudi ne njegov član. Sprva je zbor — gre za moški pevski zbor, ki je štel do 15 članov — vodil organist Avgust Škorjanec, ki pa ga je, ker se ni strinjal z ideološko usmerjenostjo društva, kmalu nadomestila učiteljica Rada Passek iz Podzemlja. Prvikrat je zbor nastopil na tekmah koscev in žanjic v organizaciji DKFID Mlake in Gradec, že 12. novembra

- 1933 pa je v gostilniških prostorih Ivana Zupaniča priredil svoj prvi javni koncert. Na fotografiji so člani pevskega odseka leta 1933. Stojijo (od leve proti desni): Tone Jurejevčič, Milan Kovačič, knjižničar DKFID, Anton Šober, soavtor pesmi Kosce koso brusi in tajnik DKFID, Stanko Ivec, Franc Doltar, France Kovačič, Julij Završnik; sedijo: Jakob Videtič, Ferdo Potočnik, pevovodja Rada Passek, Anton Kambič, predsednik DKFID, Franc Završnik; ležita: Slavko Jakša in Stanko Šmid. Fotografiral Lojze Kump iz Obrha pri Dragatušu 1/29
- Udeleženske tekme žanjic DKFID Mlake 8. julija 1934 na Krasincu. Zmagala je Bara Črnič iz Boginje vasi, sledile so ji: Jožefa Kralj iz Boginje vasi, Marija Štravs iz Boršta, Bara Šuštarčič in Jožefa Klepec, obe iz Prelozja. Harmonikar je član pevskega odseka DKFID Gradac Ferdo Potočnik, med NOB harmonikar v 15. SNOUB 1/31
- Po manj kot dveipolletnem življenju DKFID Gradac pevski zbor ni prenehal z delovanjem. Po navodilu nekdanjega urednika Slovenske zemlje Pavla Kreutzerja in v soglasju s partijo je v letu 1937 prihajal voditi zbor slavist Uroš Kraigher iz Ljubljane, na fotografiji drugi z leve v prvi vrsti. Nedvomno je gradaški moški pevski zbor odigral pomembno vlogo: tako v kulturnem kot političnem pogledu. Zlasti pa ne sme v pozabo, da je iz njegovih grl privrela pesem Kosce koso brusi, ki ne bo zamrla 1/33
- Listič s pesmijo Pesem kmetske mladine iz Bele krajine Kosce koso brusi, priložen Ljudski pravici z dne 6. marca 1936 1/35
- Spomenik pod vasjo Boršt ob cesti Gradac—Krasinec, odkrit maja 1977, z napisom: »V letih 1932—33 se je na Mlakah z ustanovitvijo partijske celice ter društva kmečkih fantov in deklet začelo organizirano delo belokranjskih komunistov pod vodstvom Janeza Marentiča« 1/38
- Pisatelj in politični delavec Lovro Kuhar — Prežihov Voranc 1/43
- Raketa SS-20, taktično orožje iz arzenala sil varšavskega sporazuma, kakršno je zaostriло odnose med dvema vojaškima blokom na evropskih tleh. Kot odgovor na SS-20 je Zahod začel pospešeno razvijati oziroma modificirati raketo tipa Parshing in jo usposablјati, da bi z njo lahko z zahodno evropskih izstrelišč ogrožal cilje v evropskem delu SZ, med njimi tudi Moskvo 1/57
- Božidar Jakac: Podoba dr. Franceta Prešerna 2/67
- Italijanski generali pred slovensko hišo v ognju 2/71
- Italijanska okupacijska vojska požiga in ropa slovenske vasi 2/75
- Dne 25. julija 1942 so fašisti iz skupine Montagna pod poveljstvom majorja Guardia ujeli partizanko Francko Janež in partizana Franca Prijatelja in ju obsodili na smrt. Eksekucijski oddelek pod poveljstvom narednika Foia ju žene na morišče pri Velikih Laščah 2/81
- Italijanska vojska je 15. septembra 1942 v Vojni vasi pri Črnomlju ubila Janka Cimermana, Alojza Šetino in Ivana Pezdirc 2/85
- Dne 22. julija 1942 so Italijani ustrelili 4 domačine iz Zavrha nad Cerknico. Pred ustrelitvijo so si morali sami izkopati grob 2/89
- Slika napada Briško-beneškega odreda na Ločnik 12. januarja 1944 2/101
- Prva stran prve številke časopisa, ki so ga slovenski interniranci izdajali na Viscu 2/107
- Vojno poročilo v prvi številki časopisa, ki so ga interniranci izdajali na Viscu 2/108
- Vojno poročilo prve številke časopisa, ki so ga interniranci izdajali na Viscu 2/109
- Zadnja stran prve številke časopisa, ki so ga interniranci izdajali na Viscu 2/110
- Pisatelj Ivan Potrč, ki je sam doživel strahote v Mauthausnu 2/113
- List iz skicirke Nikole Omerse, ki je nastal v Dori aprila 1945 2/117
- Nikolaj Omersa: Karantena v taborišču, 1945, olje, platno 2/118
- Nikolaj Omersa: Interniranci, 1959 2/119
- Allah je velik, Brežnjev pa ne, to je bilo geslo, s katerim so afganistanski uporniki prišli za orožje. Premalo zanimanja so prejšnji režimi pokazali za preprosto ljudstvo, da bi spoznalo še kakšne druge vrednote življenja, ne le islam. Uporniki imajo vse vrste orožja — od primitivnih pušk do sodobnih bazuk 2/123
- Revolucionar z meščanskim imenom: Karmal Babraj, politični voditelj, ki je veliko deloval med množicami, dober govornik in zdaj osrednja osebnost režima v Kabul 2/125
- Zemljevid Borovniške kotline 3/131
- Breg Ljubljaniče pri Kaminu. Kraj, kjer so vkrcali v čolne razstrelivo za miniranje preserskega mostu 3/133
- Graččinski hlev v Bistri, kjer je bilo skrito orožje in bunker, v katerem so se skrivali partizani 3/135
- Železniški most čez Ljubljaničo pri Preserju 3/137
- Grobelnikova vila na Bleiweisovi cesti v Ljubljani, kjer je imelo svoj sedež kara-

- binjersko poveljstvo, policija pa svojo mučilnico 3/141
- Sodna palača v Ljubljani, kjer je imelo sedež italijansko vojaško sodišče 3/145
- Drago Vidmar: Begunci iz požganega doma, 1944 3/169
- Stane Kumar: Internirani deček, sedeč za bodečo žico, z menaško v roki, Gonars 1943 3/171
- Stane Kumar: Otroci v taborišču, perorisba s tušem, Gonars 1942 3/173
- Svet zanesljivo ni stopil na rob vroče, ne le hladne vojne zaradi preprostih afganistanskih prebivalcev, ljudi, ki sodijo med najrevnejše na svetu. Njim še noben dosedanji režim ni prinesel izboljšanja položaja, socialistično ureditev pa so začeli minirati islamski pridigarji, za katere je socializem »šejtanova iznajdba«. Visoko nad željami preprostega afganistanskega ljudstva se križajo interesi velikih svetovnih sil 3/185
- Na strelne položaje v Afganistanu so postavili sodobno, čeprav že nekoliko zastarelo oborožitev. Tudi takšna, kot je, je bila razlog za presenečenje in za seganje po novostih iz arzenala druge strani. Bojazen pred sicer upoštevanu, vendar iz nobene strani zaželeno preizkušanje sil, skriva v ozadju modernejšo oborožitev, kot so protiletalske rakete Sam-6 sovjetske proizvodnje, paktu NATO znane po šifri »Gainful« 3/187
- Gramozna jama, kjer so Italijani postrelili na smrt obsojene ljudi 4/205
- Na smrt obsojeni in ustreljeni Jakob Krašovec 4/207
- Na smrt obsojeni in ustreljeni Ciril Gabrovšek 4/209
- Šestnajst grobov obsojenih na »preserskem procesu« 4/211
- Spominsko obeležje žrtvam »preserskega procesa« v Bistri 4/212
- Prva stran poslovnega pisma Cirila Gabrovška 4/213
- Stane Kumar: Internirani otroci, svinčnik, Gonars 1943 4/223
- Stane Kumar: Študija skupine otrok, sedečih na menaškah, svinčnik, Gonars 1943 4/225
- Miloš Zidanšek-Zdravko 4/229
- Spominska plošča Milošu Zidanšku je čila na pobudo ZB vzdana v Hribarjevem na hišo Kraševčevih 4/233
- Demonstracije prebivalstva so skoraj edino sredstvo, s katerim ljudstvo še lahko izrazi svoje ogorčenje nad nasiljem oblasti. Od jeseni lani se položaj v Salvadorju vse bolj bliža državljanski vojni 4/251
- Obotavljanje, ki je žaljivo in škodljivo: šele po dolгих mesecih se je Washington omehčal in odobril kredit revolucionarjem. Ameriški predsednik Carter sega v roko članu nikaraške junte Ortegu 4/252
- Fotografija Josipa Broza Tita 5/259
- Josip Broz Tito leta 1937 kot generalni sekretar KPJ 5/271
- Josip Broz Tito kot generalni sekretar in vrhovni komandant NOV in POS v Mliništu v Bosni leta 1942 5/275
- Josip Broz Tito ob slapu Plive 28. novembra 1943 5/279
- Božidar Jakac: Tito, 1944, najedkana risba na plošči 5/281
- Narodni heroj Tone Tomšič, po katerem nosi ime proletarski bataljon. Italijani so ga 21. maja 1942 ustrelili v Gramozni jami 5/291
- Ivan Kovačič-Efenka, eden izmed znanih hrabrih partizanskih komandantov 5/293
- Narodni heroj Stane Semič-Daki 5/295
- Dolina Krke pri Žužemberku, kjer je bilo več partizanskih spopadov z Italijani 5/296
- France Mihelič: Ožgano drevo, 1944, črna kreda 5/299
- Nikolaj Pirnat: »Maščujte me!«, linorez iz mape Naša borba 5/301
- Partizanski pohod v zasneženi pokrajini 5/305
- Pred Perzijskim zalivom imata obe najmočnejši svetovni sili razporejen precejšen del svojega ladjevja. Ameriška flota šteje 24 vojnih ladij, med njimi tudi letalonosilko Kitty Hawk, medtem ko je sovjetska admiralska zastava na križarki maršal Vorošilov. Američani načrtujejo nove ukrepe proti Iranu in zahtevajo solidarnost od svojih zaveznikov 5/311
- Ena od vsakodnevnih vaj ameriških enot za takojšnje ukrepanje kjerkoli na svetu. Prizor je z vaje v oporišču Fort Gulick. Dogodki po svetu dokazujejo, da ameriški komandosi, izurjeni tako, da ubijajo že podzavestno, naletijo na sebi povsem enakovredne bojevnike druge strani 5/313
- Boris Kalin: spomenik NOB v Begunjah, detajl 6—7/336
- Jaka Avšič, 1943 6—7/341
- Glavni štab NOV Slovenije junija 1944: Boris Kraigher, komisar Jaka Avšič, namestnik komandanta, Franc Rozman, komandant, Viktor Avbelj, pomočnik komisarja in Dušan Kveder, načelnik 6—7/343
- Jaka Avšič v oficirskem klubu v Atenah ob podelitvi grškega odlikovanja v spomin na prvo svetovno vojno in udeležbo na solunski fronti 6—7/347

- Jugoslovanski vojenci iz Zbrojevke v spre-
vodu ob prvi obletnici zmage 6—7/351
- Jugoslovanski vojenci iz Zbrojevke v Kuři-
mu v sprevodu dne 9. maja 1946 6—7/352
- Jugoslovanski vojenci iz tovarne Zbrojevka
v Skolicah na odkritju spomenika Stevu
Mihailoviću in češkim borcem poleg ob-
novljenega bunkerja 6—7/353
- Jugoslovanski vojenci — telovadci pred telo-
vadnim nastopom 6—7/354
- Jugoslovanski vojenci iz Zbrojevke 6—7/355
- Jože Mikec: Središče v Kuřimu 6—7/356
- Jože Mikec: Budyšin 6—7/357
- Jože Mikec: Lužiškosrbska narodna noša
6—7/358
- Naša partija se je pod Titovim vodstvom za-
vestno postavila na lastne noge 6—7/361
- Jakob Savinšek: spomenik NOB v Celju, de-
tajl 6—7/374
- Faksimile druge, doslej neznane zbirke Ka-
juhovih pesmi v likovni opremi Franceta
Scagnettija 6—7/377
- Naslovna stran Kajuhove zbirke Markacije
v likovni opremi Petra Sinkovca 6—7/381
- Dore Klemenčič-Maj: Gabri, 1939 6—7/399
- Boris Kalin, Boris Kobe: spomenik NOB na
Vrhnikih 6—7/406
- Voditelji sedmih »najbolj industrializiranih
zahodnih držav« na beneškem vrhu 22. in
23. junija 1980, fotografirani na otočku
San Giorgio nasproti trga sv. Marka v
Benetkah 6—7/409
- Kamen spotike med Vzhodom in Zahodom
— manevrska raketa. Skupaj z ameriško
raketo pershing 2 naj bi, po trditvah SZ,
porušila vojaško ravnotežje v Evropi
6—7/410
- Zahodnonemškega kanclerja Helmuta Sch-
midta, ki je bil 30. junija in 1. julija na
uradnem obisku v Moskvi, so sprejeli
z vsemi častmi. Med drugim ga je na leta-
lišču pozdravil Leonid Brežnjev 6—7/411
- Na poti prek Krvavca je bil z delom 2. grupe
odredov tudi štab grupe: Dušan Kveder-
Tomaž, Franc Rozman-Stane in Peter
Stante-Skala 8—9/419
- Vladimir Zajc-Samo iz Polja pri Ljubljani,
politkomisar 2. bataljona Savinjskega od-
reda, ki je bil ob napadu nad Davovcem
hudo ranjen, na umiku po so nanj na-
leteli raztrganci in ga zverinsko ubili
8—9/421
- Tone Vrhovnik iz Laniš in Jože Grilc z Am-
broža, oba borca Krvavške čete, in Janez
Koselj iz Bodešč pri Bledu, kurir štaba
Kokrškega odreda, padli 13. avgusta 1942
nad Davovcem; prvi je padel ob prihodu
na javko k lovski koči, druga dva pa ob
napadu na kolono 8—9/423
- Skica poti 2. grupe odredov prek Krvavca
8—9/424 in 8—9/425
- Nikolaj Pirnat: Vasi gore 8—9/427
- Franček Bohanec 8—9/431
- Vladimir Kavčič 8—9/437
- Tone Ferenc 8—9/443
- Ivan Kriznar 8—9/447
- Emil Cesar 8—9/451
- Stane Terčak: Ukradeni otroci (ZALOŽBA
BOREC, 1962) 8—9/457
- Anton Milič-Marko: Dvaindvajset tisoč kilo-
metrov od Kragujevca do Kragujevca
(ZALOŽBA BOREC, 1963) 8—9/459
- Jože Smit: Koleselj iz cedilike (ZALOŽBA
BOREC, 1968) 8—9/463
- Slovenke v narodnoosvobodilnem boju (ZA-
LOŽBA BOREC, 1970) 8—9/465
- Tone Svetina: Ukana (ZALOŽBA BOREC,
1974) 8—9/467
- Leopold Suhodolčan: Najdaljša noč (ZALOŽ-
BA BOREC, 1975) 8—9/470
- Jože Vidic: Po sledovih črne roke (ZALOŽ-
BA BOREC, 1975) 8—9/471
- Matevž Hace: Komisarjevi zapiski (ZALOŽ-
BA BOREC, 1976) 8—9/475
- Karel Destovnik-Kajuh: Zbrano delo (ZA-
LOŽBA BOREC, 1978) 8—9/479
- Alenka Nedog: Ljudsko frontno gibanje v
Sloveniji (ZALOŽBA BOREC, 1978) 8 do
9/481
- Štefanija Ravnikar-Podbevšek: Sveti Urh
(ZALOŽBA BOREC, 1978) 8—9/483
- Janez Vipotnik: Ledina (ZALOŽBA BOREC,
1980) 8—9/488
- Radko Polič: Čudežna pomlad (ZALOŽBA
BOREC, 1979) 8—9/489
- Saša Božović: Tebi, moja Dolores (ZALOŽ-
BA BOREC, 1980) 8—9/493
- Zvonimir Črnoč v filmu Zgubljeni rodni
kraj Anteja Babaje 8—9/498
- Mirjana Karanović je zaigrala v Petrijevem
vencu Srdana Karanovića 8—9/499
- Scena iz filma Na svidenje v naslednji vojni
Živojina Pavlovića 8—9/501
- Prizor iz taborišča Sa Kao na Tajskem. To
ni več taborišče za ljudi, temveč »skladi-
šče, odlagališče« beguncev, kakor trdijo
poznavalci razmer. Vendar, revščina, ki
jo je videči na sliki, je samo vrh ledene
gore, štiri petine nevarnih čeri se skriva
pod vodo ... 8—9/505
- Sahelska cona v Afriki, ozemlje pod Saharo.
Ze skoraj 10 let ni deževalo, od kmetij-
stva so se preusmerili v živinorejo, ven-
dar je od žeje poginilo 10 milijonov glav
goveje živine. Med 25 milijoni prebivalci
tega dela Afrike dve tretjini otrok trpi
lakoto. Od teh jih je 20 % na robu smrti
8—9/507
- Janez Martinjak in Peter Slatnar, oba z
Ambroža in borca Krvavške čete, padla
17. avgusta 1942 na Pokovšah in Ivan Bod-
laj iz Županjih njiv nad Stahovico, borec

Krvavške čete ter Edo Hedl iz Zaloga pri Ljubljani, borec 2. grupe odredov, ki sta si 18. avgusta 1942 sama vzela življenje, da ne bi prišla v roke Nemcem. Bodlaj si je vzel življenje na Pokovšah, Hedi pa skupno z ranjencem, prav tako borcec 2. grupe odredov, nad kmetijo Vižinčar nad Ambrožem 10/514

Brata Vitko in Lojze Mejač iz Komende, veletrgovca in nekdanja klerikalna veljaka, med okupacijo pa tesna sodelavca najvišjih nemških političnih in policijskih voditeljev na Bledu, sta bila glavna organizatorja uničenja Krvavške čete. Oba sta bila justificirana 10/515

Dr. Vinko Bedenk, živinozdravnik iz Kranja, ki je imel neposredne zveze tudi z generalom Erwinom Rösenerjem na Bledu, je poskušal razbiti ostali dve četi 2. bataljona Kokrškega odreda pod Storžičem in pripravljaj ustanovitev vojaških belogardističnih oddelkov na Gorenjskem. Justificiran je bil 2. septembra 1942 10/516

Janez Brodar, kmet iz Hrastja pri Kranju, nekdanji klerikalni poslanec, banski svetnik in predsednik Kmečke zveze Slovenije, je bil dvakrat vodja bele garde na Gorenjskem. Prvič v poletju 1942, ko je zaradi odločnih partizanskih posegov njihovo vodstvo razpadlo in je pobegnil na Dunaj, drugič pa ob koncu vojne, ko je po dveh letih »premora« postal predsednik pokrajinskega odbora bele garde za Gorenjsko. Njegov najstarejši sin je bil poveljnik domobranske postojanke v Voklem pri Kranju, najmlajši sin Marjan, tudi domobranec, pa se je po vojni ilegalno vračal iz tujine in leta 1948 sodeloval pri uboju ljudskega poslanca Jožeta Mojskriča v Bizoviku pri Ljubljani 10/517

Koroško-nemški predplebiscitni letak 10/525

Koroško-nemški predplebiscitni letak 10/529

Slovenski predplebiscitni letak 10/535

Slovenski predplebiscitni letak 10/539

Jože Mikec: Od Rošlina do Verjanka, kipec iz žgane gline (Jože Mikec je bil v vajeniških dneh odličen sestavljalec člankov za stenčias, mladinski aktivist, govornik, risar in pol; avtor številnih risb s tušem, svinčnikom in — malih plastik. Kot strugar je dolga leta stal ob stružnici, pa se je moral zaradi invalidnosti upokojiti. Danes je ilustrator internega glasila Inštituta za elektroniko v Ljubljani 10/549

Posnetek naslovnice glasila koroških Slovencev Mir, v katerem je bila objavljena črtica v Tujino Prežihovega Voranca 10/557

Iz protesta zaradi aretacije opozicijskega politika Kim Dae Džunga so se v Kvangd-

žuju začele politične demonstracije, ki so se kmalu spremenile v upor. Posredovali so padalci in z vso brezobzirnostjo zlo mili kljubovanje skoraj golorokih študentov. Za ranjenci ni nobene sledi več, obračunavanje »zmagovalcev« nad prebivalstvom pa se še vedno ni končalo 10/565

Partizanska patrolja ob pohodu na Štajersko kmalu po veliki italijanski ofenzivi; Viktor Stopar-Silvo Moščan drugi z desne 11/579

Cita Potokar: ilustracije (Mirko Strašek: Prekop) 11/591, 11/597, 11/601

V začetku letošnjega poletja je bil le malo komu znan. Lech Walesa (37) je bil delavec v Leninovi ladjedelnici v Gdansku, v osemnajstih dneh stavke pa je iz elektromonterja prerastel v skorajda zgodovinsko osebnost. Ko je bilo stavke konec, je takoj obiskal poljskega kardinala Wyszyńskiego 11/633

Na varšavskih ulicah so poročila o zamenjavi prvega sekretarja Poljske združene delavske partije Edwarda Gierka s Stanislavom Kanio komentirali kot »senzacija z zakasnitvijo«. Novi partijski sekretar je takoj opozoril, da so v zmoti vsi tisti, ki računajo, da bo Poljska opustila socialistično razvojno pot 11/635

Andrej Počkaj, fotografiran v zaporu avgusta 1940 12/645

France Mihalič, fotografiran v zaporu avgusta 1940 12/647

Jože Mihalič, fotografiran v zaporu avgusta 1940 12/649

Ivan Zobec, str., fotografiran v zaporu avgusta 1940 12/651

Ivan Mihalič, fotografiran v zaporu avgusta 1940 12/653

Ivan Zobec ml., fotografiran v zaporu avgusta 1940 12/655

Rudi Mihalič 12/657

Popis Rudija Mihaliča na puljski kvesturi 24. avgusta 1940 12/661

Andrej Petaros, fotografiran v zaporu avgusta 1940 12/663

Maksimile naslovne strani ladijskega dnevnika Kajmakčalana za mesec april ter strani za 17. in 18. april 1941 12/671, 12/672, 12/673, 12/674, 12/675

Skica pomorske situacije v Otrantskih vratih v noči na 18. april 1941 12/679

Motorna torpedovka Durmitor iz sestava 2. torpedne divizije 12/685

Torpedovka T5 iz sestava 3. torpedne divizije 12/689

Manevri posebnih ameriških enot za vojskovanje v puščavi. Potem ko so zahodnoevropski zavezniki ZDA zavrnili predviden predlog ameriškega predsednika Carterja o skupnih intervencijskih silah, ki bi po-

sredovale, če »bi bila ogrožena naftna pot iz Perzijskega zaliva«, so Američani v puščavi Mojawa v Kaliforniji uredili puščavski poligon 12/700

RAZNI ZAPISI

Anton Štampohar: Kosec koso brusi 1/21
Fran Albreht: Nazaj k Prešernu 2/65
Miro Seražin: Pojasnilo 2/125
Tone Zorn: Iz publicistične dejavnosti stuttgartskega Nemškega zamejskega inštituta v začetku tridesetih let 3/175
Izidor Stres-Silvo: Komentar k fotografijam 3/193
Jože Udovič: Kako smo izdelovali partop v Novi gori 4/215
Dr. Tone Zorn: Iz pisanja lista Jugoslovanski Korotan 4/241
Boris Višnovc: Umrli je Karel Prušnik-Gašper 4/255
Josip Broz Tito (1892—1980) 5/257
Milan Obradović: Tito o samozaščiti revolucije 5/269
Ana Stucin: O zločinu v Idrijskih Krnicah 6—7/333 in 6—7/334
Dr. Tone Zorn: Nemško poročilo iz leta 1944 o položaju v Kanalski dolini 6—7/337
Milan Štante: Plat zvona ni znamenje za zmedo, ampak za napad na sovražnika (Ob obletnici smrti generala Jake Avšiča) 6—7/341
Dr. Marjan Britovšek: Nekaj misli o članku dr. Ceneta Logarja Mednarodni okvir narodnoosvobodilnega boja 6—7/361
Dr. Avguštin Lah: Uvodne besede k posvetovanju ob dvajseti obletnici založbe Borec 8—9/429
Franček Bohanec: Partizanska literatura — kaj je? 8—9/431
Vladimir Kavčič: Iskanje in odkrivanje resnice 8—9/437
Tone Ferenc: Zgodovinska dela o narodnoosvobodilnem boju v založbi Borec 8 do 9/443
Ivan Križnar: Izdajanje del o narodnoosvobodilnem boju v obdobju gospodarske ustalitve 8—9/447
Emil Cesar: Pesniške publikacije s tematiko narodnoosvobodilnega boja 8—9/451
Lado Pohar: Problematika knjige s tematiko narodnoosvobodilnega boja 8—9/455
Milan Apih: Kaj uvrstiti v narodnoosvobodilno pisano besedo? 8—9/459
Alojz Mikenauer: »O obdobju po letu 1945 je treba pisati!« 8—9/461
France Filipič: Nekaj o zgodovinopisju narodnoosvobodilnega boja 8—9/463
Franc Derganc: Sodelovanje založbe Borec z mariborskim Konstruktorjem 8—9/467

Ivan Jan: Resnica o revoluciji in narodnoosvobodilnem boju 8—9/469
Branka Jurca: Književnost za otroke v luči tradicij narodnoosvobodilnega boja 8 do 9/475
Peter Božič: Še o odnosu med literaturo in zgodovinopisjem 8—9/477
Marjan Pungartnik: Narodnoosvobodilni boj in dinamika književnosti 8—9/479
Rado Bordon: Narodnoosvobodilni boj — neizčrpna zakladnica snovi in motivov 8—9/481
Vinko Trinklhaus: O razumevanju zgodovine in literature 8—9/485
Matjaž Kmecl: Enobejevska literatura in njena problematika 8—9/487
Milan Guček: »Kam z gradivom, ki propada?« 8—9/493
Franc Šali: Namesto sklepnih misli k posvetovanju Narodnoosvobodilni boj v pisani besedi 8—9/495
Viktor Konjar: Pogled na vojno iz zasede 8—9/497
Pavla Leban: Pojasnilo 8—9/512
Dr. Tone Zorn: Predplebiscit in koroški plebiscit v listu Korošec v letih 1919—1920 (Ob šestdesetletnici plebiscita na Koroškem) 10/523
Dr. Helga Glušič: Romunske teme v Prežihovi prozi 10/555
Ivan Kreutberger: Pojasnilo 10/575
Bogdan Nerat: O bitki nad Davovcem 11/607
Janez Tomšič: Odgovor na članek NOB in slovenski pomorščaki (10., 11. in 12. številka revije Borec, leto 1979) 12/667
Zdravko Šmitek: Še o NOB na Jadranu in slovenskih pomorščakih 12/683
Josip Černy: Ukana v Otrantskih vratih 12/687

KULTURA MED NOB

Emil Cesar: Lovro Kuhar — Prežihov Vranc v narodnoosvobodilnem boju 1/41
Marjeta Mikuz: Medvojni opus slikarja Nikolaja Omerse 2/117
Emil Cesar: Dve, doslej neznani izdaji Kajuhovih pesmi 6—7/375
Marija Stanonik: Poetika svobode 11/609
Marija Stanonik: Motiv bratstva in enotnosti 12/693

POLITIČNI RAZGLEDI

Florijan Laimiš: Poseg v zgodovino 20. stoletja 1/55
Florijan Laimiš: Vzroki in posledice afganistanske sence 2/121
Florijan Laimiš: Senca vojne nad volilnim bojem 3/183

Florijan Laimiš: Ples okoli karibskega ognjišča 4/249
 Florijan Laimiš: Zlom ameriške kazenske ekspedicije in njene politične zaslombe 5/309
 Božidar Pahor: Med Benetkami in Moskvo 6—7/407
 Florijan Laimiš: Terorju je ime tudi lakota 8—9/503
 Florijan Laimiš: Korejska vojaška godba 10/593
 Florijan Laimiš: Dimenzije poljskega poletja 11/631
 Florijan Laimiš: Nevarna nepotrebna vojna na Bližnjem vzhodu 12/697

KNJIZEVNOST — OCENE

Slavko Rupel: Gerald Greene Holokavst 1/61
 Slavko Rupel: Zbornik občine Domžale 1/62
 Peter Hribar: Radko Polič: Čudežna pomlad 1/63
 Slavko Rupel: Walter Winward: Pobeg 2/127
 Peter Hribar: P. Accoce — P. Rentschnik: Bolezni velikih 2/128
 Slavko Rupel: Anton Ožbolt: Utrinki iz podzemlja 3/189
 Slavko Rupel: Matevž Hace: Nepozabno leto 1942 3/190
 Peter Hribar: Dr. Franc Rozman: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do začetka prve svetovne vojne 3/191
 Slavko Rupel: Edi Šelhaus: Stotinka sreče 4/253
 Slavko Rupel: Aleksander Tadić: Prvo srečanje s Titom 4/254
 Slavko Rupel: Beno Zupančič: Noč in dan 5/315

Slavko Rupel: Aleksander Valič: Frontniki 5/316
 Savo Rutar: Rudolf Hribernik-Svarun: Opredelitev 5/317
 Slavko Rupel: Literatura afriških neuvrščenih narodov v slovenščini 6—7/413
 Savo Rutar: Sreten Nikolić: Jeklo in gobelin 6—7/414
 Savo Rutar: Saša Božović: Tebi, moja Dolores 8—9/509
 Slavko Rupel: Stanko Petelin: Prešernova brigada 8—9/510
 Slavko Rupel: Janez Vipotnik: Ledina 10/569
 Slavko Rupel: Knjiga o feldmaršalu Erwinu Rommlu 10/570
 Florijan Laimiš: Martin Middlebrock: Konvoj 10/571
 Slavko Rupel: France Lubej-Drejče: Odločitev 10/573
 Slavko Rupel: Monografija Ivana Jana o Kokrškem odredu 11/637
 Milan Vogel: Janez Cuček: Sramota umira počasi 11/639
 Slavko Rupel: Grabeljškov roman o parti-zanski učiteljici 12/702
 Slavko Rupel: Anton Čamernik: Spomini na sodne zapore 12/703

BIBLIOGRAFIJA

V oceno smo prejeli 1/64
 V oceno smo prejeli 4/256
 V oceno smo prejeli 6—7/416
 V oceno smo prejeli 8—9/512
 V oceno smo prejeli 10/575
 V oceno smo prejeli 11/640
 V oceno smo prejeli 12/704

Revija Borec izhaja mesečno ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije. Izdaja jo založba Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28/I. Revijo ureja uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, namestnik predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj. Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice Ljubljana

France Perovšek

Spomini na veliko italijansko ofenzivo v Sloveniji

(julij—september 1942)

Dobra dva meseca so rabili Italijani, da so zbrali dovolj sil, s katerimi so začeli splošno ofenzivo proti celotnemu osvobojenemu ozemlju, ki je nastalo maja 1942 v t. i. Ljubljanski pokrajini. Med tem pa niso mirovali in so s silami, ki so jih imeli že prej na voljo, stalno poskušali z večjimi ali manjšimi vdori na posamezne dele osvobojenega ozemlja, toda vedno brez posebnega uspeha. Njihov pritisk je bil praviloma hitro obvladan in vedno so se morali zateči nazaj pod okrilje še preostalih utrjenih postojank, ki so bile v mestih ali po pomembnejših krajih na tistih območjih, ki so jih še držali v svojih rokah. Čeprav je bilo osvobojeno ozemlje veliko, je kljub vsemu pod italijanskim nadzorstvom še ostal najgosteje naseljeni del »Ljubljanske pokrajine«.

Položaj, kakršen je nastal in se obdržal z našim osvobojenim ozemljem, Italijanom ni dajal nikakršnih utvar, kako vsaj v vojaškem pogledu pridobiti nazaj tisto, kar so izgubili. Zavedali so se, da bodo morali odpreti pravo fronto in preiti v vsesplošno ofenzivo, če bodo hoteli obvladati položaj. Njihove redne in številčno močne garnizije pa za to nalogo niso zadostovale, saj so komaj držale v rokah tisto, kar jim je ostalo od sredine maja naprej. Italijani so začeli zato koncentrirati izbrane vojaške sile, ki so bile po svoji vojaški vrednosti daleč nad splošnim poprečjem njihove vojske. Za ofenzivne operacije so tako zbrali nad 70 000 mož z vso ustrezno oborožitvijo, tudi s topništvom in letalstvom. Kot je znano, je italijansko vrhovno poveljstvo ofenzivo skrbno pripravljalo celo skupaj s predstavniki nemške armade. Hkrati pa so v svoje priprave na ofenzivo vključili tudi domače izdajalce in predvideli prav v času ofenzive formalno ustanovitev bele garde in njeno vključitev v vojaški nastop proti partizanom, zlasti v njegovem zaključnem delu.

Vzporedno s pripravami Italijanov na ofenzivo je torej potekala tudi politična in organizacijska dejavnost slovenske reakcije. V svojem izdajalskem delovanju je prišla do tiste točke, ko se je javno in z orožjem v rokah prav v ofenzivi odlo-

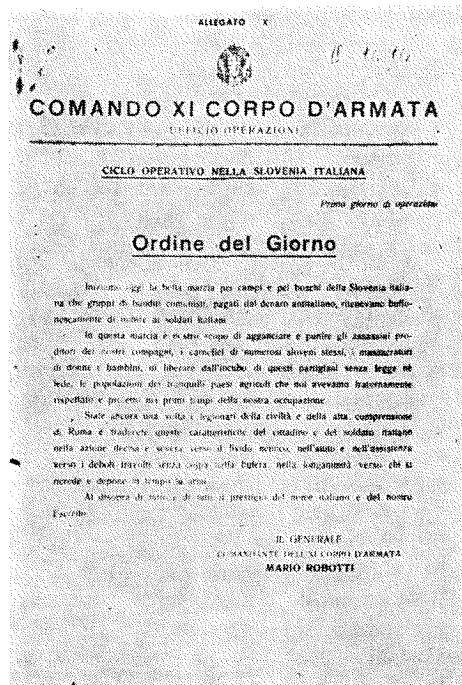
čila priključiti Italijanom v borbi proti slovenskemu narodu in njegovi Osvobodilni fronti in partizanski vojski. Slovenska reakcija je izkoristila ta čas za to, da je celo na osvobojenem partizanskem ozemlju povezala svoje najzvestejše predvojne aktiviste v nekakšen petokolonski sistem. Posamezna jedra v tem sistemu je predstavljal velik del župnišč. Duhovnikov, ki so se priključili izdajalcem, namreč ni bilo malo, saj je oficialna katoliška cerkev z večino duhovščine že od vsega začetka prešla na pot narodnega izdajstva. In prav župnišča, ki so bila vključena v organiziranje pete kolone na osvobojenem ozemlju, pa tudi drugod, so odigrala vlogo organizatorja prvih oboroženih oddelkov bele garde in njihovega vpada partizanom v hrbet. To delo so opravljali z znanim geslom, da je to boj za vero in za boga. Tako so poleg izdajalskih izprijencev, ki jim je bila vera deveta brigada, uspeli zbrati okrog sebe tudi del zaostalih in versko fanatičnih ljudi, ki so bili že leta in leta slepo orožje v rokah klerikalne duhovščine.

Vse te okoliščine, v katerih se je pojavljala velika italijanska ofenziva, so že obširno raziskane in objavljene kot znanstvene razprave, dokumentarno gradivo ter prikazane v raznih literarnih delih ipd. Kljub vsemu pa jih naglašam tudi še jaz, ker se mi zdi prav, da posebno tisti, ki so to ofenzivo doživeli, spregovorijo o njej in s tem v nekem smislu dodajo že znanim dejstvom še en pogled, ki lahko koristi za popolnejši oris tega zgodovinskega dogajanja. Moje pričevanje je zato le izsek iz dogajanja v tistem času. Omejeno je na to, kar sem takrat sam doživljal in na nekatera razmišljanja, ki so me spremljala.

Ta ofenziva je bila res zgodovinskega pomena za naš nadaljnji boj. Nikoli več si niso ne okupator, ne njegovi pomagači s tako gotovostjo zamislili popolnega poraza in uničenja partizanov ter dokončno likvidacijo OF, kot ravno s to ofenzivo. Kasneje jim je šlo v obsežnejših ali manjših nastopih proti nam za to, da zgolj ublažijo vojaški in politični pritisk NOG, da ga porinejo v globoko defenzivo ali pa vsaj izrinejo iz strateško najpomembnejših predelov. V tej ofenzivi pa je bila celotna zamisel, konkretni načrti in sam akcijski začetek tak, da ni dovoljeval drugega izhoda, po njihovem seveda, kot totalnega uničenja partizanstva in njegovega političnega zaledja, t. j. OF. V vojaškem pogledu je to pomenilo zasesti sleherni kotiček našega ozemlja po sistemu hermetični zapor, ki se po verižni reakciji vrstijo eno za drugo, iz enega predela ozemlja na drugega in to tako, da onemogoči sleherni manever in premik partizanskim enotam, ki morajo po tej logiki zapovrstjo izginiti do zadnjega moža. Šlo je torej za ofenzivo, ki ni poznala vdora pa nato umik, bodisi zaradi časovne stiske, vremena, terenskih ovir itd. Ko se je ofenziva začela, je trajala in se odvijala po njihovem načrtu tako, da je ne glede na čas, terenske ovire in na naš odpor, na sleherni del osvobojenega ozemlja, bodisi v dolini bodisi v nepreglednih kočevskih gozdovih stopila noga okupatorjevega vojaka, nahanjenega in do zob oboroženega; če je padel, ga je zamenjala deseterica novih. Vse do zaključnih operacij te vojne, ni imela naša partizanska vojska hkrati proti sebi tako številčnega, vendar to pot tudi ofenzivnega vojaškega stroja. Ofenziva je trajala nepretrgoma noč in dan skoro tri mesece.

Kljub vsemu v tej ofenzivi ni bila uničena ne partizanska vojska in ne OF. Kako se je to moglo zgoditi in kako da smo po ofenzivi kljub globokim ranam doživljali celo vojaško in politično renesanso našega narodnoosvobodilnega gibanja? Čeprav nam je odgovor danes že znan, pa pomeni pripoved človeka, ki je tiste dni sam doživljal, osvežitev tega odgovora, saj odraža določeno človeško usodo iz tistih dni.

Ofenziva se je za mene v nekem smislu začela takrat, ko so me poklicali v Glavni štab in povedali, da sem premeščen v Štab III. grupe odredov na Notranjsko. Imenovali so me za namestnika političnega komisarja te grupe. Takrat so



Dnevno povelje generala Robottija za začetek ofenzive proti slovenskemu osvobodjenemu ozemlju 16. julija 1942

imenovali na novo tudi vse druge člane tega štaba. To se je zgodilo kmalu po končani partijski konferenci na Kočevskem Rogu, ki jo je sklical in vodil CK KPS. Zglasiti sem se moral pri Ivanu Mačku-Matiji, ki je bil takrat politični komisar Glavnega štaba. Ko je opredeljeval naloge ob tej novi zadolžitvi, je Matija obširno spregovoril tudi o razmerah, v katerih je deloval prejšnji štab III. grupe in pa predvsem o povečanem pritisku Italijanov na Notranjsko, ki se je že razvijal v začetek italijanske ofenzive.

Na Notranjsko je bilo treba iti takoj po pogovoru z Ivanom Mačkom-Matijo. Na to je vplivalo tudi dejstvo, da je prav tiste dni prišel po opravkih na Glavni štab Klanjšček Jože-Vasja, ki je bil takrat komandant Kočevskega odreda in sva kar skupaj odšla na Kočevsko-notranjsko stran. Osvobojenega ozemlja je bilo tako konec. Na Kočevsko-notranjskem je bilo namreč tudi na tistih področjih, kamor glavnina italijanskih sil še ni z vso močjo udarila, povsod pravo bojno vzdušje. Vsi so pričakovali, da bodo Italijani prej ali slej vdrli tudi v te predele.

Na pot sva odšla iz Starega Loga pri Kočevju in ob kočevski Mali gori do Koprivnika, koder je bil naš bataljon, ki mu je poveljeval Ante Novak. Od tam sva z Vasjo nadaljevala pot na jugozahodno stran Kočevja, koder že ni bilo več pravega osvobojenega ozemlja in so bile povsem nove okoliščine spričo močnih italijanskih koncentracij. Na tem predelu je že prej prihajalo do ostrih spopadov z Italijani in mislim, da je bil Vasjin prihod na Glavni štab prav v tej zvezi. Točne poti ne bi mogel ponoviti, vem le to, da sva šla skupaj do njegovega štaba, ki je bil nekje v bližini znane jame nad Belcami. Ko sem že omenil to jamo, bi se za trenutek v spominu ustavil ob njej. V njej sem bil dvakrat: prvič verjetno tik pred vzpostavitvijo osvobojenega ozemlja na poti iz Roga v nadrejeni štab, ki je bil v tem delu Kočevske, drugič pa najbrž prav sedaj z Vasjo.

Jame se živo spominjam zaradi njenega edinstvenega položaja. Bila je skoraj na vrhu domala navpične strmine nad Belcami. Belce so bile pod njo tako rekoč na dlani in imel si občutek, če strmina ne bi bila obraščena, da bi lahko tja pljunil. Dohod v jamo je bil po ozki stezi pod navpično skalnato steno, v katero je prehajala strmina neposredno pred vrhom. Z vrha tako dostopa ni bilo; stezo, kolikor se jo lahko sploh imenuje, pa je bilo možno obvladati z majhnimi močmi. Dostop je bil skrajno težak glede na to, da je bil v rokah oboroženih ljudi. Vhod je bil ozek, takoj za njim pa se je votlina razširila v vodoravni smeri precej globoko, tako da je bilo v njej prostora za celo četo.

Ko sem bil prvič v jami, je bila v njej že stalna naša enota (kasneje nekaj časa celo bataljonski štab). Samozavesti in občutka varnosti ni motilo dejstvo, da so Italijani vedeli, da so v njej partizani. Zdelo se jim je celo zabavno, da so Italijani od časa do časa in seveda brez uspeha streljali z minometi pred njen vhod. Tudi ob nekaterih t. i. »hajkah« neposredno pred osvobojenim ozemljem je jama kljubovala in ni niti za trenutek prišlo do kritične situacije. Kljub vsemu temu pa so mnogi večkrat izražali dvom, da bi se naše enote v njej še zadrževale, ker so menili, da jo že predolgo uporabljajo in da sovražnik prav gotovo neprestano snuje, kako bi partizane iz nje pregnal, če ne že zavoljo drugega, vsaj zaradi prestiža. Do umika pa vseeno ni prišlo, ker so bili njeni »prebivalci« kar nekako opiti od občutka nepremagljivosti. Kasneje je do katastrofe res prišlo, kajti Italijani so napadli s tako velikimi silami in posebej izurjenimi oddelki, da so se končno uspeli prebiti do neposredne bližine vhoda. Naši so se uspešno dolgo branili, dokler niso Italijani uporabili metalcev plamena, s katerimi so izrinili partizane najprej od vhoda v jamo globlje v njeno notranjost, nato pa so notranjost zasuli z bombami in ponovnimi curki plamena iz metalcev ognja. Katastrofo so preživeli samo tisti partizani, ki so se po skoro enodnevnem junaškem in neenakem boju uspeli zavleči v sosednjo votlino, v katero je iz skrajnega konca jame vodil ozek prehod, ki je komaj dopuščal pot v plazečem položaju. Ta prehod so za seboj zasuli in tako so Italijani menili, da so v celoti dosegli svoj cilj, ko so osvojili glavno jamo, ki zaradi zasutega ozkega prehoda ni dajala nikakega videza, da se podaljšuje v še eno manjšo votlino.

Ta jama in katastrofa v njej se mi je vtisnila v spomin še posebej zato, ker je že v vojnih dneh postala pojem dramatične stiske in težko dosegljivega junaštva njenih branilcev, saj so do poznih popoldanskih ur za ceno velikih žrtev vztrajali v neenakem in brezizhodnem boju. Ta njihov heroizem je pretresljivo popisal po vojni Tone Ožbolt, ki je podrobno prikazal boj vse do umika peščice preživelih v zadnjo votlino in njihovo nadaljnjo usodo. Toda ta jama mi je ostala v spominu tudi zato, ker sem ob drugem obisku v njej čutil, kot da sem v mrežasti mišnici, ki sicer nudi v notranjosti neko vabo, vendar je v vsakem primeru past, iz katere v določenih okoliščinah ni izhoda. Takoj za jamo so se namreč razprostirali ogromni gozdovi, ki so bili prav gotovo v primerjavi s to jamo mnogo boljše in varnejše zaledje, saj so nudili možnost ne le za obrambo, temveč tudi za ofenzivne pobude.

Vasja je ostal na tem področju, sam pa sem nadaljeval pot z majhno patroljo v štab grupe, za katerega pa v tistem trenutku še nisem prav natanko vedel, kje je, saj se je italijanska ofenziva v polnem razmahu bližala prav na področje, koder se je do takrat ta štab zadrževal. Najprej smo šli v smeri Loške doline. To dolino je italijanska ofenziva tudi že začela oklepati. Italijani so obvladali že glavne komunikacije, globinsko pa še niso »prečesavali« terena. Kot je znano, so Italijani v tej ofenzivi določena območja najprej blokirali vzdolž komunikacij,

sklenili okrog njega večkrateno obroč in ga nato, kot smo takrat rekli, prečesali do poslednjega koticika.

Ko že o tem govorim, bi dodal še pogled na naš način odpora v tej ofenzivi. Naše enote so posebno ob začetku v nekem smislu frontalno branile osvobojeno ozemlje pred Italijani, da bi preprečile trajnejšo zasedbo kakega njegovega večjega dela. Res, da so pri tem te svoje napore povezovale z manevrsko taktiko upadanja Italijanov v hrbet, a tudi to je bil le sestavni del te frontalne obrambe in ne gverilska taktika, ki ne zahteva trdnjše prikovanosti na določeno ožje področje. Ker so bili Italijani v velikanski premoči, je bilo praviloma povsod, koder smo vztrajali na taki frontalni obrambi, najtežje v trenutkih, ko je pretilo, da bo naša obramba razbita. Vztrajanje do konca je namreč vodilo k tako dramatičnim zadnjim trenutkom boja, da je bilo zelo težko naše sile na novo razporediti na ugodnejše položaje, predvsem pa za hrbet Italijanov. V primerih, ko je do takega zloma našega frontalnega odpora prišlo, je ponavadi našim silam že pretila večkratna obkolitev. Če so že bile tako obkoljene, so se iz teh obročev morale prebijati v najhujših razmerah, največkrat v manjših skupinah, kajti obroč se ni razklenil vse dotle, dokler Italijani niso z ogromno silo sistematično »obdelali« tako rekoč vsako ped zemlje.

Vztrajanje pri naši taktiki frontne obrambe je bilo v začetku poleg vsega drugega delno povezano tudi s prestižem. V dvomesečni svobodi se je ustvarilo nekakšno vzdušje, da nam tega, kar smo ustvarili, Italijani ne bodo mogli vzeti, vsaj v celoti ne. Hkrati pa je šlo tudi za našo odgovornost do ljudi — domačinov, ki so se v tem času v javnosti eksponirali kot odborniki oziroma aktivisti Osvobodilne fronte sploh. Partizanske enote so čutile obveznost, da jih branijo, z njimi pa tudi institucije na novo porajajoče se oblasti, njeno organizacijsko zgradbo in celo vrsto strokovnih služb, ki so v tem času nastajale in bile hrbtenica našega osvobojenega ozemlja.

Na Notranjskem, kjer se je velika ofenziva najprej začela, je bil opisan potek bojev najizrazitejši, posledice pa temu primerne. Ofenziva v Suho krajino in na Kočevski Rog je sicer potekala podobno, toda v okoliščinah, ki so že omogočale uporabo začetnih izkušenj. Vendar pa o tem kasneje.

Notranjska je pravzaprav v tej ofenzivi najdražje plačala spoznanje, da se pridobljeno lahko izgubi, vendar ne za stalno in da je torej možno ozemlje, ki si ga danes moral zapustiti, kasneje znova zasesti ali vsaj vojaško bolj ali manj obvladati. Spoznanje, da umik iz osvobojenega ozemlja še ni poraz, je omogočalo odslej opredeljevati zmage in poraze, predvsem pa bodočo strategijo našega boja. Tako gledanje je v načelu prevladovalo že v samih začetkih našega oboroženega boja. Toda kot je že bilo omenjeno, je sorazmerno dolgo obdobje prvega osvobojenega ozemlja potisnilo nekoliko v stran to spoznanje. Navadili smo se osvobojenega ozemlja, okusili prvič resnično svobodo, precenili pa smo kdaj pa kdaj naše moči, saj smo sem pa tja dajali obveze, ki jih je bilo težko kar čez noč umakniti. V resnici pa se je tokrat in vselej kasneje pokazalo, da je najvažnejše to, da iz boja s sovražnikom pridemo s čim manjšimi izgubami. Ofenziva, kakršna se je začela takrat, je zato hitro pomagala k prepričanju, da je ohranitev naše žive sile naša največja zмага, še posebej v odnosu na temeljno zasnovo in namen italijanskega poveljstva ob tej ofenzivi in na velikansko vojaško premoč, ki si jo je v ta namen zagotovilo. Ko omenjam ohranitev žive sile, nimam pred očmi samo naših oboroženih enot, ampak tudi civilno prebivalstvo, ki se je opredelilo in vključilo v naš boj. Prav na Notranjskem so uprizorili Italijani pravi pokol med civilnim prebivalstvom in dosegli tako delno demoralizacijo med našimi privrženci, kakor tudi

hitrejšje vključevanje v belo gardo tistih ljudi, ki niso bili trdno opredeljeni za nas in so nihali med nami in klerofašistično reakcijo.

Prizadevanje za čim manjše število padlih in ujetih je imelo še globlji politični namen. Med ujetimi se je namreč pojavilo nekaj ljudi, ki so prešli na stran bele garde in so pritegnili za seboj svoje in del prijateljev. Ti so uspeli v tistih najhujših dneh vplivati na nekatere dezertarje iz naših vrst in te posameznike pridružiti beli gardi. Vse to je treba poudariti glede na neizpodbitno dejstvo, da smo šele takrat, ko smo imeli večje človeške izgube, ko je prišlo do hujšega razbitja nekaterih naših enot, do pojavov dezerterstva in prehoda posameznikov na stran bele garde, izgubili določen del ozemlja zato, ker smo pač izgubili ljudi. Kako prav so storili tisti aktivisti in poveljniki posameznih partizanskih enot, ki so se izognili glavnemu udaru in poskrbeli tudi za začasen umik civilnega prebivalstva. Takoj po ofenzivi je bilo možno formiranje brigad iz tistih enot, ki so bile v ofenzivi najmanj prizadete. Njihova borbena sposobnost je takoj dosegla višjo raven, saj so imele še vedno isto kompaktno jedro borcev kot pred ofenzivo. Toda ti so bili mnogo bogatejši za ofenzivne in defenzivne sposobnosti bojevanja.

S kočevskega območja sem odšel proti Notranjski v smeri Loške doline. Po podatkih, ki so bili na voljo, je bil štab grupe nekje tam. Danes se točno ne spominjam podrobnosti s te poti. Vem samo, da so v jedro Notranjske na posameznih področjih Italijani že nastopali in postavljali položaje za njegovo popolno zaporo in za ofenzivne operacije po opisanem sistemu. Tu nekje sem naletel na našo manjšo četo, ki je bila kasneje vključena v Loški odred. V tej četi sta se tedaj mudila Mirko Bračič, dotedanji komandant III. grupe odredov, ki je odhajal, da prevzame nove dolžnosti, in Ivan Turšič-Iztok. V tej enoti so povedali prve podrobnosti o poteku ofenzive na Notranjskem, o strahovitih pokolih civilnega prebivalstva, o prvih dezertarjih iz naših enot, ki so nasedli italijanskim letakom, v katerih so obljubljali amnestijo tistim, ki bodo zapustili partizanske vrste in drugo. Povedali so tudi, da je štab grupe nekje nad Sodražico, koder se vodijo ostri boji z Italijani in, da je območje Travnje gore in Velike gore z Jelenovim žlebom in Glažuto od Italijanov še nezasedeno ozemlje ter da to področje postaja še edina večja svobodna oaza na Notranjskem.

V tej četi sem se zadržal preko dneva, zvečer pa je naša patrulja odšla proti področju Sodražice. Zjutraj smo že prispeli do enote, v kateri so nam povedali, da je štab grupe na Travnji gori. Ko sem prispel v štab, je bilo opaziti dve bistveni stvari: vročično pričakovanje, kako se bo razpletel spopad z Italijani pri Sodražici in skrb vseh, kako v okoliščinah ofenzive čim uspešneje zastaviti delo. Štab je bil namreč v celoti nov in smo se na Travnji gori ravnokar zbrali vsi, razen komandanta. Bojan Polak-Stjenka, ki je bil do takrat komandant Krimskega odreda, je poveljeval naši fronti pri Sodražici, je prišel v štab malo kasneje.

Naš odpor proti Italijanom je bil pri Sodražici tako uspešen in v vojaškem pogledu na taki ravni, da se izraz fronta lahko upravičeno uporabi. Naše enote so tukaj zelo uspešno več dni kljubovale veliki italijanski premoči. Maloštevilne enote so namreč zelo racionalno uporabljale svoje moči, neprestano prehajale v drzne protinapade in tako v celotnem poteku italijanske ofenzive na Notranjskem z odporom presenetile Italijane takrat, ko so to najmanj pričakovali, saj so računali, da so partizani na tem območju že dokončno razbiti. Potek spopada je tistim našim borcem, ki so v njem sodelovali, vračal vero v možnost trajnejše obrambe osvobojenega ozemlja. Naš odpor pri Sodražici pa je bil zlomljen šele tedaj, ko so nam poslali Italijani zelo močne sile v hrbet. Umik je bil nujen, obroč Italijanov okoli prej imenovane svobodne oaze pa dokončno sklenjen.



Italijanska vojska v ofenzivi na Ljubljanskem barju, kjer se je ofenziva začela, julija 1942

Enote, ki so se borile pri Sodražici, so se umaknile v Jelenov žleb, tam pa so že bili vsi, ki so se umaknili pred Italijani tudi iz drugih krajev na tem območju. Srečal si še urejene in organizirane čete s kar zadovoljivo bojno moralo, skupine partizanov iz razbitih enot, pa tudi posameznike, ki jih je splošni vrtinec ofenzive vrgel še na preostali košček od Italijanov nekontroliranega ozemlja na Notranjskem. Zdelo se mi je, kot da je postal Jelenov žleb tiste dni nekakšno partizansko mravljišče. Naletel si na partizane z vseh vetrov Notranjske, videl si terenske aktiviste in razni pratež, skratka Jelenov žleb se je spremenil v veliko središče, katerega je vsak hip grozila oplaziti napredujoča ofenziva.

Takoj po Stjenkovem prihodu se je sestal štab in vsestransko proučil položaj, ki je nastal po zlomu odpora pri Sodražici in ob pripravah Italijanov, da udarijo z vso močjo na območje Travnne gore, Velike gore, Jelenovega žleba in Glažute, kamor do takrat še niso prodrli. Enotni smo si bili v ugotovitvi, da vsa množica na tem območju napada Italijanov ne sme pričakovati. Stvari so se namreč obračale tako, da nam je bila jasna italijanska namera opraviti dokončni obračun s partizanskim gibanjem na Notranjskem. Po njihovih koncentracijah in tako rekoč globinski hermetični zapori te naše oaze smo sklepali, da mislijo angažirati dovolj sil in si vzeti dovolj časa, da uničijo vse, kar se je zbralo oziroma zateklo semkaj. Komandant Stjenka je pred nas razgrnil dve možnosti kako priti iz teh italijanskih klešč. Prva možnost bi bila organizirati tukaj zbrane oborožene ljudi v enotno bojno skupino, ki bi poskušala na najugodnejšem mestu prebiti italijansko blokado globinsko in to še pred njihovim vdorom v Jelenov žleb. Druga možnost pa

bi bila, po njegovem, pregrupirati enote na skupine po 20 mož, jim dodeliti ljudi, ki bolj ali manj poznajo teren in jim ukazati, da se vsaka skupina posebej prebije globoko v italijansko zaledje, torej na območje, kjer je glavni italijanski ofenzivni sunek že minil. Tam bi se skupine zopet zbrale in konstituirale v večje enote, samoiniciativno začele z operacijami, dokler pač ne bi dobile novih navodil oziroma povelj. Seveda pa vse enote niso bile razdeljene na te male skupine. Čete, ki so bile popolnoma kompletne, z ustreznim vodstvom in vojno operativno kos nastalemu položaju, so dobile povelje, da se kot celota prebijejo iz obroča in začnejo za italijanskimi položaji z akcijami. Celo cel Vandkov bataljon je tako kot kompletna enota izvršil to povelje.

Po obširni Stjenkovi obrazložitvi, zakaj bi po njegovem mnenju prva možnost ne prišla v poštev, smo jo tudi vsi odklonili. Dejal je, da ta možnost ni sprejemljiva zato, ker bi mi stopili z Italijani v boj samo na enem mestu, to pa bi Italijanom omogočilo, da bi nas zelo hitro obkolili, saj so imeli na voljo ogromne sile že na vseh položajih, ki bi prišli v poštev za naš preboj. Poleg tega je popolnoma trezno spregovoril tudi o bojni učinkovitosti take, na hitro formirane skupine, ki bi bila poleg vsega še pod veliko psihično pezo, kaj vse se lahko zgodi glede na to, da bi jo sestavljali ljudje, ki so bili že do takrat pod krepkim tnalom in nakovalom italijanske ofenzive. Manevrska sposobnost ne bi bila na zadostni ravni in riziko velikih izgub ali celo pretežnega uničenja ni bil majhen. Druga možnost pa je bila po njegovem boljša zato, ker bi številčne skupine, ki bi vsaka posebej skušale priti iz obroča, Italijane zavedle in tako ne bi vedeli ali imajo v primeru spopada opravka z glavnino naših sil ali ne; manevrska sposobnost majhnih skupin bi bila znatno večja, red in disciplina prav tako, ker je za to potrebnih le nekaj odločnih in hrabrih ljudi. Posamezne kompletne čete in Vandkov bataljon pa so bili ob taki odločitvi tudi na boljšem, saj so po preboju lahko prav te enote dale prvi močnejših impulz ponovnim ofenzivnim sunkom na področjih, koder je italijanska ofenziva že minila.

Ko je bilo dokončno sklenjeno, da sprejmemo drugo možnost, smo takoj zbrali ljudi, ki bodo skupine vodili in dali natančna navodila za njihovo ravnanje po tem, ko se bodo prebili. Seveda smo posvetili največ časa temu, da smo obravnavali vse možnosti za najugodnejši preboj. Še posebej smo poudarili, da se mora vsaka skupina oziroma enota za sebe lotiti svoje naloge. Takoj nato je bilo povelje za odhod tudi uveljavljeno.

Ostalo je odprto vprašanje, kaj naj v tej situaciji stori štab grupe odredov. Tudi to pot smo sprejeli Stjenkov predlog, naj štab grupe ostane na tem območju v obroču in pričaka glavni ofenzivni sunek. To stališče je utemeljil s tem, da bo štab grupe s takim ravnanjem dokazal, da je pri odločitvi o preboju skupin oziroma enot iz področja Jelenovega žleba ravnal popolnoma preudarno in z maksimalnim občutkom odgovornosti in da tej odločitvi ni botrovala nikakršna zmeda ali panika. Strinjali smo se s tem, da tovrstne očitke že v kali izruje odločitev, da štab grupe odredov ostane v obroču, pa naj se zgodi karkoli. Pripominjam tudi to, da so bile o tej odločitvi in vzrokih zanjo obveščeni tudi vodje skupin preden so odšli iz Jelenovega žleba.

Štab je ostal v Jelenovem žlebu dokler niso odšli vsi. V tem času so italijanski avioni v nizkem letu preletavali Jelenov žleb in ga obstreljevali z mitraljezi. Tam smo se zadržali še toliko časa, kolikor smo sodili, da potrebujejo skupine oziroma vsaj njihov dovršen del, da se čim bolj oddaljijo. Vztrajali smo na tem mestu zato, da bi ob morebitni vrnitvi kakšne skupine ali posameznikov z njimi delili nadaljnjo usodo. Ko so napadajoči Italijani prišli že tako blizu, da jih je bilo moč

slišati in videti, smo se premaknili na Travno goro. Vedeli smo, da ne bo dolgo, ko bo na Travni gori in Veliki gori imelo prav vsako drevo za svojega soseda italijanskega vojaka in da se bomo znašli v močno zoženi zanki.

Kmalu po prihodu v osrčje Travne gore smo spoznali, da nismo sami, da so s skoraj vseh strani nanjo že prodrli Italijani. Ko so uspeli prebiti naše položaje pri Sodražici, so kot vse kaže, z Ribniške strani takoj začeli prodirati po glavnih dohodih k Travni gori, izhod iz nje zaprli in pričeli s prodiranjem oz. čiščenjem, kot so oni dejali, celotnega kompleksa Travne in Velike gore ter tudi še tistega območja, ki ga do takrat v tem delu Slovenije še niso dosegli.

Predno bi povedal kaj več o dnevih, ki so za nas bili res težki bi rekel še nekaj besed o štabu — o ljudeh, ki smo bili takrat skupaj. Dejal sem že, da je bil Stjenka komandant III. grupe odredov, Maček Polde, politični komisar, jaz njegov namestnik, Roman Golob intendant, poleg nas pa še vsi, ki so takrat spadali k štabu, med njimi nekaj partizanov, ki so bili že prej kot oboroženo spremstvo dodeljeni štabu in nekaj domačinov. Med temi je bil bivši gozdar Miklič, doma nekje pri Ribnici, ki je prav Travno goro in Veliko goro poznal kot svoj žep. Vedel je za vsako stezico, globel, goščavo, jamo in drugo tako dobro, da je celo v noči nezmotljivo vodil naš štab. Vodil nas je tako rekoč med Italijani, saj je znal izkoristiti vsako najmanjšo podrobnost, bil je živi radar. Leta, ki jih je prebil tu pred vojno, so iz njega to napravila. Če se prav spominjam, sta bila že v teh prvih dneh z nami skupaj v obroču komandant in politični komisar Krimskega odreda, to je Julij Sočan in Janez Hribar. Možno je tudi, da smo z njimi bili skupaj neposredno po glavnem italijanskem sunku, zagotovo pa vem, da njiju pri Glažuti, kjer smo za en dan vnovič doživeli manjšo reprizo prve obkolitve, ni bilo več. Urejevala in konsolidirala sta skupine in enote, ki smo jih poslali iz Jelenovega žleba in so se skoraj vse srečno izvile iz italijanskih klešč.

Vsi, ki smo bili skupaj, smo se tako rekoč v trenutku uglasili do najmanjših potankosti. To ne bi bilo skoraj omembe vredno, saj je šlo za ljudi, katerih disciplina, premagovanje vseh težav, obvladovanje partizanjenja sploh ni smel biti nikakršen problem, glede na njihov položaj in odgovornost. Kljub vsemu pa to uglasjevanje omenjam zato, ker so nenadoma nastopile izjemne okoliščine, da tudi relativno daljši partizanski »staž« vseh, še ni utegnil oblikovati izkušenj, ki bi omogočile nekako avtomatično kljubovati razmeram v katerih smo se znašli. Ni šlo torej za eno ali dvodnevno hajko, katerih smo bili vajeni in je bilo praviloma potrebno v boju zdržati na položaju dan ali dva, se eventualno prebiti ali predčasno umakniti. Ni šlo tudi za položaj, v katerem bi bili mi v ofenzivi gospodarji pobude. Šlo je za dogodke, katerih potek smo težko predvidevali, tako glede njihovega obsega, časa trajanja in možnosti našega kljubovanja. Osnovno vodilo v zavesti vsakega je zato bilo: uspešno kljubovanje. Ko bo vse za nami, bomo preudarili kako smo ravnali v tej ofenzivi, uredili bomo naše sile ter v skladu s situacijo, kakršna bo nastala, takoj prešli v ofenzivne akcije. Vsak od nas je bil prežet z prepričanjem, da se mora vse dobro končati, pa čeprav je to vero sem pa tja prepletalo realno spoznanje, da lahko pridemo v položaj, ko iz njega ne bo izhoda in bomo vsi izginili. Prav v tem pogledu je bila omenjena uglasitev naših hotenj popolna, čeprav o tej poslednji možnosti ni nihče posredno ali neposredno spregovoril. Obnašali smo se pač tako, da je bilo vsem jasno s čim vsak izmed nas računa, da iz tega ne dela nobenega posebnega vprašanja, ker tak položaj konkretno še ni nastopil, besedno predvidevanje pa zato ni bilo na mestu. Do popolnosti se je uveljavilo pravilo, da je treba ukrepati in seveda razmišljati in govoriti zgolj glede na nastalo situacijo in realne možnosti obrniti nam v prid. Prav komandant Stjenka je še

posebej poosebljal to atmosfero in odnose. Ni se spuščal v predvidevanja, kako bo potekala italijanska ofenziva na območju, kjer smo bili mi. Osredotočil se je na kljubovanje razmeram okoli nas. Italijani so namreč vso Travno goro in Veliko goro dobesedno preplavili in zelo težko je bilo najti kraje, kamor noga italijanskega vojaka še ni stopila. Največkrat so bili tako blizu, da smo slišali njihov pogovor in hojo.

Naša taktika je bila izmikati se neposrednemu trčenju z Italijani, kajti, če bi do tega prišlo, bi bili v hipu obdani z večkratnim obročem. Zasedba Travne gore in Velike gore je bila totalna in tako tudi v gozdovih globinska. Začeli smo tako, da smo izbirali goščavo čim bližje poti, po katerih so se premikale italijanske kolone in iz katerih so se nato razvijali v strelske vrste ter sistematično pregledovali kompleks za kompleksom. Vodič Miklič je pokazal pri tem čudovito poznavanje terena, smisel za razne kombinacije v premikanju in seveda izredno hrabrost, ki je zagotavljala, da je hladnokrvno presojal položaj in luščil iz njega potrebne odločitve. Bili smo tako blizu kolon, da enostavno Italijanom niti na misel ni prišlo, da smo z njimi skoraj pomešani. V strelske vrste so se tako razvijali samo nekaj metrov od nas. Naša taktika, ki je bila drzna in tvegana, je slonela na doslednem uveljavljanju dogovora o našem zadržanju v teh trenutkih. Samo, kdor je doživel podobne trenutke ve, kaj je pomenila popolna tišina, v kateri smo morali biti. Ni šlo zgolj za to, da ni smel nihče ničesar spregovoriti ali se premakniti ipd. temveč tudi zato, da je moral vsak obvladati tudi to, da ni zakašljaj, kihnil ipd., kar se v takih trenutkih najraje primeri. Samo normalen kašelj bi opravil svoje. Ko smo se kasneje pogovarjali o tem, smo bili vsi enotnega mnenja, da je bilo to težje kot odprt in še tako težak spopad. Nismo bili vedno na istem mestu. Ko je dan utonil v noč, smo se ponavadi premaknili na tiste predele, ki so jih Italijani podnevi že pregledali. Toda pokazalo se je, da se Italijani niso zadovoljili samo z enkratnim česanjem, temveč so se na že »osvojena« območja vnovič vračali. Vedno znova so v strelskih vrstah preiskovali teren, ki je bil blokiran z gostim sistemom improviziranih zapornih bunkerjev narejenih iz kamenja. Iz teh zapornih bunkerjev so ponoči, ko njihova vojska ni mogla gibati, nenehno streljali in metali bombe, ne zgolj iz strahu, kot smo najprej mislili, ampak zato, da bi s tem zapornim ognjem preprečevali premike partizanov z enega območja na drugega.

Ne bi posebej omenjal, da smo bili v tem času popolnoma brez hrane, kar se je v kasnejših fazah italijanske ofenzive še večkrat primerilo. Kako je, če je človek 5 ali 7 dni popolnoma brez hrane, bom povedal ob opisovanju Roške ofenzive, ki je bila glede tega najbolj neizprosna. Na tem mestu bi omenil predvsem to, da je bilo težko prenašati tudi pomanjkanje tobaka. Po nekaj dnevih je nekdo ta problem zelo enostavno rešil. Izkoristil je trenutek, ko so se Italijani oddaljili iz mesta, koder so imeli svoje položaje, skočil tja, pobral »čike« in se vrnil.

Po nekaj dnevih je naša začetna taktika izmikanja postala neučinkovita, ker so Italijani začeli še temeljiteje nastopati in je mnogokrat za las manjkalo, da nas niso odkrili. Sistematično so pričeli streljati tudi tja, kamor zaradi težavnosti terena vojaki niso mogli, pa so pričakovali, da bi lahko bil tam kdo od partizanov. Zato nas je vodič Miklič ponoči odpeljal v neko skoro nedostopno obraščeno skalnato strmino, ki se je na enem delu nekoliko terasasto izbočila. Tam je bil vhod v še težje dostopno jamo, kjer je bil na dnu še sneg. Pred tem vhodom smo obstali. V popolni tišini smo tu preživeli višek ofenzive. Ne vem koliko dni smo tam bili, vem le, da so Italijani že nekaj ur za nami dospeli do te globeli, okrog in okrog nje zložili iz kamenja bunkerje za mitralješka gnezda in vztrajali. Bili smo tako blizu njih, da smo lahko spremljali vse dogajanje. Nismo samo slišali njihovih pogovo-



Vas Travnik pri Loškem potoku, požgana konec julija 1942

rov, ropotanja menažk oz. odpiranje konzerv, ampak celo najintimnejše šume. Če bi nas odkrili, bi se jim najbrž malokdo uspel izmakniti, ker so imeli tako dominanten položaj, da bi zadostovalo, če bi samo nasuli bombe na naše glave in po potrebi dodali še nekaj mitraljeških rafalov. Razumljivo je, da je bilo naše obnašanje tej situaciji ustrezno.

Slo je za daljše avtosugestivno obvladovanje, da se nismo premikali in ne storili ničesar takega, kar bi lahko opozorilo, da so v jami ljudje. Miselne funkcije so bile ravno obratne.

Bili smo zelo pozorni in daleč od kakršnekoli prenapetosti, ki ruši prisebnost in sili v nepremišljena dejanja ali obnašanje. Bili smo skrajno budni z vsemi potrebnimi razumskimi odzivi, ki bi se uveljavili skoraj avtomatično v položaju, v katerem smo bili. Miselna svežina in dejavnost bi, če danes gledam na podobne kritične trenutke v vojni, verjetno omogočila uresničiti navidez nemogoče. Še danes ne mislim ta naš položaj precenjevati in mu dajati pomen, ki mu ne gre. Toda, kot sem že dejal, je bilo v tej ofenzivi in tudi kasneje toliko podobnih trenutkov, da njihov podrobnejši opis lahko samo služi za ilustracijo za tovrstne dogodke med vojno.

Ne vem natanko, koliko časa smo bili v tej globeli, mislim pa ne bom dejal preveč, če pravim, da vsaj 4 dni. Razumljivo je, da je vsak posameznik v sebi te dolge dni po svoje doživljal. Verjetno je premišljeval o tem, kdaj se bomo izvili iz pasti, kaj bomo počeli, ko bo ofenziva končana, o soborcih in prijateljih, ki jih tu ni bilo, potem še o svojcih itd.; tako je čas mineval. Nekateri so tekom dneva tudi spali, skrb tistih, ki so morali biti budni, pa je bila, da takoj prebude tistega, ki je začel smrčati. Kaj vse sem premišljeval v tistem času, se danes ne spominjam

več. Ohranil sem samo občutek, ki me je ves čas spremljal, da se bo vse končalo brez dramatičnih zapletov.

Kljub razmeram, ki jih tu opisujem, pa se je v teh dneh odigral dogodek, ki mu najbrž v tistih časih v enakih okoliščinah ni primera. V jami, kamor smo se v tem vrhuncu ofenzive zatekli, smo postavili majhen šotor, ki smo ga imeli. V najbolj napetih urah je Stjenka s Šimnom, ta je bil doma iz Želimelj, in še enim tovarišem v tem šotoru svojevrstno »čakal« na razplet. Enostavno je s svojima tovarišema začel igrati karte in sicer poker. Koliko časa je ta igra trajala ne vem. Vem le to, da se je Stjenka s svojima soigralcema sporazumel, da ne igrajo tja v en dan, temveč za cigarete, ki jih sicer nihče ni imel, so pa bile zato v tistih dneh sen vsakega kadilca. Seveda je bilo razumljivo, da bo tisti, ki izgubi, ta tako dragoceni dolg poravnal čim bo mogel. No in Stjenka je oba krepko nadigral. Šimna za 43 000 cigaret, drugega ne za dosti manj. Šimen mu ta dolg seveda še do danes ni poravnal, tudi njegov tovariš ne, dokler je še živel. Malo obširneje sem o tem dogodku spregovoril, ker je res nekoliko izjemen, predvsem pa, ker želim poudariti izredno napet položaj, v katerem smo bili. Stjenka namreč, vsaj kolikor jaz vem, ni noben vrhunski igralec kart, vsaj boljši od Šimna ne, toda v trenutni situaciji je imel najbrž to prednost, da je bil bolj miren in da je predvsem s tem nadigral soigralca.

Končno so se Italijani umaknili. Sproščeno smo zadihali in se domenili o naših bodočih ukrepih. Najprej smo zapustili naš položaj in kaj hitro ugotovili, da odhod Italijanov od jame še ni pomenil konca njihovih operacij na tem območju. Travnje in Velike gore sploh še niso zapustili, samo kompleks, kjer smo se mi zadrževali so smatrali za že pregledanega in ga zato niso več sistematično prečesavali. Njihovi osnovni položaji t. j. vse zapore in obroči pa so še ostali.

Ko smo se spet lahko premikali, čeprav še vedno znotraj obroča, smo sklenili, da ga je treba prebiti. Sodili smo, da smo glavni val ofenzive dočakali in preživeli ter uveljavili sklep, da štab ostane v obroču. Po drugi strani pa se je pokazalo, da nima nikakršnega smisla še vztrajati na tem območju, čeprav je bila ofenziva že v zaključni fazi. Kajti ta zaključna faza je bila le tako obsežna, da smo bili še vedno popolnoma odrezani od ostalih enot, terenskih organizacij, posebno pa od Glavnega štaba. Po najkrajši poti in v najkrajšem času smo se sklenili prebiti drugam, da bi postavili potrebne zveze, analizirali splošen položaj in takoj ukrepali. Odločili smo se, da se takoj premaknemo v Glažuto, kjer bomo tako za hrbtom glavnim italijanskim silam, ki so se premaknile na jugozahodni del Kočevske. Ob tem smo nameravali dobiti zveze z Notranjsko in tudi z našim operativnim sektorjem za Kočevsko, kamor se je po naši oceni ta čas usmerjal glavni ofenzivni val Italijanov. Na notranjskem območju smo nameravali takoj konsolidirati naše sile in v skladu z nastalo situacijo ponovno pričeti z vojaškimi akcijami. Enote bi se morda umikale s kočevskega operativnega področja, predvsem pa razbite skupine in posameznike bi prestrezali in ponovno organizirali.

Premik do Glažute je bil zelo težaven, saj smo se morali prebijati čez gosto z Italijani zasedeno območje. Podrobnosti se sicer ne spominjam, verjetno zato, ker smo že nekaj ur po prihodu v Glažuto misleč, da smo že dosegli svoj namen, doživeli nov sunek Italijanov, ki so prav tisti dan spet prečesavali območje, na katerega smo prišli. Ni bilo sicer tako težko kot na Travnici gori, ker je sunek trajal le en dan. Kaže, da so Italijani opazili naš premik ali pa so le ponovno in na hitro pregledali teren. Ubrali smo isto taktiko kot prejšnje dni. Nekateri smo jih pričakali v goščavi, drugi so nase naložili veje in se tako skrili. Domenili smo se, da v primeru, če kogarkoli odkrijejo, vsi hkrati zapustimo svoja skrivališča in v glavnem z bombami zasujemo napadajoče Italijane ter se tako prebijemo z ognjem

v smeri njihovega napada. Računali smo, da globinsko ob teh ponovnih sunkih nimajo zasedenega območja, ki so ga tu preiskovali in da bomo na tak način prav gotovo uspeli priti jim za hrbte. Ta naša ocena je bila pravilna. Res so Italijani prihajali čisto blizu do nas, vendar našega načrta ni bilo potrebno uresničiti, ker niso nikogar odkrili. Neodkriti smo ostali po mojem največ zato, ker so tokrat Italijani obračali vso pozornost krošnjam dreves, ne pa goščavi ali posameznim kupom dračja na zemlji. Tolkli so po drevesnih deblih, vpili in slepo streljali v drevesne krošnje, prepričani, da so se partizani zatekli v njihovo varstvo. Tekom ofenzive so se posamezni partizani oz. skupine v brezizhodni situaciji res zatekli v krošnje dreves in precejšnjemu številu se je na ta način uspelo rešiti. Nemalo pa so jih Italijani odkrili in s strelji oz. rafali dobesedno sklatili z dreves. Kako so odkrili prve, bi bilo zanimivo vedeti in opisati. Verjetno so že Italijani sami računali na to možnost in gledali sem pa tja med veje dreves, verjetno pa je marsikaterega partizana pokopal zgolj slučaj.

Proti večeru je bilo vsega konec. Tega ne bi niti posebej omenjal, če ne bi bil povezan s komičnim dogodkom. Pod velikim kupom dračja je bil nekdo iz naše skupine. Ko je eden od nas začel vzdigovati vejo in pa potihlo klicati, je nenadno z vso močjo skočil izpod kupa. Ker smo se zadrževali na zelo strmem pobočju, se je ves kup vej ob njegovem skoku v hipu prevrnil in naš tovariš se je nenadoma znašel na njegovem vrhu in nato v pravem plavalnem skoku zdrsel po bregu. Pogled nanj je bil enkratni. Bruhnili smo v sproščen smeh, on pa je užaljeno ugovarjal, da naš način obveščanja pač ni bil primeren, saj je bil prepričan, da je za vejo povlekel Italijan. Naj bomo kar zadovoljni je dodal, da ni vrgel med nas svoje bombe.

Ofenziva, ki se je stekala h koncu, je za nas že bila končana, čeprav je v bistvu v svoji zaključni etapi še trajala. V tej zaključni etapi so imeli Italijani zasedene še vse komunikacije — ne samo glavne, ampak tudi tiste, ki so si jih postavili začasno za potrebe svojih operacij. Po ozemlju, ki so ga že osvojili in pregledali, so še patroljirali z močnimi bojnimi kolonami in večkrat nepričakovano ponovno pregledali določen kompleks, kar smo v Glažuti tudi sami doživeli. Toda to stanje smo kljub vsemu ocenili že za konec ofenzive, razmeroma zelo gibljivo in dokaj številno prisotnost Italijanov na Notranjskem pa kot stanje, ki lahko traja nedoločen čas. Zato smo morali v takšnih okoliščinah delovati hitro. Ker smo računali s tem, da lahko ostanejo Italijani z močnimi silami na tem območju dalj časa, smo našo dejavnost zasnovali tako, da ne bi bili potisnjeni v daljšo defenzivo. Pokazalo se je, da je bila ta ocena pravilna, saj je omogočila skrajšati čas, ki je bil potreben za konsolidacijo naših sil na Notranjskem in Kočevskem, oziroma, da se je konsolidacija začela že v zaključnem delu italijanske ofenzive.

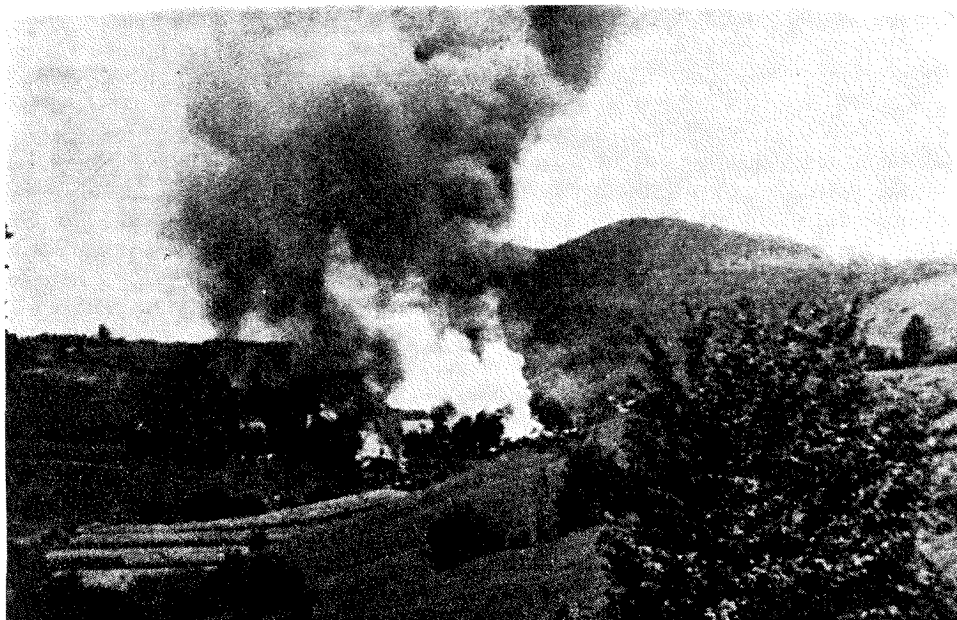
Pogoji za konsolidacijo naših sil so bili izredno težki. Ni šlo samo za možno prisotnost in aktivnost številnih italijanskih enot, temveč še za drugi dve, kot se je kmalu pokazalo, mnogo težji posledici ofenzive. Po tej ofenzivi in že tekom nje, je nastala oborožena bela garda; razdejanje vasi in morija civilnega prebivalstva v celotnem zaledju je bila strahotna. Glavna dejstva v zvezi z oboroženim nastopom bele garde v tem času so znana. Povedal bi zato, kako smo mi doživljali pojav bele garde na Notranjskem.

Na prve oborožene belogardiste so naleteli tisti partizani, ki so se izmaknili italijanski obkolitvi in se prebili iz obroča na ozemlje, preko katerega je ofenziva že šla. V posameznih naseljih, ki niso doživela množičnega pokola ali požiga, so ti partizani nepričakovano naleteli na oborožene domačine. Ti so jih skušali pobiti ali ujeti, le v zelo redkih primerih je ta prvi stik partizanov z belo gardo naletel na živo besedo predno so spoznali, da so se znašli v sovražnem okolju. Mnogi par-

tizani so tako zaradi presenečenja, posebno če so prišli kot posamezniki ali v zelo majhnih skupinah v take vasi, doživeli tragičen konec ali pa so se v najboljšem primeru pod najtežjimi pogoji izvlekli. Marsikdo je padel, ne da bi se sploh zavedel za kaj gre. Ti primeri so znani in že tudi opisani. Še posebej pa jih je pretresljivo opisal pisatelj Vasja Ocvirk v radijski igri »Ko bi mrtvi oživel«, v kateri je zajel primer iz Suhe krajine, koder so belogardisti še množičnejše in še bolj kruto zabodli partizanom nož v hrbet v tej ofenzivi.

Kakor hitro smo zvedeli za prve oborožene belogardiste, smo hoteli čimprej priti na čisto, v kakšnem obsegu se je bela garda pojavila na Notranjskem, kakšna je njena vojaška moč, s kakšnimi argumenti opravičuje pred ljudmi svojo izdajo, če jo sploh utemeljuje in kakšen je odnos ljudi po vaseh do nje, posebno v tistih krajih, ki so bili do ofenzive najbolj trdno zaledje našega boja. Okvirni odgovor na vsa ta vprašanja smo imeli zelo hitro v naslednji zaokroženi podobi: takoj ob nastopu bele garde so se vasi na Notranjskem zelo hitro diferencirale na t. i. bele in partizanske. Brez pretravanja lahko trdim, da je bila malokje dosežena med vaščani ta hitra opredelitev, bodisi za eno ali za drugo stran. Ta diferenciacija seveda ni bila brez izjem, saj so bili tudi v »belih« vasesh posamezniki še vedno naši privrženci. Pa tudi obratno. Pokazalo se je, da so bile te kompaktne opredelitve rezultat predhodnega političnega dela, ki je prodrlo v zavest ljudi. Res je sicer, da so bile nekatere vasi, ki so prešle na stran bele garde v času osvobojenega ozemlja navidezno za partizane. Pod to krinko so imeli varno zavetje lokalni aktivisti bele garde, ki so po navodilih iz Ljubljane izkoriščajoč cerkveno organizacijo in vernost ljudi z razvpitimi gesli, da se bo treba boriti za vero in boga, uspeli organizirati večinoma zaostale pa tudi nekatere bolj »politizirane« ljudi za oborožen boj proti partizanom. Da je bilo to grupiranje izrazito petokolonaško delovanje na našem osvobojenem ozemlju, govori tudi dejstvo, da je bil začetek oboroženega nastopa bele garde proti partizanom usklajen z začetkom italijanske ofenzive. Poleg tega pa so učinek oboroženega nastopa bele garde povečale tudi nekatere dezertacije iz naših vrst prav v tistih dneh, ko je ofenziva dosegla svoj višek. To so bili ali slabiči in demoralizirani ljudje, ki so pričakovali z nastankom prvega osvobojenega ozemlja skoraj idilično nadaljevanje vojne in našo hitro zmago ali pa so bili to ljudje, ki so bili sorodstveno ali kako drugače povezani s tistimi, ki so se opredelili za belo gardo. Slednji so se v glavnem zaradi teh vezi odločili za dezertiranje in vključitev v belo gardo, v kateri so kasneje predstavljali njen najbolj krvoločni del. Prav gotovo so bili med dezertarji tudi taki, ki so že od vsega začetka bili na političnih pozicijah bele garde, a so v splošnem poletu zgodnje spomladanske partizanske ofenzive izgubili svoj politični kompas in se za vsak primer pridružili partizanom.

Ko pa že govorim o dezertarjih, ne bi bilo prav, če ne bi omenil tudi tistih, ki so sicer dezertirali, vendar brez politično sovražnih motivov, ampak le v trenutni stiski, ko so se prestradani, izmučeni, demoralizirani in izolirani od drugih partizanov posamič potikali okoli, nasledli letakom, ki so jih metali Italijani iz letal in v katerih so obljubljeni popolno amnestijo vsakemu, ki se bo s tem letakom v roki vdal njihovi vojski. Take posameznike so namreč Italijani povečini postrelili. Trenutna slabost in demoralizacija je bila tako plačana z življenjem. Politično motivirani dezertarji so morali torej imeti zaledje za svojo vrnitev, če so hoteli ostati živi. Tudi tisti, ki so pod pritiskom sorodnikov in znancev dezertirali neposredno po ofenzivi, so ostali živi samo zato, ker jim je bila »pot v dolino« politično pripravljena.



Italijanska okupacijska vojska požiga in ropa slovenske vasi

Informacije o teh dogajanjih so nam prinašali posamezni partizani. Najbolj kompleksno sliko je najprej dobil politični komisar Krimskega odreda Janez Hribar, tamkajšnji domačin in predvojni revolucionar, ki je dobro poznal kraje in tudi ljudi. V dneh, ko so bile naše redne zveze s terenom prekinjene ali vsaj močno zrahljane, je on lahko hitro povezoval informacije iz zanesljivih virov. Na osnovi teh in pa že vzpostavljenih zvez s posameznimi našimi skupinami in enotami smo izluščili ob pojavu oborožene bele garde naše temeljne probleme:

1. Za vsako ceno je treba takoj zbrati partizanske enote na vsem operativnem področju in jih reorganizirati, najhitreje pa na tistem območju, kjer se je pojavila bela garda. Zavedali smo se, da je potrebno kar najhitreje ukrepati zlasti tam, kjer so bile naše enote najbolj prizadete in na pol ali v celoti razbite in preprečiti, da prvi propagandni val Italijanov in belogardistov češ, da je s partizanstvom popolnoma konec, ne bi potisnil v še globljo demoralizacijo ali celo dezertiranje skupin ali posameznikov, ki so bili prepuščeni sami sebi in morda celo prvemu valu sovražnikov propagande. Italijanska in belogardistična propaganda sta tako močno zakričali o popolnem in dokončnem uničenju partizanov, da jo je bilo potrebno čim hitreje in učinkovito onemogočiti. Vsa propagandna gesla o dokončni likvidaciji partizanov je spremljalo pobijanje in požiganje. — Skratka, ta gesla in grozodejstva med civilnim prebivalstvom so bila sestavni del njihovega vojaškega nastopa proti nam ter tako tudi vnaprej planirana kot pomagalo za čim množičnejši vstop v oborožene formacije bele garde z italijansko kratiko kot MVAC. Vedeli smo, da jim to ne bo uspelo v taki obliki in obsegu, kot so ga zasnovali, če se partizani takoj po ofenzivi oziroma še med njo pojavijo kot organizirana in učinkovita vojaška sila. Važno je tedaj bilo, da se ljudje čimprej zavedo, da ofenziva ni uničila partizanov, da je bila to pač samo velika bitka, ki Italijanom ni prinesla tega, kar so pričakovali in da bo zato naš boj rasel, ne pa upadal.

2. Takoj udariti po beli gardi. Sklenili smo, da v vaseh, v katerih so z negotovostjo prešli na pozicije oborožene bele garde, poskušamo tako imenovane »vške straže« razorožiti če se le da brez boja. Nismo imeli sicer posebnih iluzij, vendar pa smo kljub vsemu morali predvideti možnost, da to dosežemo, če tem ljudem na hitro dokažemo, da je partizanstvo kljub ofenzivi ostalo, da se bodo partizanske enote neizprosno borile tako proti Italijanom, kakor tudi njihovim pomagačem, da smo jim prvo zablodo pripravljeni sicer odpustiti, če nam izroče orožje in obljubijo, da ga od Italijanov ne bodo več sprejeli. Seveda pa ta orientacija ni bila prežeta z željo razpravljati s komerkoli po nepotrebnem in v nedogled, ampak takoj preiti v oborožen napad, čim poizkus prvič ne uspe. Na novo ustanovljene belogardistične postojanke, ki so že padle partizanom v hrbet, pa je veljal takojšen napad in njihovo uničenje, če so le primerne okoliščine za to.

Poleg možnosti, da se takoj spopademo z belo gardo pa smo poudarili tudi nujnost čimprej priti na čisto glede Italijanov. Več stvari nas je v tistem trenutku v zvezi z Italijani zanimalo. Najprej je bilo važno ugotoviti, kakšna bo gostota njihovih rednih vojaških garnizij oz. postojank, kakor smo jim takrat rekli, kakšno strategijo nameravajo proti nam uveljaviti v obdobju po ofenzivi, kakšne bodo oblike skupnih vojaških nastopov z belo gardo ipd. Menili smo namreč, da bo potrebno od vsega začetka za vsako ceno onemogočiti, da bi Italijani uresničili nekakšno trajno ofenzivno stanje proti partizanom, tudi po veliki ofenzivi, s katerim bi, če ne že drugega, prisilili partizanske enote v stalno in globoko defenzivo.

3. Zato je bilo potrebno kompleksno gledati na obseg in taktiko našega nadaljnega bojevanja z Italijani in belo gardo. Ne mislim pri tem izključno političnega vidika tega boja, ampak v prvi vrsti vojaškega. Ko smo se lotili razglabljanja tega vprašanja, smo si bili na jasnem, da je za nadaljnji boj in končno zmago potrebno imeti, naši gverilski taktiki seveda primerno, številčno močne partizanske enote, ki morajo biti glede vojaških večšin na znatno višji ravni kot do ofenzive. Sposobne morajo biti, da od izrazito gverilskih operacij prehajajo v ofenzivne frontalne spopade. Spopadi ne smejo biti sami sebi osnovni cilj, temveč morajo biti osredotočeni na uresničitev vnaprej dobro zamišljenih vojaških nalog. Odrejati jih je treba na temelju realnih kriterijev, do katerih pa je moč priti s stvarno oceno vojno-političnega položaja in projekcije naših možnosti v njem. Do teh spoznanj smo prišli lahko hitro že ob bežnem pogledu na rezultate italijanske ofenzive. Dejal sem namreč že, da so se tiste naše enote, ki niso padle med glavno kolesje te ofenzive, a so se z Italijani v začetku sicer močno spopadle, pravočasno umaknile ter izognile najhujšemu udarcu. Tako so bile takoj po ofenzivi nared za kakršnekoli naloge, saj kontinuitete njihove rasti ofenziva ni v ničemer prekinila. Narobe! Njihova okretnost in bojna učinkovitost je zrasla tako rekoč preko noči. Za njihčasna izguba osvobojenega ozemlja ni bil nikakršen poraz, ampak le nastanek novih pogojev za boj. Ti pogoji so bili zanje sicer formalno težji, praktično pa vsaj za del poveljujočega kadra celo lažji, ker ni bil obremenjen z obstojem osvobojenega ozemlja v tem smislu, da ga je potrebno za vsako ceno, torej tudi iz prestrižnih vzrokov braniti in ohraniti. Vsak neuspeh v obrambi tako pojmovanega osvobojenega ozemlja bi namreč deloval tudi psihološko negativno. Novonastale okoliščine pa so spet omogočale prehod na spopadanje tam, kjer smo hoteli mi. To pa je odpiralo nove možnosti za skoraj neomajen obseg naših bojnih pobud, s tem pa tudi za ponovno vzpostavlanje od nas kontroliranega ozemlja. Tega spet lahko imenujemo svobodno, vendar vgrajeno v takšno strategijo, ki dopušča tudi možnost začasnega prodora sovražnih sil, če so okoliščine take, da to ni možno preprečiti brez večjih žrtev.

Čeprav je to razglabljanje videti nekoliko preveč posodobljeno, je vendarle res, da je takšno v resnici bilo, da ga je mogoče dokazati, ne glede na to, da je povedano z današnjim jezikom. Ni šlo za posebej našo modrost. Tako kot bi to storil vsak v teh razmerah, smo razmišljali o položaju, kakršen je na Notranjskem nastal z ofenzivo in po njej, in smo pač prišli do spoznanja, da bo enak ali pa celo še hujši val ofenzive pljusnil čez vse osvobojeno ozemlje v t. i. Ljubljanski pokrajini. Sodili smo, da naj ne bi doživljalo nobeno območje več ofenzivnega sunka te italijanske ofenzive tako kot III. grupa odredov na Notranjskem in večjem delu Kočevske. Bilo je jasno, da je treba zelo hitro uveljaviti taktiko, po kateri bi v vseh nadaljnjih etapah svoje velike ofenzive Italijani udarjali v prazno. Pravočasen umik glavnine naših enot z napadenega območja in samo simboličen odpor majhnih gibčnih enot, v kolikor bi bilo to sploh potrebno, bi to zanesljivo zagotovil. Umakniti se, je bilo možno na območja, kjer je ofenziva že minila in še na tiste predele osvobojenega ozemlja, ki še niso bili na udaru. Drugačno mnenje je hočeš nočeš pomenilo sprejeti bojišče in obliko boja, ki bi ga odredili Italijani. Kako in s kakšnimi silami pa so se Italijani za tak spopad pripravili, je znano. Škoda da izkušnje iz te etape velike italijanske ofenzive niso bile dovolj zgodaj in v celoti uporabljene, zlasti še v prvi polovici ofenzivnega sunka na področje Suhe krajine in Kočevskega Roga. V kasnejših etapah ofenzive pa je do tega v polni meri prišlo, posebno v ofenzivi v Dolenitih, ko so Italijani udarili popolnoma v prazno.*

Do naših stališč o rezultatih ofenzive na področju III. grupe odredov nismo prišli na oficialnem sestanku, ki bi potekal po vseh pravilih štabne analize ali pa tako kot je bilo možno v razmerah na osvobojenem ozemlju. Pogovarjali smo se tako rekoč mimogrede, med premikanjem, skratka, čim je bila priložnost in v skladu z nujo, ki jo je vsak čutil globoko v sebi. Vsakega od nas je žrl črv odgovornosti za vse, kar se je in kar se bo zgodilo. To je bila tista gonilna sila in moč, ki je omogočila, da po najkrajši poti pridemo do celovitih in preprosto formuliranih misli. Nič ni bilo formalno zastavljenih vprašanj, ker jih ni bilo treba tako zastavljati, saj so bila vsem znana, ker so nas spremljala, ker so tako rekoč visela v zraku. Enkrat eden, drugič drugi je prišel z opredelitvijo položaja, svojim pogledom nanj in vprašanjem, kako naj ga bi obvladali. Komandant Stjenka pa je brez velikih uvodov in zanosnih ali dramatičnih besed kompleksno in mirno, kot da bi opredeljeval vremenske razmere, nizal svoje ugotovitve in bodoče naloge. Te je znal na preprost in hkrati prepričljiv način strniti v celoto. Govoril je namreč z jezikom, v katerem so bile zajete misli skoraj vsakega, ki bi imel kaj povedati.

Videli smo, da je ves čas snoval globalno oceno ofenzive in zasnovo našega bojevanja po njej in da je prišel glede tega do celovite podobe in stališč, ki so ponujala in zahtevala hitro uresničitev. Z vso resnostjo se je poglobljal ne samo v položaj, v katerem smo bili, ampak tudi v psiho in poglede sotovarišev.

Res je, da so bili nekateri redki posamezniki pri razglabljanju nadaljnjih možnosti našega boja trenutno dezorientirani oz. pod prevelikim vtisom vojaške moči, ki so jo Italijani angažirali v tej ofenzivi. Te trenutne dezorientacije niso kazali kapitulantsko, ampak samo v nerealnih prognozah pogojev za naš nadaljnji boj.

* Če tekom same roške ofenzive so naše enote z levega brega Krke in še na drugih področjih zunaj ofenzivnih klešč vztrajno vpadale Italijanom v hrbet in sprožile obračun z nastajajočo belo gardo. V to delovanje naših enot je bila vnesena močna ofenzivna komponenta, kar se je kmalu pokazalo na skoro vsem področju »Ljubljanske pokrajine«. Ta ofenzivnost pa je dobila vsesplošen obseg po ukrepih, ki jih je sprejel Glavni štab ob koncu italijanske ofenzive na Kočevski Rog, koder jo je doživel skupno z večino našega političnega vodstva. Razumljivo je, da je zato prišlo do naših vojaških akcij celo neposredno pri Ljubljani ravno takrat, ko sta italijanska in belogardistična propaganda razglašali, da so bili partizani »dokončno uničeni«.

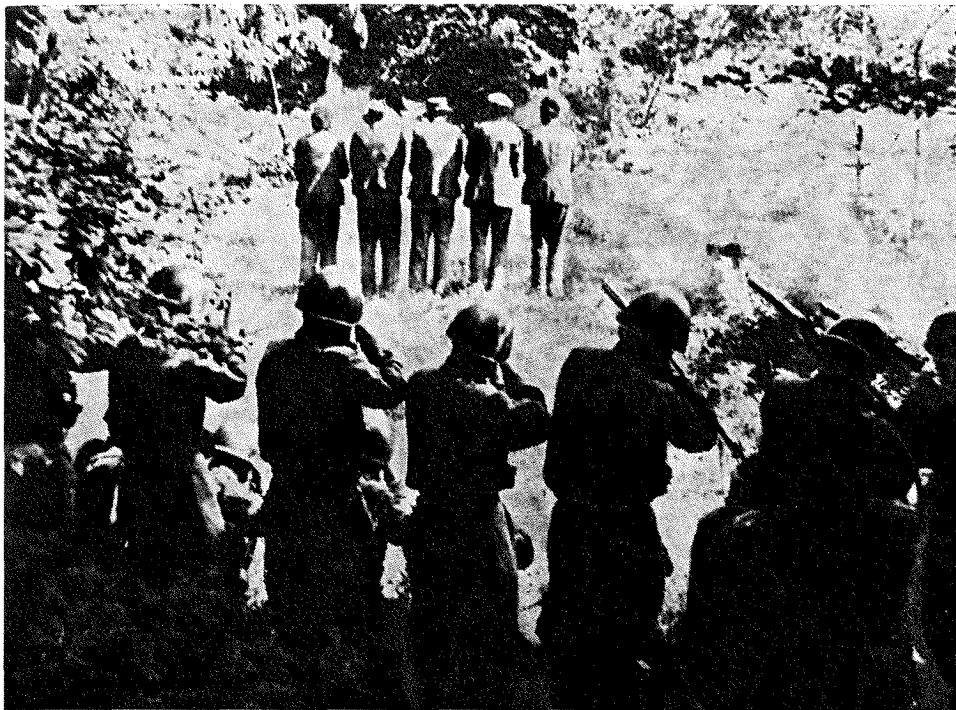
To omenjam samo zato, ker se še živo spominjam, kako je dejal nekdo iz Krimskega odreda, ki je tudi z nami preživeljal tiste zaključne dni italijanske ofenzive, da obseg našega boja z Italijani in novonastalo belo gardo ne bo mogel več doseči tako visoke stopnje kot pred ofenzivo, če ne bomo takoj dobili izdatne sovjetske pomoči, ki nam jo bodo morali poslati z letali. To razmišljanje smo razumeli le kot odraz trenutne stiske in zato smo ga tudi zavrnilo na način, ki ni bil pomilovalen ali grob, vendar izredno odločen ali nedvoumen, da o tem ne sme niti razmišljati, še manj pa govoriti, ker ni bilo prav nobenih pogojev, da bi tako pomoč lahko dobili. Sejanje kakršnihkoli upov v tako pomoč v tistih mesecih leta 1942 bi nam, smo dejali, napravilo celo večjo škodo kot sama ofenziva, saj bi nas odvrnilo od nujne in takojšnje konsolidacije lastnih sil in od orientacije na izključno lastne sile. Zašli bi v fantazije, v vero, da nam bo pomagal nekdo, ki ni prisoten in mu zaradi lastne stiske pripisuješ možnosti, ki te popeljejo v prazne upe, in zato lahko tudi do katastrofe. Šlo je torej le za bežen utrinek iluzije in nič več.

Glede pomoči od zunaj bo še priložnost marsikaj povedati in to v zvezi s pripovedovanjem o dogodkih v tistih letih, ko smo to pomoč res pričeli dobivati. Vendar bi že sedaj podčrtal splošno znano resnico, da smo pomoč od zaveznikov v orožju in ostali opremi dobili šele potem, ko smo se v celoti afirmirali na domačem bojišču v takem obsegu, da smo že predstavljali zelo pomemben del vojska antihitlerjevske koalicije in ko ni bilo nobenega dvoma več, da bo to osvobodilno gibanje ustvarilo tudi obliko povojne oblasti v Jugoslaviji. Pomoč zaveznikov, ki je pač prišla, je bila izredno dragocena in je prihranila marsikako življenje naših ljudi, toda za dokončen izid našega boja z Nemci, ustaši, četniki in belogardisti pa v nobenem primeru ni bila odločilnega pomena.

4. Sklenili smo čimprej podrobno obvestiti Glavni štab o poteku ofenzive na območju III. grupe odredov, o naših izgubah, o stanju naših sil po ofenzivi, o izkušnjah in o pogledih na nadaljnje etape te ofenzive in zasnovo našega boja na Notranjskem po njej. Zavedali smo se, da je potrebno dati celovit odgovor na vprašanje, čemu je glavnemu kolesju italijanskega vojnega stroja v tej ofenzivi trenutno le uspelo zaplesti naše sile v tak in toliko časa trajajoč frontalni spopad z njim, ki nam ni prinesel ne prednosti, ne odločenega izida, ampak neugoden umik, delno razbitje enot, pojave dezertiranja in tudi glede na našo številčnost preveliko žrtev. To so bila dejstva in sodili smo, da jih moramo z živo besedo, torej osebnim obiskom posredovati Glavnemu poveljstvu, kateremu bomo lahko neposredno dali odgovor na vsa tista vprašanja, ki jih bodo ta dejstva sprožila ali pa jim dala določeno dimenzijo. Zavedali smo se, da bodo o njih presojali avtoritativni in sposobni ljudje, ki pa ne poznajo vseh okoliščin, v katerih je potekala ofenziva na Notranjskem, ker je pač niso osebno doživeli. Pismene oblike poročila o ofenzivi zato nismo predvideli niti kot varianto.

Te štiri točke so v glavnem povzetek vsega našega razglabljanja in ukrepov ob zaključku ofenzive na operativnem področju III. grupe odredov. Vsega, kar smo sklenili, smo se nemudoma lotili. Komandant in politični komisar Krimskega odreda sta sprožila široko aktivnost za konsolidacijo enot. Politični komisar III. grupe odredov je ostal v štabu, komandant Stjenka in pa jaz, pa sva prevzela nalogo, da greva na poročanje v Glavni štab.

Ne vem natanko, kdaj se nama je pridružil Jože Klanjšček-Vasja na najini poti. Vem le, da je Stjenka tudi z njim analiziral ofenzivo in da Vasja ni prikazal nič kaj rožnate slike na operativnem območju Kočevskega odreda. Bil sem res premalo časa na Notranjskem, da bi si lahko zapomnil vse poglobitve dogodke in podatke, ki jih je nanizal Vasja, saj vemo, da je to možno v glavnem takrat, ko jih sam



Streljanje domačinov iz vasi Dane v Loški dolini na Križni gori, 31. julija 1942. (Z leve proti desni: Franc Žnidaršič, Janez Krajc, Franc Skerbec, Feliks Žnidaršič in Edvard Skerbec)

doživiš oz. izluščiš. Med ofenzivo pa v Kočevskem odredu nisem bil, in tudi razmer in ljudi v njem pred ofenzivo nisem poznal. Toda že dejstvo, da je bil vključen v ekipo, ki je šla na poročanje dovolj zgovorno kaže, da je imel verjetno marsikaj povedati.

Koliko časa je minilo od sprejetja teh sklepov pa do našega odhoda v Glavni štab, se ne spominjam več. Prav tako tudi ne, kako je mineval in kje točno vse smo se zadrževali. Bilo je toliko intenzivnih naprezanj, da se je zelo kratek čas zdel raztegnjen, vendar je prav gotovo, da je od naših ugotovitev in sklepov pa do odhoda v Glavni štab, minil en sam dan ali le nekaj ur natrpanih z vsemi mogočimi dogovori, dogodki in srečanji. Novo nit iz tega vozlišča spominov lahko potegnem šele potem, ko se v mislih že podam na pot proti Suhi krajini.

Pet nas je bilo na poti v Glavni štab. Poleg Stjenke, Vasje in mene sta bila z nami še spremljevalca. Nihče ni dobro poznal terena. Šli smo po lastni presoji položaja in karti specialki do osvobojene Suhe krajine. Naša pot do osvobojene Suhe krajine je šla čez ozemlje, kjer bi lahko na vsakem koraku trčili na italijansko kolono ali močno patroljo ali pa celo padli v ponovitev njihovega sistematičnega hajkanja določenega območja. Zato smo hodili zelo previdno, brez pogovora, kolikor mogoče tiho, a kljub temu hitro. Meja med po Italijanih kontroliranim območju in še svobodnim ozemljem sta bili cesta in železniška proga Ljubljana—Kočevje, ki so ju Italijani med ofenzivo še posebno močno zavarovali in tako popolnoma obvladali.

Kot se spominjam smo hodili ves dan, mogoče tudi več. Vem le, da smo se železniški progi približevali preko dneva z namenom, da jo zvečer v popolni temi prekoračimo. Da je bil naš pohod res partizanski v pravem pomenu besede, da ni tako rekoč počila niti vejica pod našimi nogami, čeprav smo hodili hitro, potrjuje dogodek, ki se ga še danes spominjam, kot bi se pripetil včeraj. Ko smo namreč šli skozi obsežen gozd, smo se nenadoma znašli pred majhno gozdno jaso. Bilo je že pozno popoldne, spuščal se je prvi mrak in vedeli smo, da smo že zelo blizu železniške proge. V njeno neposredno bližino smo hoteli priti še pred nočjo, da bi lahko ugotovili obseg zavarovanja s strani Italijanov, zasede, časovni razmik med posameznimi patruljami ipd. Ker smo računali tudi na več ali manj globinsko zavarovanje same proge, smo hodili še posebej previdno in tiho. No in tako smo prese-netili na vsega nekaj metrov oddaljenosti lepo srno, ki se je tam pasla. Enako hkrati smo drug drugega opazili. Srna je bila zaradi presenečenja in naše neposredne bližine tako prestrašena, da je reagirala s skrajno sposobnostjo obrambe in pred našimi očmi dobesedno okamnela. V trenutku, ko nas je zagledala neposredno pred seboj, so se ji napele po vsem telesu mišice in obstala je v tem položaju kot vkopana. Tisti hip sem se spomnil na razne plastike, ki so pokazale neka-tero divjad v takem položaju. Spomnil sem se tudi, da sem nekoč videl tako plastiko srne, vendar sem takrat sam pri sebi menil, da je tako poudarjena mišična napetost le subjektivna predstava umetnika, ki je hotel poudariti moč in napetost divjadi do take mere, da je delovalo neresnično. Tukaj pa sem naenkrat pred seboj videl isto, vendar v vsej resničnosti kot enkratno doživetje. Tudi mi smo obstali kot vkopani in gledali ta prizor. Če bi to trajalo samo nekaj trenutkov, bi se človeku ne zdelo nič čudnega. Vendar je srna obstala v takem položaju najmanj 10 minut, pa čeprav se to sliši še tako neverjetno. Še mnogo let kasneje sem ob srečanjih z Vasjo in Stjenko, če je pogovor nanesel na italijansko ofenzivo na Notranjskem doživel, da je eden ali drugi že po nekaj izmenjanih stavkih omenil to srno. Podoba je bila zares tako edinstvena in lepa, da nihče od nas ni mogel odtrgati oči od te živali, karkoli spregovoriti ali narediti vsaj kako kretnjo. Na srni smo videli nape-tost mišic na stegnih in plečih tja do kolen, napete žile kot drobne vrvice, glava pa je bila rahlo obrnjena k nam tako, da so bile njene oči v nas naravnost zazrte. Mo-goče se je kdo od nas vsaj nekoliko vidnejše premaknil, morda je tudi živčna nape-tost pri živali začela popuščati, srna se je začela čisto počasi premikati, centimeter za centimetrom. V tem počasnem gibanju je naredila nekaj korakov, nato pa je nenadoma, kot bi izstrelil kroglo, skočila, švignila med drevje in nam izginila izpred oči. Naša dojemljivost za nenadno stisko živali, je bila toliko večja, po vsem kar smo doživljali.

Nadaljevanje

Anton Štampohar

Kosec koso brusi

Takšen je naslov znane revolucionarne pesmi, ki je kmalu po svojem nastanku, zlasti pa po javni objavi, postala last vse napredne slovenske javnosti, njeni udarni akordi pa so odmevali tudi v nekaterih krajih Jugoslavije in celo v tujini. Glede na njen pomen v določenem zgodovinskem obdobju našega naroda je bila doslej vsekakor deležna premajhne pozornosti preučevalcev revolucionarnega pesništva.

Ker poznamo danes vsaj nekaj variant te pesmi, je prav, da za uvod zapišemo njeno besedilo ob nastanku, kakor so ga peli v pevskem odseku DKFID Gradac. Tokrat je prvikrat predstavljeno oziroma zapisano v avtentični obliki:

*Kosec koso brusi
a žanjica žanje
kmet pravico prosi
ali je ne najde*

*Naprej v borbo
za pravdo in svobodo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda*

*Kmečki fantje in dekleta
to je naša mlada četa
Skup se zbirajmo
naprej marširajmo
za svobodo naroda*

*Naprej v borbo
za pravdo in svobodo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda*

*Kmečka mati nas je rodila
na trudnih prsih nas odgojila*

*Naprej v borbo
za pravdo in svobodo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda*

*Kmečki fantje in dekleta
to naša je prosveta
skup se zbirajmo
naprej marširajmo
za svobodo naroda*

*Naprej v borbo
za pravdo in svobodo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda¹*

Prvi verzi pesmi, od samega začetka imenovane »Kosec koso brusi«, so se poročili sredi leta 1933. Tedaj sta se Jakob Butala in Tone Šober med vožnjo s čolnom po reki Lahinji pogovarjala o potrebi po pesmi, ki bi bila neke vrste himna komaj ustanovljenega društva KFD. Tako je na Jakobovo pobudo nastala pesem s sprva dvema kiticama, ki so ju v pevskem odseku in v javnosti peli tako, da so drugo kitico ponavljali.

Avtorji pesmi so Jakob Butala, ki je sestavil eno kitico, eno je prispeval Tone Šober, že kasneje pa še eno Jakobov brat Nande. Dokončno podoba je pesem dobila ob sodelovanju vseh članov pevskega odseka.²

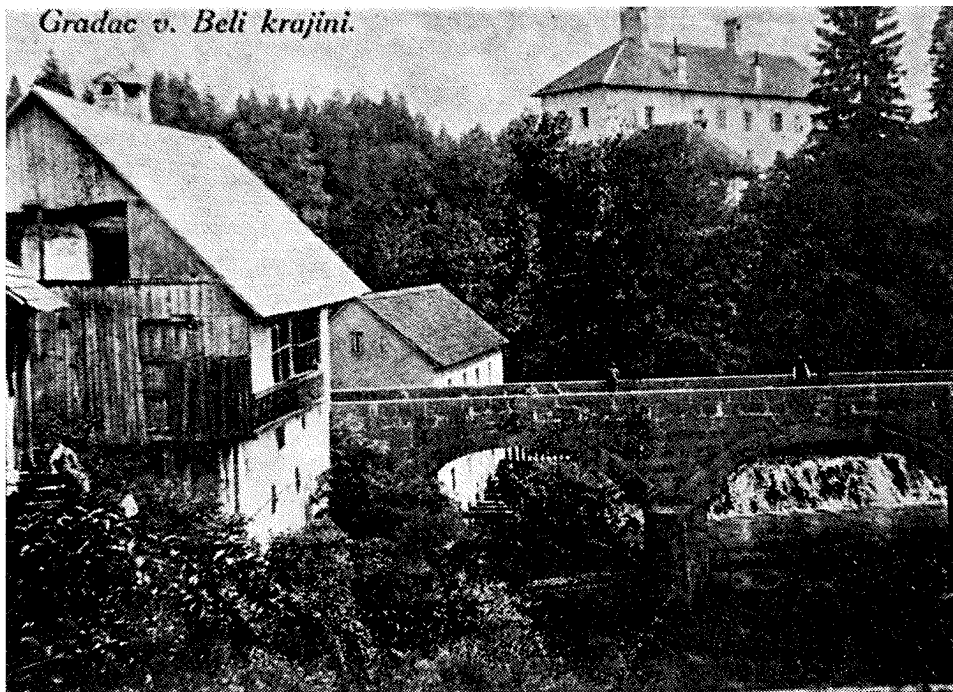
Velja omeniti, da melodija pred vojno ni bila notirana, zato se je napev po raznih krajih razlikoval.

Razširjenost in objave pesmi pred vojno

Pot tekstovno še ne zaključene pesmi — ko je imela še dve kitici — od njenega rojstva do javne predstavitve je bila kratka. DKFID Mlake pri Podzemlju, ustanovljeno 8. maja 1933 kot prvo v Beli krajini, je že sredi junija priredilo tekmo koscev. Skupaj s člani tudi novoustanovljenega DKFID Gradac so v povorki, moški s kosami na rami, ženske s srpi v roki, odšli z zbornega mesta na železniško postajo Gradac, da bi pričakali predsednika Zveze KFD Ivana Kronovška. Med potjo so se razvile protirežimske manifestacije in slišati je bilo gesla: »Dol z velesrbsko čaršijo!, Dol z diktaturo!, Dol z domačo reakcijo!, Živela svoboda!, Živela republika!, Živelo delovno ljudstvo!, Živela Sovjetska zveza!« in druga. Povorka je šla »pod korak« tokrat v javnosti prvič pete koračnice »Kosec koso brusi«.³ Dne 6. avgusta 1933 je priredilo svojo prvo tekmo gradaško društvo. Tekmovale so žanjice, prireditve same pa se je udeležilo nad 1000 ljudi. Delegat Zveze in govornik je bil tajnik Zveze Vlado Kreft. V poročilu o prireditvi je »Kmetški list« med drugim zapisal: »Zanimivo je tudi to, da ima društvo že svojo kmetško himno, katere besedilo je sestavilo članstvo samo, skomponiral pa jo je član društva — samouk. Društveni pevski zbor je himno zapel ob trenutku predaje prapora praporščaku.«⁴

Ne le ustni viri, tudi to poročilo, objavljeno tri dni po tekmi, izpričuje, da je pesem nastala in bila uglasbena, res da brez notnega zapisa, v pevskem odseku DKFID Gradac.

Gradac v. Beli krajini.



Gradac v Beli krajini pred vojno. V ospredju kamniti most preko Lahinje, zgrajen iz ostankov železolivarne, ki je v vasi delovala v drugi polovici prejšnjega stoletja. Domači komunisti so sredi leta 1933 ustanovili društvo kmečkih fantov in deklet, katerega delovanje je bilo 15. oktobra 1935 oblastno prepovedano. Istega dne je bilo prepovedano tudi DKFID Mlake. To sta bili prvi društvi v Sloveniji, ki ju je kraljevska banska uprava Dravske banovine prepovedala zaradi komunističnega delovanja

Kasneje, že po javni objavi, je pesem »Kosec koso brusi« postala neuradna himna kmečko-delavskega gibanja. V decembru 1933 je bil namreč zaključen natečaj za kmečko himno, ki ga je razpisala Zveza KFID. Od poslanih pesnitev je bila za himno izbrana Griše Koritnika »Zeleni prapor« (uglasbil Zorko Prelovec):

*Zemljica rodna, gruda zelena,
tvoji smo borci, slušaj naš glas:
z božjo ljubeznijo si posvečena,
bodi nam nada, bodi nam spas!*

*S krasom cvetice, s klasom pšenice,
z grozdom in gozdom mamiš oči,
grudi so sočne tvoje gorice,
tvoje je krilo morje rasti.*

*Tvoji smo v sreči, tvoji v nesreči,
nate gradimo dom in oltar:
ti le kljubuješ sili besneči,
greš zmagovito skozi vihar.*

*Zemljica rodna, gruda tlačana,
nada vekóvna žuljavih rok:
zate se bije pravda izzvana —
prapor pravice dal ti je Bog.*

*Vodi nas k soncu, vodi k svobódi,
dvigaj nam srca, krépi roké:
prapor zeleni, v borbi nas vodi,
bodi nam znak zmagovitega dne!⁵*

Obe himni govorita o kmečki tematiki, vendarle je med njima bistvena razlika. Medtem ko »Kosec koso brusi« s sicer manj tekočimi besedami poziva v neposreden boj »za pravdo in svobodo kmečkega naroda«, pa je »Zeleni prapor«, ki tudi omenja borbo, o ciljih te borbe, premalo konkreten.

Vendar velja omeniti, da kmečki človek v boju za politične in socialne pravice ni računal le na lastne sile. Kmet Anton Muc iz Čudnega sela pri Črnomlju je k svojemu dopisu »Slovenski zemlji« leta 1936 dodal navdušeno pesem, od katere je uredništvo objavilo le naslednje verzé:

*Le eno je za nas resnica:
Takrat bo prišla ura zlata,
ko kmet in delavec si bosta brata.
Takrat bo zmagala pravica.⁶*

Daljša je bila pot od nastanka pesmi do objave v sredstvih javnega obveščanja, kar je bil lahko le napreden ali partijski tisk. Že publicirano je bilo, da je pesem poslal leta 1933 na uredništvo »Ljudske pravice« v Prekmurje Jakobov brat Nande,⁷ kar je korigiral Ivan Kreft⁸ (namreč, da bi jo poslal že leta 1933, ko pa je prva številka »Ljudske pravice« izšla šele oktobra 1934).

V zvezi z domnevno potjo pesmi iz Bele krajine v Prekmurje citiramo tedanjega urednika »Ljudske pravice« Miška Kranjca. »...Jaz sem že septembra (leta 1935, op. A. Š.) predal Ljudsko pravico ljudem v Ljubljani, kar sem tudi napovedal v listu, zaradi česar tudi niso več prihajali rokopisi in dopisi k meni v Poljano. Prav gotovo pa ta pesem ni prišla na moj naslov. Ivanu Kreftu nisem predal nikakih člankov, vobče ničesar, predvsem, ker ničesar nisem imel, in ker niti nisem vedel, da bo on urejal Pravico. Če bi bil pesem prejel, bi jo bil prav gotovo priobčil.

Članke in vobče material za objavo so sprejemali v Ljubljani, jaz sem navadno že dobil nekako 'urejeno'. Sam pa sem le redko zahajal v Ljubljano. Več stikov s tamkajšnjimi ljudmi je imel Rudi Čačinovič...⁹

Kot prvo pa naj bo zapisano: vsi, ki so doslej omenjali pesem »Kosec koso brusi«, so navajali, da je bila prvikrat objavljena 6. marca 1936 na lističu, ki je bil priložen »Ljudski pravici«. Toda pesem je bila dejansko prvikrat objavljena že pred tem in sicer v legalnem skojevskem glasilu »Mlada pota«, številka 3—4 z dne 16. decembra 1935, ki je izhajalo v Ljubljani v uredništvu Dušana Kvedra. Uredništvo jo je objavilo v rubriki »Mlada umetnost« pod naslovom »Pesem kmetske mladine iz Bele krajine«. Njen tekst, za primerjavo z gradaškim izvirnikom, se glasi:

*Kmečki fantje in dekleta
naša mlada četa
skup se zbirajmo
v borbo marširajmo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.*

Jakob Butala (1903—1942). Zaradi komunističnega delovanja v Celju in med služenjem vojaškega roka je bil pred okrožnim sodiščem v Celju julija 1929 obsojen na tri leta robije. Po prestani kazni v mariborski kaznilnici je nadaljeval z ilegalnim delom v rojstnem Gradacu



*Kosec koso brusi,
a žanjica žanje,
zaman kmet pravdo prosi
nikoli je ne najde.
Zato naprej v borbo,
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.*

*Kmečka mati s težko muko
nas je porodila
in na trudnih prsih
nas je odgojila.
Zato naprej v borbo,
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.*

*Kmečki fantje in dekleta
to naša je prosveta,
skup se zbirajmo,
v borbo marširajmo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.*

Pod pesmijo je uredništvo v oklepaju pripisalo, da jo pojejo kmečki fantje in dekleta po vsej Beli krajini, ni pa navedlo ne kraja njenega nastanka ne avtorja.

Vprašanje, kdo je spremenil pesem in kdo jo je posredoval »Mladim potom«, ostaja brez odgovora. Kvečjemu lahko domnevamo, da je bil posrednik inž. Janez

Marentič, ki je bil v tem času po diplomi na zagrebški fakulteti oktobra 1934 dobro leto neprekinjeno v Sloveniji. Kot pripravnik je bil zaposlen na kmetijski šoli v šentjurju pri Celju, pogosto pa je zahajal v Ljubljano.

Za objavo v prilogi k »Ljudski pravici« (tekst in naslov je enak kot v »Mladih potih« in celo tiskarski stavek je skoraj enak) je poskrbel njen tedanji urednik Ivan Kreft, ki pa se ne spominja, kdo jo je posredoval njemu. Domneva pa, da jo je dobil po pošti.¹⁰ Miško Kranjec pa je v že citiranem pismu zapisal: »Če je Kveder imel pesem v rokah, potem je od njega prišla k Ivanu Kreftu.«

Pesem je bila namenoma objavljena na posebnem listku v približno 6000 izvodih, kolikršna je bila tedaj naklada časopisa, saj cenzura gotovo ne bi dovolila njene priobčitve v že itak pri oblasteh kompromitiranem glasilu. Kljub temu pa je bila številka zaplenjena in ker je bila to trikratna zaporedna zaplemba, je bilo na osnovi čl. 14 zakona o tisku njeno nadaljnje izhajanje prepovedano.¹¹

Teh listkov se je gotovo ohranilo zelo malo; en primerek hranimo v oddelku NOB Dolenjskega muzeja. Velja pa omeniti, da je številka »Ljudske pravice« s pesmijo prispela celo v Združene države Amerike. V Cleveland jo je dobil Janez Smuk z Mlak v Beli krajini, ki je pred pretečim preganjanjem zaradi svojega naprednega mišljenja emigriral.¹²

Prva kritika pesmi (po tekstu iz »Mladih poti«) je bila objavljena tudi v 27. številki »Bojevnika« iz marca 1936, ki je priobčila gradivo že prepovedane »Ljudske pravice«. Pisec članka v rubriki »Poročila o gibanju«, ki je podpisan z J. J., Cerkvišče (verjetno znani predvojni politični delavec Niko Jakofčič), je v njem zapisal: »...Tudi naša mladina se zaveda svojega položaja in nam vneto pomaga pri delu. To kaže tudi pesem kmetske mladine iz Bele krajine, ki se sedaj pri nas povsod poje...« Rečeno je še, da je ta kitica začetek pesmi, kar pa se ne sklada z gradlaškim izvirnikom. Skratka, vprašanje, kdo je avtor sprememb v natisnjeni pesmi v primerjavi z v uvodu citiranim zapisom, ostaja odprto.

Rokopisni zapis in tipkopis pesmi inž. Marentiča bosta posebej omenjana!

Kljub javni objavi je pesmi »primanjkovalo«. Zato so jo razširjali s prepisovanjem in razmnoževanjem v ilegalnih partijskih tehnikah. Znano je, da so mladi komunisti in skojevci v predvojni Javni knjižnici Sokolskega društva v Novem mestu s pisalnim strojem »Erika« tajno razmnoževali marksistično literaturo in revolucionarne pesmi; med njimi je bila tudi »Kosec koso brusi«.

Oddelek NOB Dolenjskega muzeja hrani nekaj primerkov revolucionarnih pesmi, razmnoženih s pisalnim strojem in na ciklostilu. Verjetno izvirajo iz procesa zoper Dušana Bravničarja in sotovariše, ki jih je žandarmerijska postaja v Kočevju oktobra 1940 prijavila zaradi suma komunistične propagande.¹³

Kot je ugotovila žandarmerija, sta študent kemije Dušan Bravničar in delavec Albin Videnič zlasti avgusta in septembra 1940 organizirano delovala med mladino na Kočevskem, sicer pa, kar žandarmeriji ni bilo znano, tudi pred tem časom. Zlasti na mladinskih izletih je Bravničar razdeljeval pesmi ter mladino učil te pesmi tudi peti.

Pesmi so bile razmnožene v Kočevju, ali pa so bile prinesene iz Ljubljane. V sedmih izvodih sta natipkani pesmi »Nabrusimo kose« in »Enotnofrontovska«, na enem tipkanem listku »Nabrusimo kose«, »Prekmurska narodna« — to je skrajšana varianta pesmi »Kosec koso brusi«, in »Bratje, le k soncu, k svobodi...« Tudi na enem tipkopisnem listu so poleg že imenovanih še »Kovaška« in »Puntarska«, le s to razliko, da je pesem »Kosec koso brusi« pravilno poimenovana. Ohranjena sta še dva ciklostirana izvoda z 10 pesmimi, na katerih je »Kosec koso brusi« zopet naslovljena kot »Prekmurska narodna«. Zgornjim naslovom so se tu

pridružile še »Himna o domovini«, »Široka si...«, hrvaška »Gubčeva« ter ruski »Konjearmejskaja« in »Po morjam...«.

Da je pesem »Kosec koso brusi« naslovljena kot »Prekmurska narodna«, lahko pojasnimo z razvitim kmečkim gibanjem tudi v Prekmurju, sicer pa je razen v poimenovanju tekst v obeh primerih enak. Pomen te variante je v tem, ker so jo povzemale vse partizanske izdaje pesmaric in torej med vojno ni doživela tekstovnih sprememb, pa tudi povojne objave. Glasi se:

*Kosec koso brusi, a žanjica žanje,
kmet pravico terja, ali je ne najde.
Naprej v borbo za pravdo in svobodo,
za pravdo in svobodo slovenskega naroda!*

*Kmečki fantje in dekleta,
vi ste naša mlada četa;
vkup se zbirajmo, naprej marširajmo,
za svobodo naroda!*

Razlika je le v naslednjem: v vojnih natisih je izraz »mlada četa« zamenjan s »hrabra četa«, poleg tega pa je posebej nakazan refren »Naprej v borbo...«.

Gotovo bi danes težko ugotovili avtorja teh sprememb, nedvomno pa so spremembe odraz vpliva in teženj partije, ki si je prizadevala za to, da v bližajoči se boj za narodov obstanek strne vse sile.

Konec januarja 1941 je bilo v taborišče v Medjurečju pri Ivanjici v Srbiji interniranih 14 belokranjskih komunistov in simpatizerjev KP. Med njimi sta bila tudi soavtorja pesmi Jakob in Nande Butala. Razumljivo je, da je tamkajšnji pevski zbor, ki ga je vodil kulturni delavec Jože Babič, prepeval tudi »Kosca«. Jurij Milek iz Črnomlja je to pesem prinesel iz taborišča napisano na listku papirja, ki pa ni ohranjen. V kleti svoje hiše, kjer jo je učil peti nekatere črnomaljske skojevce, se jo je naučil njegov nečak Franc Milek, kasnejši partizanski pevovodja. Po kapitulaciji Italije jo je vnesel v repertoar mladinskih pevskih zborov. Že v letu 1941 si je zapisano besedilo tudi notiral, kar je verjetno prvi notni zapis melodije, ki pa tudi ni ohranjen.¹⁴

Pesem »Kosec koso brusi« je bila prisotna tudi na procesu zoper sekretarja okrožnega komiteja KPS Novo mesto Vinka Kristana in članico komiteja Vilmo Bebler ter štirinajstim skojevcem in komunistom pred okrožnim sodiščem v Novem mestu marca in aprila 1941. Žandarmerija je pri enem od soobtoženih zaplenila listek papirja s pesmimi: Nabrusimo kose, Bratje, le k soncu... in »prekmursko narodno« Kosec koso brusi, pri drugem pa »2 kosa papirja in na njih napisane komunistične bojne pesmi«. Sodišče je dokazovalo, da so te pesmi prepevali na sestanku v januarju 1941 v Murnovi gostilni na novomeškem Bregu. Da bi se udeležencem sestanka osvežil spomin, so bile pesmi nekaterim od njih pokazane ali prebrane.¹⁵

Omenjene revolucionarne pesmi sta v letu 1940 učila peti novomeške skojevce in komuniste Vilma Bebler in Vinko Kristan. Beblerjeva se jih je naučila med študijem agronomije na zagrebški fakulteti in na taboru levičarske visokošolske mladine iz zagrebške in ljubljanske univerze, ki je bil v Kranjski gori julija 1937. V Zagrebu, kamor je »Kosca« zanesel verjetno že študent Janez Marentič, so jih prepevali na izletih akademskega društva Triglav. Za potrebe v Novem mestu je na pisalnem stroju razmnoževala te pesmi tudi sama.¹⁶

Ni bilo prireditve v organizaciji DKFID v predvojni Beli krajini, ne da bi na njej odmevali akordi te v boj »za pravdo in svobodo« pozivajoče pesmi. Po objavi je postala znana širom po Sloveniji, prepevali so jo naši borci, boreči se v vrstah španskih republikanskih enot, peli so jo na delovnih taborih napredne mladine, na izletih »Vzajemnosti«, na shodih ljudskofrontovskega gibanja, razlegala se je v taborišču v Medjurečju.

Ta pesem »je bila ena izmed prvih, ali pa sploh prva zavestna uporna pesem, ki je postala last slovenskega kmeta tostran kmečkih uporov«, je zapisal Zvone Kržišnik.¹⁷ Med narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo pa je, tako kot mnoge druge, vlivala pogum in vero v zmago ne le »kmečkega«, ampak vsega »slovenskega naroda«.

Pesem »Kosec koso brusi« je bila tako v letih pred vojno kot med narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo ena najbolj priljubljenih in petih revolucionarnih pesmi v Sloveniji.¹⁸

Že ohranjene variante pričajo, da je kmalu po svojem nastanku postala prava ljudska pesem, zato so šli njeni prvotni ustvarjalci za desetletja v pozabo.

Inž. Janez Marentič in pesem »Kosec koso brusi«

Delo Janeza Marentiča je neločljivo povezano z začetki organizirane revolucionarne dejavnosti in z uspehi, ki so jih dosegali belokranjski komunisti v desetletju pred drugo svetovno vojno. Bil je soorganizator in idejni usmerjevalec tako prve partijske celice kot tudi društva kmečkih fantov in deklet na Mlakah pri Podzemlju. Že kot dijak državne klasične gimnazije v Ljubljani in zlasti v času študija na agronomski fakulteti v Zagrebu je pogosto prihajal v domačo Boginjo vas, prinašal marksistično literaturo, se sestajal z naprednimi kmeti, kasnejšimi komunisti in simpatizerji ter dajal navodila za delo.¹⁹ V času od 1. julija do 31. avgusta 1932 je bil na praksi na kmetijski šoli na Grmu²⁰ in tedaj je navezal tesne stike z novomeškimi komunisti, ki so ravno v tem letu pričeli izdajati svoj ilegalni šapirografirani list »Boljševik«.

Pesem »Kosec koso brusi« je poznal in že ob prvem branju, ko mu jo je pokazal Jakob Butala, se je o njej pohvalno izrazil.²¹

Nekatera dejstva celo govorijo v prid domnevi, da je on njen avtor. V Belokranjskem muzeju v Metliki hranijo listič, na katerem je s črnilom napisana naslednja varianta pesmi »Kosec koso brusi«:

*Kmetski fantje in dekleta
to je naša mlada četa*

*Skup se zbiramo
naprej maširamo
za svobodo naroda*

*Kmetski fantje in dekleta
tu naša je prosveta
Naprej v borbo
za pravdo in svobodo
za pravdo in svobodo
kmetskega naroda.*

*Kosec koso brusi
a ženjica žanje
kmet za pravdo prosi
ali je ne najde.*



Starodavni običaj kmečkih fantov, da so si ob raznih priložnostih s pesmijo dajali duška svojemu razpoloženju, je takoj po ustanovitvi DKFID Gradac dobil organizirane oblike. V okviru društva je bil ustanovljen pevski odsek, ki je za časa svojega obstoja in tudi še po prepovedi društva deloval pod strokovnim vodstvom. Pohudo za ustanovitev pevskega odseka je dal član društva Jakob Butala, ki sam ni bil pevec in zato tudi ne njegov član.

Sprva je zbor — gre za moški pevski zbor, ki je štel do 15 članov — vodil organist Avguš Škorjanec, ki pa ga je, ker se ni strinjal z ideološko usmerjenostjo društva, kmalu nadomestila učiteljica Rada Passek iz Podzemlja. Prvikrat je zbor nastopil na tekmah koscev in žanjic v organizaciji DKFID Mlake in Gradac, že 12. novembra 1933 pa je v gostilniških prostorih Ivana Zupaniča priredil svoj prvi javni koncert. Na fotografiji so člani pevskega odseka leta 1933. Stojijo (od leve proti desni): Tone Jurejevčič, Milan Kovačič (knjižničar DKFID), Anton Šober (soavtor pesmi »Kosec koso brusi« in tajnik DKFID), Stanko Ivec, Franc Doltar, France Kovačič, Julij Završnik; sedijo: Jakob Videtič, Ferdo Potočnik, pevovodja Rada Passek, Anton Kambič (predsednik DKFID), Franc Završnik; ležita: Slavko Jakša in Stanko Smid. Fotografiral Lojze Kump iz Obrha pri Dragatušu

*Naprej v borbo
za pravdo in svobodo
za pravdo in svobodo
kmetskega naroda.*

Za kaj gre? Za slučajni prepis besedila ali za originalen zapis prvotne oblike pesmi, ki naj bi dal tudi odgovor na vprašanje, kdo je njen avtor?

Da bi prišli naprej na jasno o tem, čigav je rokopis, ki bi lahko odigral pomembno vlogo pri ugotavljanju pravega avtorja, smo zaprosili ustrezno republiško ustanovo za strokovno grafološko mnenje. Poleg spornega materiala, t. j. rokopisa pesmi, smo poslali še primerjalni material: rokopis Jakoba Butale in njegovega brata Nandeta ter rokopis inž. Janeza Marentiča.

Po preiskavi po grafični metodi, s primerjavo splošnih in individualnih rokopisnih značilnosti, ob uporabi ročne in binokularne lupe, je bilo podano strokovno mnenje z naslednjim zaključkom: »S preiskavo in medsebojno primerjavo spornega in primerjalnih rokopisov smo vse splošne in individualne rokopisne značilnosti spornega rokopisa zasledili v istovetni obliki v primerjalnem rokopisu, ki ga je napisal Janez inž. Marentič. Kakršnihkoli razlik, ki bi vplivale na podajo mnenja, nismo zasledili, zato lahko trdimo, da je sporni rokopis — pesem »Kmetski fantje in dekleta...« napisal Janez inž. Marentič.

Na podlagi natančne preiskave, medsebojne primerjave ter zgornjih ugotovitev, podajam podpisani naslednji SKLEP:

1. Spornega rokopisa — pesmi nista napisala Nande ali Jaka Butala.

2. Sporni rokopis — pesem »Kmetski fantje in dekleta...« je napisal Marentič ing. Janez.²²

Inž. Janez Marentič, član kmečke komisije pri CK KSS po ustanovnem kongresu KSS na Čebinah, se je že kot študent na agronomski fakulteti v Zagrebu v letih 1930—1934 intenzivno ukvarjal s preučevanjem agrarno-ekonomskih razmer doma in v svetu. Leta 1933 je v levo usmerjeni reviji »Književnost« objavil dve krajši razpravi pod psevdonimom Jože Kokalj (»Agrarna prenaseljenost Slovenije«, št. 6, str. 254; »Smernice modernega kmetijstva«, št. 8, str. 288), »ki jasno pričata, kako temeljito je preučeval ekonomska in politična vprašanja že tedaj«.²³ Tu je iskati začetke priprav za njegovo zgovorno razpravo »Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom«, ki jo je zaključil leta 1936, objavljena pa je bila leta 1957 v izdaji založbe Kmečka knjiga v Ljubljani.

In ravno tej knjigi, katere izida se pred vojno ni mogel nadejati, je izbral za moto pesem »Kosec koso brusi«.

Na slavnosti maja 1977, ko je občinska skupščina Metlika poimenovala osnovno šolo v Podzemlju po Janezu Marentiču, saj je bil njen učenec, je beseda nanesla tudi na pesem »Kosec koso brusi«. Inž. Vera Marentič-Novak je o vprašanju avtorstva povedala svoje mnenje, ki ga je ponovila v pismu prof. Jožetu Dularju z dne 23. maja 1977. Na željo, čeprav nerada, saj ne želi izzivati polemike, pa je 31. maja 1977 v posebni izjavi napisala: »...V letih 1934, 1935 in 1936 delno ter 1937 strnjeno od marca do septembra sva bila z Marentičem v Ljubljani pri mojih starših. Tedaj je Marentič poleg raznih sestavkov pisal članke itd., pretipkaval razpravo o vasi in sodeloval pri bibliografiji slovenskih časopisov ter samostojno napisal bibliografijo kmetijskega tiska.

V tem času v Ljubljani (datuma ne vem več točno) mi je pokazal s svojo roko napisano kmečko pesem in mi jo z veliko vnemo prečital in je tudi na mene napravila globok vtis, česar se živo spominjam. — Rokopis je imel neke popravke in če (?) se točno spomnim, se mi zdi, da je bilo več kritic. To pesem je sprejel tudi za vodilo — moto k svoji razpravi. Ker ni nikdar navedel drugega avtorja, sem vedno bila prepričana, da je njegova, tudi ker mislim, da bi sicer gotovo omenil vsaj meni osebno — napisal ta pa ta ali navedel inicialke ali kaj podobnega. Bil je vedno v citiranju virov dosleden in natančen.

Tako je ta pesem bila natisnjena leta 1957 v njegovi zgoraj omenjeni knjigi. Pred tiskom sva snov od začetka do konca prekontrolirala — tovariš Anton Kristan krtični odtis, jaz pa sem čitala rokopis. Ob zaključku je Jože Berkopec, tedaj direktor založbe Kmečka knjiga, pripisal pod pesem, da je bila prvič zapeta ob proslavi kmečkih fantov in deklet v Gradacu leta 1933 (v knjigi je pomotoma napisano leto 1932, op. A. Š.). Ni pa ob tem izjavil, da je kdo drug avtor oziroma bi to verjetno pripisal, saj ni bilo več ilegale.



Udeleženke tekme žanjic DKFID Mlake 8. julija 1934 na Krasincu. Zmagala je Bara Črnič iz Boginje vasi, sledile so ji: Jožefa Kralj iz Boginje vasi, Marija Stravs iz Boršta, Bara Suštarič in Jožefa Klepec, obe iz Prelozja. Harmonikar je član pevskega odseka DKFID Gradac Ferdo Potočnik, med NOB harmonikar v 15. SNOUB

Nekako pred letom 1970, ne vem, ali na RTV ali kje drugje, je bilo v oddaji o nastanku borbenih pesmi navedeno, da je to pesem sestavil Jaka Butala. Meni je bilo to novo in sem se obrnila do tovariša Berkopca in do arhiva v CK, ali obstajajo kaki materialni dokazi o nastanku te pesmi in ni bilo najti ničesar. Tako sta domnevna avtorja dva pokojna tovariša (mišljena sta Jaka Butala in Janez Marentič, op. A. Š.). Tovariš Berkopec je tedaj povedal, da je bila melodija leta 1933 drugačna.²⁴

Inž. Marentič je prvotno verzijo knjige napisal že leta 1934, nato pa je gradivo izpopolnjeval, pri čemer mu je koristno pomagala njegova kasnejša žena. Čistopis iz leta 1936 je lastnoročno natipkal in je nosil naslov »Propadanje slovenskega kmeta pod kapitalističnim jarmom«. Celotno gradivo je bilo med vojno skrito v Učiteljski tiskarni v Ljubljani. Danes ga hranita žena Vera in hčerka Barica.²⁵

Pesem v tipkopisu oziroma v knjigi se vsebinsko ne razlikuje od rokopisne. Delna razlika je v prvi kitici, ki se glasi:

*Kmečki fantje in dekleta,
to je naša mlada četa.
Skup se zbirajmo,
naprej marširajmo,
naprej za pravdo naroda!*

Drugo kitico je namenoma izpustil, kar je v tipkopisu označeno s pikčasto črto, tretja kitica pa je enaka kot v rokopisu.

Navedeno pa sili k sklepu, da je inž. Janez Marentič avtor prvotne verzije pesmi, ki naj bi bila v pevskem odseku DKFID Gradac le dopolnjena in taka tudi objavljena v »Mladih potih« in »Ljudski pravici«. Vendar v Gradcu takšnemu sklepu oporekajo in vztrajajo na stališču, da inž. Marentič v nobenem primeru ni avtor pesmi »Kosec koso brusi«, njegovega zapisa, ne enega ne drugega, niso poznali in ga zato v zboru tudi niso peli.²⁶

»Kosec koso brusi« med narodnoosvobodilnim bojem

Ne le, da upravičeno nosi oznako ljudske pesmi, še več, s tem, da je bila v letih narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije nenehno prisotna med slovenskimi partizani, ji pripada tudi oznaka partizanska pesem.

Ni potrjeno, da bi pesem prvi peli borci v njeni rojstni Beli krajini, ko so se še nahajali v taboriščih na vzhodnih obronkih Kočevskega Roga, niti ne, ko so se po formiranju v 1. belokranjsko četo konec oktobra 1941 z razvito zastavo s Smuka nad Semičem po visokem snegu na poti proti Bučki prebijali do Otočca na Krki, čeprav so med potjo priredili dva mitinga.²⁷ Znano pa je, da so jo peli njihovi novomeški tovariši v taborišču na Frati. Pred odhodom proti Bučki, na skupni večerji, so jo vsi »peli iz srca«. Slak Jože naprej: »Kosec koso brusi, a žanjica žanje, kmet pravico terja, ali jo ne najde. Naprej v borbo, za pravdo in svobodo slovenskega naroda!«²⁸

Last vseh slovenskih partizanov pa je postala najkasneje po juniju 1942. Tedaj je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdalo in založilo drobno zbirko 14 pesmi (Naprej, zastava Slave!, Partizanska, Internacionala, Pesem o Volgi, Nabusimo kose, Matjaževa, Kovači smo, Le vkup, uboga gmajna!, Kosec koso brusi, Bilečanka, Pesem Kominterne, Sovjetska domovina, Hej, Slovenci in Žrtvam) z naslovom »Slovenske partizanske pesmi« (v knjigi »Bibliografija izdanja u narodno-oslobodilačkom ratu 1941—1945 BNOR 1941—1945 je pesmarica vpisana pod številko 1078; številke iz te bibliografije so navedene tudi pri ostalih pesmaricah). V tej prvi partizanski pesmarici, razmnoženi na ciklostilu, je bila prvikrat med vojno priobčena torej tudi pesem »Kosec koso brusi« v verziji in s spremembami, ki so bile že omenjene. S tem je ta pesem dobila svojo dokončno obliko in vsebino.

Pomen te v malo izvodih ohranjene pesmarice je tem večji, kajti del naklade je bil razmnožen z notnim zapisom. To sklepamo po navedbi na zadnji strani pesmarice, kjer piše, da stane z notami 4 lire, brez not pa dve liri. Kaže pa, da izdaja z notnim zapisom ni ohranjena (če je bila sploh razmnožena?), vsaj v ustreznih muzejskih in arhivskih ustanovah ne. Zanimivo pa bi bilo primerjati ta notni zapis s kasnejšimi priredbami.

Med narodnoosvobodilnim bojem je bilo razmnoženih ali ponatisnjenih okrog 100 pesmaric s partizanskimi pesmimi. Sodimo, da je v polovici njih tudi pesem »Kosec koso brusi«, kar bo v nadaljevanju zapisa v dobršni meri dokumentirano.²⁹

V nekaj primerih so najbolj udarni verzi te pesmi služili kot moto v nekaterih glasilih. Tako so v informacijskem vestniku II. grupe odredov »Naša pest« — ta edina številka je izšla 19. junija 1942 še pred odhodom grupe z Dolenjske na Štajersko — na prvi strani v zgornjem desnem kotu s tiskanimi črkami zapisani verzi:

*Naprej v borbo
za pravdo in svobodo
slovenskega naroda.*

Iz poletja 1942 sta dva samostojna lista s partizanskimi pesmimi, oba naslovljena s »Partizanske pesmi« in na obeh je tudi »Kosec...«. Enega z 8 pesmimi na



Po manj kot dveinpolletnem življenju DKFID Gradac pevski zbor ni prenehal z delovanjem. Po navodilu nekdanjega urednika »Slovenske zemlje« Pavla Kreutzerja in v soglasju s partijo je v letu 1937 prihajal vadit zbor slavist Uroš Kraigher iz Ljubljane (na fotografiji drugi z leve v prvi vrsti). Nedvomno je gradaški moški pevski zbor odigral pomembno vlogo: tako v kulturnem kot v političnem pogledu. Zlasti pa ne sme v pozabo, da je iz njegovih grl privrela pesem »Kosec koso brusi«, ki ne bo zamrla

obeh straneh je izdal komisariat 3. grupe odredov verjetno še pred reorganizacijo 3. grupe odredov na 3. in 5. grupo odredov. Od leta 1942 pa do pred kratkim je bil s še ostalim gradivom skrit v ostrešju neke stare hiše v Gorenji vasi pri Šmarjeti.³⁰

Drugi je bil razmnožen na Primorskem v tehniki »Nanos«.³¹

Med omenjenim gradivom, najdenim v Gorenji vasi, je bilo nekaj listov, naslovljenih s »Partizanska pesmarica«. Z obeh strani so na njih s pisalnim strojem napisane pesmi, med njimi »Kosec...«. Na več lističih, zvezanih s šivalno nitjo, je šapirografiranih 15 pesmi. Tudi med njimi je »Kosec...«.

Nekaj pesmi je na posameznih listkih. Te in še nekatere sta v obdobju od osvoboditve Šmarjete konec maja do 7. faze italijanske ofenzive v drugi polovici septembra 1942 na pisalnem stroju in šapirografu razmnoževala skojevec Vlado in njegova mati komunistka Leopoldina Jurančič.

O samem petju pesmi iz tega obdobja, pa tudi kasneje ne, ni dokumentiranih poročil. Je pa najti v literaturi potrditev, da so pesem peli tako v trenutkih radosti kot besa nad stoletnim izkoriščevalcem: Partizan Drago Suhi je v svoji knjigi »Zamrežena okna« zapisal, da so jo peli med potjo skozi Trebelno in da »je bila ljudem tako všeč, da so radovedno prihajali iz hiš. Celo povabili so nas v hiše«. Donela je med požiganjem in rušenjem gradov, za katere je vodstvo vedelo ali sklepalo, da se bodo vanje vselili sovražniki in njihovi pomočniki.³² Peli so jo partizani na Štajerskem.³³

Drago Suhi je bil med italijansko ofenzivo na Gorjance ujet in decembra 1942 pred vojaškim vojnim sodiščem v Ljubljani obsojen na dosmrtno ječo. Do odгона v italijanske zapore sredi januarja je bil zaprt na ljubljanskem sodišču. Ko so obsojence s kamioni prepeljevali na železniško postajo, so se sojetniki, ki so še ostali, poslavljali od njih s pesmijo »Kosec koso brusi«. »Ljudje so spoštljivo poslušali borbeno pesem in stiskali pesti. Tedaj pa so se fašisti zapodili med množico in jo pričeli razganjati. Toda pesem se je razlegala čedalje bolj mogočno in se širila čez ulice v mesto.«³⁴

Kakor se spominja domačin in nekdanji član pevskega odseka Milan Kovačič, so pesem »Kosec koso brusi« poleg drugih peli tako v koprskih zaporih kot v kaznilnici v Viterbu SZ od Rima, kjer je bil zaprt leta 1942 in 1943. Njihov pevski krožek, ki je deloval tajno, je vodil Borut Furlan iz Ljubljane.

Konec januarja je bila v Stiški tehniki, ki se je nahajala v Okrogu pod Čatežem, pripravljena in razmnožena obširna zbirka 36 pesmi pod naslovom »S pesmijo mnoga so ustvarjena dela...« (BNOR 1941—1945, št. 6963; zbral in uredil Tone Marinček, ilustriral Vekoslav Perpar-Vrbinc), med katerimi je tudi »Kosec...«.

To pesmarico, o kateri sta se pohvalno izrazila Ivan Maček-Matija in Ivo Lola Ribar, je z nebstvenimi spremembami ponatisnila julija Okrožna tehnika Komunistične partije Slovenije v Ljubljani pod naslovom »Pesmi« (dve izdaji!, BNOR 1941—1945, št. 6583 in 6584). Na novo je bil v tem ponatisu miniaturnega formata dodan le prevod španske »Asturiane« in mehiške »La kukarače«, arhitekt Vlasto Kopač pa je ilustriral vse pesmi.³⁵ Tako je zvesto vsebini prvega in drugega verza prvič ilustriran tudi »Kosec...«. V letu 1977 je Odbor centralne tehnike poskrbel za ponatis te pesmarice.

Tudi ilustrirane s »Koscem...« (risbe in vinjete napravil Ive Šubic) so »Partizanske pesmi«, ciklostirane v tehniki »Urška« na Kočevskem Rogu (BNOR 1941 do 1945, št. 6542).

S to pesmijo so si dajali duška interniranci ob odhodu po kapitulaciji Italije z otoka lakote in smrti, Raba. Jože Jurančič, sekretar izvršnega odbora OF na Rabu, je v epilogu Pakiževe brošure »Rab« iz leta 1944 zapisal: »Ladja se zaziblje, pesti se dvigujejo v pozdrav in ob hišah rabskega pristanišča se lomi zmagovita pesem: »Naprej v borbo za pravdo in svobodo...«³⁶

Iz istega meseca, v 20. številki Slovenskega poročevalca, stiskanega v Pavličkovi tiskarni v Kočevju, so pod celostranskim linorezom slikarja Doreta Klemenčiča-Maja na prvi strani, ki kaže skupino borcev v napadu, napisane besede: Naprej v borbo za pravdo in svobodo!

V severnoitalijanskem mestu Alessandria so bili zaprti na najvišje kazni obsojeni partizani in protifašisti. Organizirani v trdnem kolektvu so izkoristili vse oblike boja zoper upravo jetnišnice in si tako zbojevali nekaj ugodnosti. Prosti čas so izrabili za intenzivno vsestransko usposabljanje. Med drugim so ustanovili pevski zbor, ki ga je temeljito izvežbal Vlado Gerbec. Pesem »Kosec...« je dobro poznal še izpred vojne, zato je razumljivo, da se je razlegala tudi za zidovi te najhujše kaznilnice fašistične Italije.³⁷

1944

Pesem je imel v mislih borec 12. brigade, ki je v brigadnem glasilu spregovoril o nujnosti žrtvovanja v boju zoper sovražnika, ter svoj prispevek zaključil z verzi:

*Zato v borbo za pravdo in svobodo,
za pravdo in svobodo slovenskega naroda!*³⁸

Pesem kmetske mladine iz Bele krajine

Kmečki fantje in dekleta
naša mlada četa
skup se zbirajmo
v borbo marsirajmo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.

Kosec koso brusi,
a žanjica žanje,
zaman kmet pravdo prosi
nikoli je ne najde.
Zato naprej v borbo,
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.

Kmečka mati s težko muko
nas je porodila
in na trudnih prsih
nas je odgojila.
Zato naprej v borbo,
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.

Kmečki fantje in dekleta
to naša je prosveta,
skup se zbirajmo
v borbo marsirajmo
za pravdo in svobodo
kmečkega naroda.

*Listič s pesmijo »Pesem kmetske mladine iz
Bele krajine« (= Kosec koso brusi), priložen
»Ljudski pravici« z dne 6. marca 1936*

Večina partizanskih pesmaric je bila izdana v tem letu. V mnogih od njih je priobčena obravnavana pesem, tako v (navedeno brez strogega kronološkega reda):

Pesmi naše borbe (BNOR 1941—1945, št. 6539), izdala Agit-prop PIO-ZSM, razmnožila Tehnika »Skala«;

Pesmi (BNOR 1941—1945, št. 848), izdal štab Gorenjskega odreda, razmnožila Tehnika II A »Jelovica« (pesem je ilustrirana);

Partizanska pesmarica (BNOR 1941—1945, št. 818), izdal prop. odsek Briško-be-neškega odreda (ilustracija se ne nanaša na vsebino pesmi);

Pesmi (BNOR 1941—1945, št. 6585, 6586, 6587, 6589), izdal Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko, razmnožile tehnike »Darja«, »Skala«, »Zlatorog« in »Jošt«;

Partizanske pesmi (BNOR 1941—1945, št. 6548, 6549, 6550), izdal Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje;

Pesmi naroda v borbi za svobodo (BNOR 1941—1945, št. 6592), izdala propa-gandna komisija pri OO OF Novo mesto;

Partizanska pesmarica (BNOR 1941—1945, št. 6539), razmnožila OK tehnika Me-žica;

Partizanske pesmi (v BNOR 1941—1945 je ni najti), razmnožila RK Tehnika »Smlednik«;

Naj pesem naša zadoni (BNOR 1941—1945, št. 6135), izdalo Tajništvo oblastnega odbora ZSM za Primorsko, tiskala tiskarna »Slovenija«;

Partizanska pesmarica (BNOR 1941—1945, št. 6538), natisnila Tiskarna OK KPS Kamnik;

Naša pesem (BNOR 1941—1945, št. 6190), izdalo Poverjenišтво IO OF za Štajer-sko, izdelala Tehnika »Cankar«.

Posebej velja omeniti eno najlepše izdelanih pesmaric, ki jo je izdal Glavni štab NOV in PO Slovenije »ob triletnici svete domovinske vojne narodov Jugo-slavije ob strani velikih zaveznikov« pod naslovom »Naša pesem, I. del (BNOR

1941—1945, št. 686). Uredil jo je Karol Pahor, na ciklostilu pa razmnoževala Belokranjska tehnika. Kot ostale pesmi je »Kosec...« objavljena z notnim zapisom, z oznako, da gre za ruski (?) napev, poje pa se zmerno, strogo odmerjeno.

V arhivu Goriškega muzeja hranijo listič, na katerem so s pisalnim strojem napisane tri pesmi, med njimi »Kosec...«. Zapisovalec Severin Nemec je drugi verz »a žanjica žanje« hote ali nehoče spremenil v »ali ženica žanje«.

Pesem »Kosec koso brusi« je najti v izpopolnjenem osnutku »Slovenske začetnice«, ki jo je pripravil vodja oddelka za osnovno šolstvo pri predsedstvu SNOS Venceslav Winkler, a ni bila dana v tisk — zaradi pomanjkanja papirja, pa morda zato, ker je bila za prvošolčke pretežka. Pred pesmijo je bil predviden naslednji tekst:

»Popoldne je igrala mladina partizane in narodno osvobodilni odbor. Vsakdo je hotel biti maršal Tito, podpredsednik AVNOJA: Edo Kardelj, sekretar SNOSA: Boris Kidrič. Dekleta so se trgala za vloge junaških žena: Vide Tomšičeve in Zdenke Kidričeve. Miha se je drl, kakor da bi ga devali iz kože, ker je moral igrati nacifasistično spako. Ko so se upehali v igri, so počivali in zapeli pesem: — —.«³⁹

1945

Februarja je izdal propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije zbirko »Zapojmo« (BNOR 1941—1945, št. 1421). Natisnila jo je Tehnika GŠ NOV in PO Slovenije v Črnomlju.

Pesem »Kosec koso brusi« je bila objavljena v nekaterih zbirkah brez oznake leta izida:

Kovači smo in ... (BNOR 1941—1945, št. 5648), izdalo novomeško okrožje Komunistične partije Slovenije;

Naše pesmi (BNOR 1941—1945, št. 6197), izdal Odsek za informacijo in propagando pri OO OF Notranjsko;

Zapoj si, partizan (BNOR 1941—1945, št. 1420), izdelala in uredila Tehnika I. brigade VDV;

Partizanske (BNOR 1941—1945, št. 822), izdelala Tehnika CVT (IX. korpusa);

Naša pesem (ni v BNOR 1941—1945), ponatisnila Tehnika S. Gregorčiča.

Pesem je najti v rokopisnih zapisih partizanskih pesmi.⁴⁰ Posebnost predstavlja zbirka »Nekaj partizanskih«, ki jo je konec maja 1945 izdal kulturno-propagandni odsek Jugoslovanskega narodnega odbora v koncentracijskem taborišču Dachau. Tekste pesmi je pripravil Drago Segar, za vse ostalo pa je poskrbel arhitekt Vlasto Kopač. Med temi pesmimi je tudi »Kosec koso brusi«, ki pa daleč od domovine ni doživela tekstovnih sprememb.⁴¹

Pesem »Kosec koso brusi« je dobila zasluženost mesto v povojnih pesmaricah. Prvič že v komaj osvobojeni domovini junija 1945 v zbirki z notnim zapisom »Partizanski napevi«, ki jo je izdala propagandna komisija pri IO OF, in v zbirki »Zapojmo«, ki je ponatis zbirke z istim naslovom iz februarja istega leta. Propagandni odsek Komande Mariborskega vojnega področja je izdal »Partizanske pesmi« tudi v tem letu.

Sledile so objave v knjižnih izdajah, tako v:

Partizanska pesem, Ljubljana 1953, uredil dr. Radoslav Hrovatin;

Naša partizanska pesem, Ljubljana 1959, uredil Radoslav Gobec;

Ob naprednem tisku, Murska Sobota 1962 (tu je objava teksta kot v prilogi Ljudske pravice z dne 6. marca 1936);

Partizanske pesmi, Ljubljana 1968, zbral in uredil Josip Ribičič.

Nazadnje je izšla v reprezentativnem izboru revolucionarnih pesmi naših in tujih narodov »Vstanite, sužnj«. V tej pesmarici je za melodijo rečeno, da »je kontaminacija iz treh tradicionalnih napevov ali njih delov: Prvi del (Kosec koso brusi...) izhaja iz nacionalistične pesmi »Reka, Trst, Gorica — naša je pravica«, refren (Naprej v borbo...) je iz napeva študentske pesmi o pastarjevi hčerki (O graciosa, o graciosa, o graciosa filia pastoris!). Drugi del (Kmečki fantje in dekleta...) se začne z varianto napeva ljudske pesmi »Dekle je na pragu stala...«, konča pa z enakim refrenom (Naprej v borbo...). Priredbo za moški zbor je napisal skladatelj Radovan Gobec. Melodija je povzeta po zborniku »Partizanska pesem« iz leta 1953, ki pa mu je služila za osnovo »Naša pesem, I. del« iz leta 1944.⁴²

Danes najbolj znana in še kdaj izvajana je pesem v priredbi partizanskega skladatelja in pevovodje Radovana Gobca, ki je o svojih priredbah te pesmi med NOB in po vojni podal naslednjo izjavo: »Pesem ‚Kosec koso brusi‘ sem spoznal in se naučil od aktivistov na Kozjanskem poleti leta 1944. Harmoniziral sem jo za Mešani pevski zbor OB v Jurkloštru in smo jo izvajali na mitingih in proslavah.

Za moški zbor z orkestrom sem jo priredil septembra 1944 v Gornjem gradu, ko sem vodil pevski zbor in orkester IV. operativne cone. Vključil sem jo v partizansko kantato »Hej, partizan«, ki jo je izvajala kulturna ekipa IV. operativne cone na številnih mitingih po Zgornji Savinjski dolini.

Za moški zbor a cappella sem pesem priredil leta 1958 za objavo v pesmarici »Naša partizanska pesem« (Borec, Ljubljana 1959).

Za mešani zbor a cappella sem pesem ponovno priredil pomladi leta 1974 za proslavo in odkritje spomenika kmečkim puntarjem na Ljubljanskem gradu.⁴³

Izvirna melodija, na katero so peli gradaški pevci, je, tako kot tekst, za vedno utonila v pozabo. Ali pa ne!? Morda se bo le našel kdo od glasbenih ustvarjalcev, ki bo zbral še živeče člane pevskega odseka DKFID Gradac, in jo tako otel pozabi? Oni čakajo!

V prvih povojnih letih, v času kolektivizacije in obvezne oddaje, pesem sicer ni bila prepovedana, toda na programu pevskih zborov skoroda da ni bila.⁴⁴ Iz tega obdobja je tudi prigoda, ko je neka ženska peljala živila za obvezno oddajo, spotoma pa si je prepevala pesem »Kosec koso brusi«.⁴⁵

Cilji, za dosego katerih je pesem pozivala v boj kmečko-delavske množice in vse demokratične sile v letih pred vojno in med leti 1941—1945, so bili doseženi z zmagovitim narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo. Kljub temu je ne moremo šteti za preživelo; njena priljubljenost tudi danes ni okrnjena. Ostala je in bo sestavni del našega revolucionarnega pesništva in izročila sploh.

Opombe

¹ Pesem je po spominu zapisal predvojni komunist Milan Kovačič iz Gradaca, ki je bil član pevskega odseka DKFID Gradac od ustanovitve dalje. Besedilo sta potrdila takratna člana pevskega odseka France Kovačič in Anton Sober, soavtor pesmi.

² Anton Sober in Nande Butala, ustni vir.

³ Niko Jakofčič: Prva partijska organizacija v Beli krajini, arhiv IZDG Ljubljana; Anton Sober, ustni vir.

⁴ Kmetški list, št. 32, 9. avgust 1933.

⁵ Gruda, leto 1933, št. 12 in Gruda, leto 1934, št. 8—9. — Gruda je v letu 1933 objavila dve pesmi pod naslovom »Pesem kmetške mladine«. Po revolucionarni vsebini obe prekašata Koritnikov »Zeleni prapor«. Napisala sta ju Radovan Gobec (Gruda, št. 1) in Ivan Albreht (Gruda, št. 6—7):

Pesem Radovana Gobca:

*Zaplavaj pesem čez daljave,
poslednjo vas naj glas prešine:
da konec kmetškemu je robstvu,
da dan zdaj kmetške je mladine!*



Spomenik pod vasjo Boršt ob cesti Gradac—Krasinec, odkrit maja 1977, z napisom: »V letih 1932—33 se je na Mlakah z ustanovitvijo partijske celice ter društva kmečkih fantov in deklet začelo organizirano delo belokranjskih komunistov pod vodstvom Janeza Marentiča.«

*Le srp in snop in s plugom brana,
naš Gubec kralj in Stol davnine!
in geslo: »V boj za staro pravdo!«
orožje kmetske je mladine.*

*Kaj glasno v gozdu tam odmeva,
šumi čez polja in planine,
črez log, vasi do neba sega?
Pokret to kmetske je mladine!*

*Zato le plavaj pesem vneta,
zabuči bor in vsa planina,
le brusi kosa se in geslo:
»V boj stopa kmetska omladina!«*

Pesem Ivana Albrehta:

*S plugom svobode, ljubezni, resnice
bomo zorali ledino gorja,
v brazde bodočnosti seme pravice
plodno raztrosili širom sveta.*

*Fantje, dekleta, kosci, žanjice,
grudo ljubimo, ki nas rodi!
Toplo strnimo se, delavci kmetski,
da bodo krepke mlade kali!*

*Živega upanja prapor zeleni
božjo ljubezen užiga naj v nas,
v delu neutrudnem za delo rojeni
noveni svetu nov orjemo čas!*

*Naše ravani in reke, doline,
k samemu nebu kipeče gore,
vsa domovina v sončnem objemu:
to je slovenskega kmeta srce!*

*Dvigni na borbo se, prapor zeleni,
s tabo v zvestobi slovenska gre vas!
V boju poštenem strnite se, vrste:
kmetske nam zmage naproti gre čas!*

- ⁶ Slovenska zemlja, leto 1935, št. 6.
- ⁷ Simon Milinar: Kdo je njen avtor? Nedeljski dnevnik, 28. maj 1972.
- ⁸ Ivan Kreft: Orožniki in tožilec so izgubili pravdo, Nedeljski dnevnik, 22. maj 1977.
- ⁹ Dopis Miška Kranjca z dne 2. marca 1978, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja.
- ¹⁰ Ivan Kreft, razgovor dne 3. avgusta 1977.
- ¹¹ Bitka, kakor življenje dolga, str. 102; Slovenska zemlja, leto 1936, št. 6.
- ¹² Milan Kovačič, Gradac, ustni vir.
- ¹³ Kazenski spisi okrožnega sodišča v Novem mestu 1940, arhiv CK ZKS; inž. Dušan Bravničar, Ljubljana, razgovor dne 3. oktobra 1978.
- ¹⁴ Prof. Franc Milek, Crnomelj, razgovor dne 6. oktobra 1978.
- ¹⁵ Propaganda komunizma. Kazenski spis št. 6/41, 98/41, arhiv CK ZKS.
- ¹⁶ Pismena izjava Vilme Pirkovič-Bebler z dne 27. marca 1979, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja.
- ¹⁷ Zvone Kržišnik: Pesem o razrednem boju in revoluciji, Borec 1976, št. 12.
- ¹⁸ Inž. Dušan Bravničar, razgovor dne 3. oktobra 1978; Drago Suhi, Ljubljana, razgovor dne 23. maja 1978.
- ¹⁹ Inž. Vera Marentič-Novak, Ljubljana, in Viktor Kure, Grm, ustni vir.
- ²⁰ Zvezek »Celoletni gospodar. praktikanti«, arhiv kmetijske šole Grm, Novo mesto.
- ²¹ Nande Butala, ustni vir.
- ²² Strokovno mnenje oddelka za kriminalistično tehniko Republiškega sekretariata za notranje zadeve z dne 30. junija 1977, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja.
- ²³ Pismo inž. Vere Marentič-Novak z dne 23. maja 1977, arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki.
- ²⁴ Izjava se nahaja v arhivu oddelka NOB Dolenjskega muzeja.
- ²⁵ Inž. Vera Marentič-Novak, ustni vir.
- ²⁶ Milan Kovačič, Rudolf Dim, Nande Butala, vsi iz Gradca, izjava dne 20. avgusta 1977.
- ²⁷ Franc Košir, Semič, in Milan Šimec, Crnomelj, ustni vir.
- ²⁸ Jože Zupancič: Začetek partizanstva v letu 1941 na Frati pri Ajdovcu, Dolenjski list 1952, št. 19.
- ²⁹ Navedene pesmarice se nahajajo v arhivu oddelka NOB Dolenjskega muzeja v Novem mestu in Belokranjskega muzeja v Metliki, v arhivu Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani ter v Studijski knjižnici v Novem mestu.
- ³⁰ Pesmi, najdene v Gorenji vasi pri Šmarjeti, hrani oddelk NOB Dolenjskega muzeja
- ³¹ Original hranijo v arhivu Inštituta za raziskovanje krasa v Postojni.
- ³² Gospodarstvo in zdravstvo med NOB na območju Gorjancev, Ljubljana 1975, str. 21.
- ³³ Mekinda Jože-Franci: Pohod II. grupe odredov na Štajersko, Ljubljana 1959, str. 431.
- ³⁴ Drago Suhi: Zamrežena okna, Ljubljana 1959, str. 47.
- ³⁵ Vekoslav Perpar: Tehnike, ki so nastale ali se začasno zadrževale na območju podokrožnega odbora OF Trebnje, tekst v arhivu IZDG.
- ³⁶ S. Matejev: Rab, 1944, str. 51; Jože Jurančič, Ljubljana, ustni vir.
- ³⁷ Vlado Gerbec, Škofja Loka, ustni vir.
- ³⁸ »Svobodi naproti«, št. 2, 1. februar 1944.
- ³⁹ Slovenski šolski muzej, fasc. 161/105.
- ⁴⁰ Arhiv NOB Dolenjskega muzeja hrani dva rokopisna zvezka partizanskih pesmi.
- ⁴¹ Marija Stanonik: Slovenska pesem v Dachau. Borec 1978, št. 11.
- ⁴² Vstanite, sužnji. Ljubljana 1976.
- ⁴³ Izjava iz februarja 1979, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja.
- ⁴⁴ Rudi Mraz, Novo mesto, ustni vir.
- ⁴⁵ Bogo Komelj, Novo mesto, ustni vir.

Večerna idila

*Se veš, takrat so vdrli v slednji gozd,
povsod obkoljujoč so šli za nami —
in ti si ranjen ležal v polomami
ves dan ob meni sredi naših host.*

*V bližini zaječala je iver...
iskali so po praprotni goščavi —
spet kletev utonila je v daljavi. —
Medtem prišel je blaženi večer.*

*In ko zmračilo se je naokrog,
zrahljal pod tabo sem uvelo ločje.
In tvoja puška meni je v naročje
izdrsnila ti iz vročičnih rok.*

*In mrak razpel je svoj rešilni prt.
Prijazne sape v resju so šumele.
In moje ustnice nad tabo pele
so tiho pesem vej, robid in trt.*

Emil Cesar

Lovro Kuhar — Prežihov Voranc v narodnoosvobodilnem boju

I

V svojem prispevku bi rad opozoril na delo Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca v času, ko je bilo le-to za obstoj slovenskega naroda izrednega pomena. V času, ko ni bilo kot nikdar doslej tako blizu uničenje našega naroda, za kar sta si prizadevala tako italijanski fašizem, še bolj odkrito pa nemški nacizem.

Odgovoril bi rad na dvojje vprašanj, ki se mi zdita bistvena za podobo Prežihovega življenjskega opusa, in to:

— Zakaj se je naše takratno narodnoosvobodilno vodstvo odločilo za to, da mu je zaupalo tako pomembno nalogo kot je bila organizacija kulturnih delavcev — ene izmed najpomembnejših skupin, vključenih v Osvobodilno fronto, in

— kakšen je bil delež Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca pri rasti kulturniške organizacije, zlasti, ker je bil ta delež ne le izredno obsežen, temveč tudi pomemben.

Že takoj pa naj povem, da smo daleč od tega, da bi mogli trditi, da sta nam tako Prežihova življenjska pot kot njegovo revolucionarno delovanje v obdobju narodnoosvobodilnega boja v celoti znana. S Prežihovo smrtjo smo izgubili tudi dragoceni informacijski vir za proučevanje organiziranega odpora proti fašizmu med slovenskimi kulturnimi delavci predvsem v 1941. in v začetku 1942. leta.

Kljub temu pa so znane podrobnosti v zvezi s Prežihovim ilegalnim delom take, da bi lahko prišli do nekaterih zaključkov, ki bi bili ob številnih virih še preciznejši.

Danes vemo, da ni bilo nobene pomembnejše kulturne akcije 1941. leta, pri kateri Prežih ne bi sodeloval, za katero ne bi vedel ali da bi se odvijala brez njegovega pristanka in da bi zanjo ne stalo, prav po Prežihovi zaslugi, vodstvo slovenske Osvobodilne fronte.

Toda, skušajmo odgovoriti na prvo vprašanje, kaj je vodilo CK KPS kot iniciatorja narodnoosvobodilnega boja pri odločitvi, da je zaupalo organiziranje kulturnih delavcev Prežihovemu Vorancu, kar je bila izredno častna kot tudi izredno težavna in odgovorna naloga.

Vzrokov za to je bilo gotovo več. Po znanem načinu kadrovanja pred vojno, so tudi leta 1941 v vodstvu CK KPS pretehtano izbirali med svojim članstvom kadre

za odgovorne naloge. Prav gotovo naj bi prevzel to nalogo človek, ki bi moral zadostiti, zaradi učinkovitosti dela, naslednjim zahtevam:

- moral bi biti prekaljen član Komunistične partije,
- biti bi moral izredno sposoben organizator, in končno
- biti bi moral, po možnosti, čim pomembnejši slovenski kulturni delavec.

Zahtevam, ki bi združevale v eni osebi vse tri, za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja tako pomembne lastnosti, pa je bilo tako težko zadostiti.

Da so zaupali tako pomembno nalogo Prežihovemu Vorancu, je bilo odločilno dejstvo, da je takratni CK KP Slovenije poznal njegove organizacijske sposobnosti in predanost partiji. Znale pa so mu bile tudi druge njegove sposobnosti, ki so bile zlasti dragocene pri organiziranju tako pomembnega gibanja kot je bil vseljudski odpor, kar je bilo zvezano z močno osebno angažiranostjo. Hkrati bi moral biti organizator pomemben in vpliven kulturni delavec, deležen nespornega spoštovanja ljudi vseh svetovnonazorskih prepričanj, saj bi morala zajeti novo nastajajoča Osvobodilna fronta, katere del naj bi bili tudi kulturniki, vse plasti slovenskega naroda in njegovo idejno raznolikost. Tudi v tem je močno izstopal med vsemi morebitnimi kandidati Prežihov Voranc. Spomnimo se le njegovega nastopa v »Sodobnosti« 1933. leta. Upravičeno moremo trditi, da je psevdonim Prežihov Voranc v predvojnem času pomenil pojem izredne kvalitete za takratno slovensko kulturno javnost. Sicer pa je imel Prežih izreden ugled kot dolgotrajni član partije med kulturniki komunisti tudi pozneje, kljub temu, da ni opravljal izrazitih funkcij v takratnem slovenskem partijskem vodstvu, ko je postal sekretar Glavnega odbora kulturnih delavcev Ignac Koprivec-Rajič in ko je dobil Prežih kot član finančno-gospodarske komisije, nove zadolžitve.¹

Do take odločitve o kadrovanju pridemo z analizo Prežihovega dela predvsem v 1941. letu, ko je vodil organizacijo kulturnih delavcev vključenih v Osvobodilno fronto. Kljub temu, da so pravilna, jih moremo podpreti za tiste, ki ne poznajo razmer, še z nekaterimi podobnimi odločitvami slovenskega partijskega vodstva, ki je znalo vedno poiskati v svojih vrstah tovariše, sposobne opravljati kulturne, politične, prosvetne in publicistične naloge.² Opozorimo naj le na nekaj najvidnejših: Bratko Kreft je bil urednik in izdajatelj revije »Književnost«, Tone Čufar je bil eden izmed urednikov »Delavskega obzornika«, Miško Kranjec pa je postal po skrbnem pretehtanju vseh sposobnosti, prvi urednik »Ljudske pravice«.

Da bi mogel to delo tako dobro opravljati, saj se je njegova prisotnost v kulturnem prostoru povsod čutila, ne smemo prezreti prednosti, zaradi nekaterih osebnih lastnosti, ki so mu bile v prid pri delu.

Med najpomembnejšimi prednostmi iz Prežihovega življenja v Ljubljani, ki so bile potrebne za opravljanje te pomembne naloge, je bila prav gotovo konspiracija.

Prežihovi stiki s kulturnimi delavci v Ljubljani do kapitulacije kraljevine Jugoslavije niso bili obsežni. Sam je poznal le redke književnike, v glavnem je bilo to poznanstvo omejeno na krog književnikov pred njegovim ilegalnim odhodom iz Jugoslavije 1930. leta; na krog političnih somišljenikov med kulturnimi delavci in na urednike tistih literarnih glasil, pri katerih je v tem času sodeloval. Z marsikaterim od njih pa se ni poznal osebno, temveč so se njegovi stiki odvijali s korespondiranjem. Ta krog kulturnih delavcev pa je sodil v obdobju okupacije v že starejši pisateljski rod. V krog Prežihovih znancev je sodil tudi krog koroških rojakov kot so bili Blaž Arnič in drugi, ter nekateri kulturni delavci, predvsem tisti, s katerimi se je seznanil po svojem ilegalnem prihodu v domovino in tisti, s katerimi je bil v stikih zaradi objavljanja svojih del (Ferdo Kozak) ali zaradi natisov



Pisatelj in politični delavec Lovro Kuhar-Prežihov Voranc

njegovih knjig (Ciril Vidmar). Vse to govori v prid trditvi, da je bil Prežih v Ljubljani med kulturnimi delavci manj znan, kot je bilo njegovo zanimanje za takratno kulturno življenje, katerega je vseskozi živo spremljal in ga dobro poznal. Zato se je v začetku posluževal za navezovanje stikov s kulturnimi delavci, katere je želel vključiti v Osvobodilno fronto, nekaterih kulturnih delavcev — predvojnih komunistov ali osebnih prijateljev (Tone Čufar, Blaž Arnič). To nepoznavanje širše slovenske javnosti pa mu je tudi omogočalo, da je dokaj neovirano in uspešno opravljal vse naloge, ki mu jih je zaupala Osvobodilna fronta do prvih mesecev 1943. leta. Seveda pa mu je to uspelo tudi zaradi tega, ker se je kot preizkušen ilegalec posluževal vseskozi vseh mer konspiracije, čeprav so bili nanj pozorni tako okupatorji kot domači izdajalci.

Znano je, da so slovenski klerikalni nasprotniki o njegovi vrnitvi v domovino nekaj vedeli in sklepali, da se skriva nekje v Ljubljani. Zato so ga tudi vnesli v spisek tistih, s katerimi naj bi obračunali italijanski okupatorji zaradi nemoči slovenskih protirevolucionarnih sil. V dokaz navedimo le izjavo Ludvika Mrzela, ki pripoveduje, da je bila v Ljubljani »javna skrivnost, da imajo okupatorska oblastva seznam »kulturnega boljševiszma sumljivih oseb«, katerega so z vso skrbnostjo in zagrizenostjo hkrati pripravili v krogu »Slovenskega doma« v zimi 1941-42. Tako je prišlo do humoristične situacije, ko so v raciji kulturnih in javnih delavcev zaprli tudi Prežihovega soimenjaka, nekega Lovra Kuharja, doma iz Tuhinjske doline — slugo v trgovini Peko na tedanji Selemburgovi ulici.⁴

Prežihu je bilo prav gotovo v prid dejstvo, da ga denunciantiški Erlichovi stražarji — to so bili mladi ljudje — niso poznali. Niso pa imeli na razpolago novjših Prežihovih fotografij, po katerih bi ga mogli kljub vsemu identificirati, kar bi se prav gotovo zgodilo, če bi Prežih živel pred vojno v Sloveniji. Znano je

namreč, da v predvojni Ljubljani ni bilo nič nenavadnega, da so tisti, ki so želeli spremljati kulturno življenje, poznali tudi posamezne ustvarjalce, tem večje pa je bilo zanimanje zanje, če so bili ti njihovi politični nasprotniki. Usode Vinka Košaka, Mirana Jarca, Toneta Čufarja in drugih so dovolj zgovorni dokazi za to. In končno, podpira našo trditev, da Prežih niso poznali tudi dejstvo, da niti Italijani niti belogardisti niso vedeli po njegovi aretaciji kóga so zaprli, dokler ni prišlo do nepričakovanega soočenja, kar je vse podrobno raziskal Janko Jarc.

Po vsem povedanem lahko zaključimo, da se je takratno vodstvo lotilo dela načrtno in se zanj odločilo povsem premišljeno. Trditi smemo, da je bil Prežih, tak, kakršen je bil kot človek, komunista in kot pisatelj potreben slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju, zlasti v Ljubljani, kjer je bil sedež odpora. Dejstvo, da je prav njemu zaupalo to nalogo, pa je bilo s strani takratnega revolucionarnega političnega vodstva temeljito premišljeno dejanje. Pomembni Prežihovi uspehi na tem področju so upravičili izkazano mu zaupanje in pričakovanja vodstva. Delo, ki ga je opravil Prežihov Voranc, moremo oceniti kot izredno dragoceno in pomembno dejanje v narodnoosvobodilnem boju.

II

Znano je, da so slovenski kulturni delavci sprejeli okupacijo Slovenije in razkosanje Jugoslavije z odporom, saj so kot glasniki slovenstva najbolj občutili, kaj prinaša okupacija in kakšna bo usoda slovenskega naroda. Njihov odpor se je že skraja manifestiral na različne načine. Zelo dragocena pa je izjava Ignaca Koprivca, da se je z organiziranjem odpora proti okupatorjem med kulturnimi delavci načrtno začelo po Prežihovi zadolžitvi, da organizira kulturni sektor.⁵ Po tem, kako se je razvijala kulturniška organizacija, vključena v Osvobodilno fronto lahko rečemo, da je dobil Prežih povsem konkretne naloge, katerih se je takoj intenzivno lotil, saj so znane prve celice Osvobodilne fronte med kulturnimi delavci že v juliju 1941. leta kot pripoveduje Tone Seliškar, potrjujejo pa tudi drugi. Tako je bila po Prežihu ustvarjena prva ilegalna mreža med kulturnimi delavci, ki se je nato s pomočjo somišljenikov naglo širila. Njeno naglo rast izpričuje dejstvo, da so že septembra 1941 mogli misliti na organizirani odpor. S tem v zvezi mu je bila zaupana celotna organizacija prvega in drugega plenuma kulturnih delavcev, zlasti organizacija prvega plenuma je bila pomembno in zahtevno dejanje.

Naloge, ki jih je izpolnjeval pozneje, so bile priznanje narodnoosvobodilnega vodstva za uspešno opravljeno delo, ki ga Prežih ni jemal samo kot obveznosti zaradi funkcije, ki jo je imel.

Trditi smemo, da je vključil v Osvobodilno fronto 1941. leta večino tistih kulturnikov, na katerih ramah je potem slonela slovenska kulturna dejavnost v obdobju narodnoosvobodilnega boja. Hkrati pa se je kot organizator odlikoval z izrednim poslušom za širše manifestacije narodnoosvobodilne misli, katerih pobudniki so bili kulturni delavci, ki so v danih razmerah, kljub cenzuri, nedvoumno in kar najbolj učinkovito izražali pripadnost Osvobodilni fronti.

Med dogodke, ki so bili po Prežihovem mnenju pomembni za oblikovanje slovenskega javnega mnenja sodi tudi ustanovitev Podkrajškega Veselega teatra v Ljubljani. Gledališče je delovalo od julija 1941 do maja 1942 v dvorani na Miklošičevi cesti št. 28 (sedaj kinoteka). Obstoje gledališča je dokaz visoke stopnje solidarnosti Ljubljancanov s slovenskimi begunci, mariborskimi in drugimi igralci, katerih brezposelnost je v majhnem slovenskem svetu, v prvem hipu povzročala

težke socialne probleme. Še mnogo važnejše pa je dejstvo, da je bil programski in idejni okvir pripravljen v smislu jasnega nacionalno-osvobodilnega programa tako kot je bil proklamiran v razglasilih slovenskega narodnoosvobodilnega vodstva. Ustanovitev Veselega teatra sodi v čas, ko se je med slovenskim ljudstvom še kristaliziralo idejno in politično opredeljevanje za boj z okupatorjem in proti obnovitvi starega družbenega sistema v Jugoslaviji. Po drugi strani pa je prav nedvoumna ironija dovoljevala protestni in nacionalni misli dokaj nemoten stik s poslušalci in vplivala na opredeljevanje za boj. Taka oblika dela v malem slovenskem svetu nima primere in tudi v tedanjem evropskem odporu najdemo podobne oblike kulturnega odpora samo med Nizozemci in Danci. Oblika je bila v tem času, ko nas je pregazila najsodobnejša sovražnikova mašinerija, ko se je na vsakem koraku kazala njegova premoč, zlasti še v prvih mesecih okupacije — edino legalno in učinkovito kulturnoumetniško agitacijsko sredstvo.⁶

S Prežihovo vednostjo je bil načrtno pripravljen nastop Akademskega pevskega zbora, ki je bil pred vojno eden izmed najpomembnejših predstavnikov pevske kulture pri nas, hkrati pa tudi posrednik slovenske glasbene kulture v svetu. Koncert je bil 11. decembra 1941 in je bil pomemben, ker je s svojim sporedom in interpretacijo pesmi (pesem Lipa zelenela je) utrjeval vero, da je okupacija le začasna in dokazoval, da je iz nje izvirajoča letargija trenutna; s svojim programom je pozival k uporabi slovenskega duha in vzpodbujal ljudi k boju; pomemben pa je tudi zato, ker predstavlja hkrati jasno oznanilo in poziv slovenski kulturni javnosti, v revolucionarnem prepričanju, da se lahko razvija kultura vsakega naroda samo v popolni svobodi.

Ta nepozabni nastop Akademskega pevskega zbora je bil poslednji pod okupacijo.

V ta sklop sodi tudi dvojno Prežihovo sodelovanje pri »Slovenskem zborniku 1942«, prvi kolektivni knjižni manifestaciji slovenskih kulturnih delavcev po sklepu o bojkotu okupatorjevega tiska. Bil je član uredniškega odbora in njegov sodelavec. Zanimivo je, da je Prežihov prispevek že vezan na enega izmed najaktualnejših vprašanj tistega časa, na vprašanje o slovenski državnosti.

To Prežihovo zanimanje za eksistenčna vprašanja, ki so vznemirjala slovenskega človeka, je moralo takratno narodnoosvobodilno vodstvo poznati, saj vemo, da se je Prežih s tem problemom vidno ukvarjal 1933. leta, ko je napisal brošuro »Boj za združitev slovenskega naroda«, s podnaslovom »Program in zahteve slovenskega narodnoosvobodilnega revolucionarnega gibanja«. Brošura obsega 32 strani in zagovarja stališča proti kratenju nacionalnih pravic. Sodili bi, da je Prežih veljal 1941. leta za poznavalca problematike med komunisti. Zato je tudi vodil delo komisije, ki naj bi v okviru Osvobodilne fronte interno proučila vprašanje bodočih slovenskih meja. Komisija je delovala od konca 1941. do začetka 1942. leta. Prežih je v komisiji zastopal CK KP Slovenije.⁷

Mimo vodenja kulturnega sektorja je najdlje sodeloval Prežih v redakciji radia Osvobodilne fronte, »Kričač«, saj jo je vodil od novembra 1941 do aprila 1942, ko je bila njegova zadnja oddaja. Njegov urednik je bil torej še tudi potem, ko je zapustil kulturniški sektor in prevzel novo, nič manj pomembno dolžnost. Sicer so oddaje zaslugi celotnega uredniškega odbora, premišljeno izbranega izmed ljudi, ki so se aktivno ukvarjali s kulturo, pa kljub temu lahko tudi tu zasledimo delež posameznika. V uredniškem odboru so delovali še: Vera in Fran Albreht, Jože Dolenc, Miro Jeršič in Rudi Kobilica. Prežihov je bil v konceptu oddaj, v katerih je skrbno pazil, da so bili prispevki, ki so jih prispevali člani uredništva, stvarni, npr. vojna

poročila; v notranjepolitični problematiki pa čutimo večjo svobodnost v pisanju v večji osebni angažiranosti; vseskozi pa imajo oddaje izrazit kulturniški pridih, kar so najpogostejše dosegali s citati iz Prešerna, Cankarja, Župančiča, Finžgarja in drugih. Čeprav so vse oddaje izredna dejanja, pa predstavlja višek vloženih naporov redakcije priprava slavnostne oddaje, posvečene Francetu Prešernu 7. februarja 1942, ki je potekala celo uro, besedilo pa sta pripravila Albreht in Prežih. Po vsem tem je upravičen zaključek, da so pripomogli tudi člani uredništva k temu, da je ostal »borbeni duh Ljubljane živ in boder«.⁸

S Prežihovim imenom pa se srečujemo tudi v zvezi s pripravami natisa pesniških zbirk Vladimira Pavšiča-Mateja Bora »Previharimo viharje« ter Karla Destovnika-Kajuha »Markacije«, z obema 1942. leta.

Tako vsestranski in dovolj zgovoren je bil Prežihov delež v slovenskem narodno-osvobodilnem boju. Čeprav ocenjujemo izredno kratko obdobje — od maja 1941 do januarja 1942, lahko ugotovimo, da je bil v vseh akcijah Prežih močno prisoten in prav zaradi tega tudi učinkovit.

Delaven pa je bil Prežih tudi pozneje. Z njim ni prenehal niti po aretaciji, ko je v šempetrskih zaporih organiziral troje množičnih protestov med jetniki, ki so odmevali tudi po Ljubljani. Zlasti pomemben je bil demonstrativni nastop, s katerim so želeli na svojski način izraziti svoj protest nad 3. majem, datumom, kateremu so želele pripisati okupacijske oblasti prelomni zgodovinski pomen v usodi Slovencev (3. maja 1941 so Italijani okupirane dele Slovenije priključili kot »Ljubljansko pokrajino«. Tokrat je potekala njena druga obletnica) in so zaporniki želeli izraziti svoj protest z molkom. Organizirani molk je Italijane močno preplašil, nenavadna zamisel in stoodstotna privrženost zapornikov demonstraciji pa jih je osupnila. — Po sodbi Teodorja Tominška je bila to najbolj impresivna in pretrejujoča demonstracija hkrati, kar jih je doživel med okupacijo.

Vse tri manifestacije so bile izraz moči in predanosti boju, z dovolj zgovornim in uspešnim koncem. Bile so uspel preizkus človeške upornosti, odločnosti in zavestne borbene predanosti v boju za svobodo.

Preostane nam samo še ugotovitev, da je Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, revolucionar in pisatelj, tudi v obdobju okupacije in v slovenskem narodnoosvobodilnem boju v celoti izpolnil svojo delovno dolžnost in dokazal, da je bil vreden zaupanja, ki sta vanj stavili partija in Osvobodilna fronta.

Opombe

¹ Ferdo Fischer, Organizacijske oblike in delovne metode slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti v okupirani Ljubljani, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1-2, str. 357.

² Ustna izjava Mihe Marinka, 15. novembra 1974.

³ E. Cesar, Tone Cufar, Izbrano delo, Jesenice 1976, str. 266.

⁴ E. Cesar, Prežihov Voranc v šempetrskih zaporih, Borec 1977, št. 8-9, str. 457.

⁵ Ustna izjava Ignaca Koprivca, 1. junija 1979.

⁶ E. Cesar, Sveži veter »Veselega teatra«, Borec 1976, št. 2, str. 113.

⁷ Fran Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni, Osvoboditev Slovenije, str. 260.

⁸ Fran Albreht, Kako sem postal »vojni poročevalec«, Borec 1966, št. 12, str. 974.

Edvin Pervanje

Prispevek k razpravi »Velika izdaja pri Trstu in na južnem Primorskem leta 1943«

Ob čitanju razprave znanega zgodovinarja dr. Ferenca Velika izdaja pri Trstu..., objavljene v letošnji januarski in februarški številki revije *Borec*, človeka presune dejstvo, da smo v usodnem času za slovenski narod imeli v svojih vrstah precej ljudi, katerih zločinska izdajstva dobivajo pravo razsežnost in vsebino šele z odkrivanjem okupatorjevih arhivov. Prav dokumentarnost daje omenjeni razpravi posebno težo, čeprav tudi dokumenti ne povedo vsega. Pri tem sem se spomnil pripovedovanj in svojih pribeležk o prvih partizanih na Sentviški Planoti na Tolminskem, med katerimi je bil tudi Rado Pirc iz Saleža pri Trstu, ki ga dr. Ferenc v razpravi delno predstavlja pod imenom Franc Pirc. S tem zapisom želim prispevati k razjasnitvi dela poti in izdaje tega človeka v letu 1942 in v tej zvezi dodati še nekaj obrobnihih dogajanj iz tistega obdobja.

Res je, kakor je v omenjeni razpravi ugotovljeno, da sta Laharnar (Jože Laharnar-Tugo, rojen 1910 na Prapetnem brdu na Tolminskem, pred vojno emigrant v Kranju, prvoborec, živi v Kranju) in Stanko Grilanc (rojen 1910 v Saležu pri Trstu, prvoborec, major JLA; letos umrl v Kopru) prišla na Prapetno brdo v začetku 1942 — točno: 6. januarja. (Dr. Ferenc ima v razpravi Prapetno brdo napačno zapisano — Praprotno,

Sentviško Planoto pa napačno Sentviška gora). Prišla sta iz Špacapanove čete, ki je bila poslana na Primorsko. Tugo je bil oborožen s puško in pištolo (efenko), Grilanc s puško, dobro založena z municijo in vsak po dve ročni bombi. Na skednju Laharnarjeve štale sta si v velikem kupu sena pripravila skrivališče. Tugova sestra Marija je takoj povezala z njima Marijo Pervanje (v nadaljevanju Anamarija) in Stefanijo Pervanje. Izročila sta jima nekaj partizanskih pesmi, ki sta jih imela s seboj. Bila sta prva pratizana na Planoti in daleč naokoli. Njun prihod je imel precejšen vpliv predvsem na tiste, ki so se na borbo že pripravljali, čeprav neke širše aktivnosti tedaj nista zasnovala. S Planote sta odšla zgodaj marca v Grlančev kraj na Krasu. Utaborila sta se med velikim skalovjem v Žeknu (tako pravi Tugo) nad Saležom in Zgonikom. Prav kmalu se je v taboru pojavil Rado Pirc — s pištolo oboroženi aktivist in partizan s trobojnico na triglavki! Ostal je z njima, zadrževal pa se je tudi na svojem domu. Tu jih je nekajkrat obiskala Anamarija, ki je že od 1941 vzdrževala zveze na relaciji: Komite KPI v Cosenzi — konfiniranci in komunisti v Oriolu v Kalabriji, kjer sta bila konfinirana njena brata Stanko in Ignac — Milano in komite KPI v Trstu, s sekretarjem Da Villo (Vincenc Markon). Dobro se spo-

minja, da je bil tedaj v tem taboru še neki Grilanc. Tugo pove, da je to bil Cvetko Grilanc, nečak Stanka Grilanca, ki ga dr. Ferenc v razpravi razkrinkava kot eksponenta italijanske policije in izdajalca. Poleg dekleta Stanka Grilanca jim je nekajkrat prinesel hrano v tabor tudi Cvetko. Ko jim je Anamarija povedala, da je na poti v južno Italijo in da se bo srečala tudi z bratom v konfinaciji, so ji predlagali (predvsem se je za to zavzemal Tugo, ki je bratranec teh bratov), da naj organizira njihov beg iz konfinacije in naj se jim priključijo. Pirčevo obnašanje pa je bilo nekam čudno: Stel se je za aktivista in partizana, kazal pa je težnjo po zelenem kadru. Osebnost je Anamariji rekel, da sprejmejo samo njih (oba brata in njo) in da bodo v tem taboru počakali konec vojne. Kaj se je za tem njegovim predlogom skrivalo, ostaja tajna. Odšla je na pot in se kmalu vrnila z določeno nalogo v zvezi s to skupino. Ni je več našla v prejšnjem taboru. Tugo, Stanko Grilanc in Pirc so tedaj (moralo je biti proti kraju marca) odšli na Tolminsko. Potovali so preko Vipavske doline na Vojsko, kjer so se pri Omejkarjevih v zaselku Mrzla rupa odpočili in nahranili, nato pa nadaljevali pot na Prapetno brdo.

Na Prapetnem brdu je bil najbolj aktiven prav Pirc. Sestajal se je z nekaterimi vaščani, govoril o borbi in partizanih. Zaradi karabinjerske postojanke na dva km oddaljeni Šentviški gori so se gibali le ponoči. Hinko Pervanje s Prapetnega brda se spominja dveh sestankov, na katerih je bil Pirc, na enem pa sta bila tudi Tugo in Grilanc. Anamarija, ki se je tedaj vrnila iz južne Italije preko Milana in Trsta na Prapetno brdo, je Pircu povezala s svojim bratom Antonom Pervanje, ki se je komaj vrnil iz dveletne konfinacije. Pripeljala ga je k njemu v delavnico blizu hiše. Tema razgovora je bila: OF, partizanska borba, kdo borbo vodi, revolucija ipd. Anton (rojen 1901, 1944 padel v partizanih) je bil namreč član KPI izpred 1924. leta, vseskozi vodja komunistov na Planoti ter za tisti čas in prostor relativno dober poznavalec marksizma, leninizma, vnet zagovornik komunizma in prizadeven propagandist. Kaže, da mu Pirc ni znal pravilno in zadostno pojasnjevati značaj in cilje NOB, saj je tedaj Anton menil, da Pirc ni pravi borec, da ni komunist in revolucionar, da o marksizmu nima pojma ipd.

Ko sem pregledoval svoje zapiske in še zbiral podatke o skupini, o kateri je

govor, sem ugotovil, da se Pirc na Prapetnem brdu ni dolgo zadrževal. Prav zato mi je še danes nerazumljivo, zakaj smo tedaj, med vojno in po njej napadno sklepati, da je to bila Pirčeva skupina, da je v ranih življenjepisih nekaterih, ki so s to skupino sodelovali zapisano, da so sodelovali s »Pirčevo skupino«. Morda zato, ker se je Pirc bolj izpostavljaj, več govoril, se več sestajal z vaščani, Tugo in Pirc pa sta bila bolj previdna. Določena previdnost pa je bila tedaj na mestu.

S kakšnimi nameni je Pirc prišel s Tugom in Grilancem na Tolminsko — na na Prapetno brdo, ni mogoče zanesljivo trditi. Med drugim je prav gotovo tudi dogovor s svojo ženo, ki bo prispela iz Ljubljane na Prapetno brdo. Tu se vsiljujeta vprašanji: Po kakšni poti in zakaj se je Pirc domenil s svojo ženo v Ljubljani za srečanje v Tolminskih hribih — na Prapetnem brdu? Do tod je namreč s kolodvora na Mostu na Soči deset km pešačenja, večina v hrib. Zakaj Pirčeva žena ni iz Ljubljane odšla neposredno v Salež?

Pirc je namreč nekega dne aprila povedal Anamariji, da bo prišla njegova žena iz Ljubljane na kolodvor Most na Soči (Santa Lucia). Šla je ponjo in jo pripeljala na Prapetno brdo. Anamarija se spominja, da je bila Pirčeva žena pianistka in da je tedaj nosila s seboj velike plakate o svojih koncertnih nastopih. Po prenočitvi pri Laharnarjevih jo je spremljala v Salež. Po vojni ji je pisala iz Trsta dva pisma. Od zadnjega, datiranega 6. dec. 1948, zelo obsežnega, je ohranjeno devet strani. Pismo je sicer mistično eksaltiran slavospev svojemu sinu, ki je bil na lepotnem tekmovanju avgusta 1948 v Parizu izbran za najlepšega otroka na svetu. V uvodu piše jasneje, in, z mojimi malenkostnimi popravki, tako: »Ponovno se vas spominjam in vam pišem še zadnje pismo iz Evrope. V začetku pomladi odidem s svojo družino za stalno v Ameriko. Pisala sem vam že, da sem se drugič poročila in da imam prekrasnega otroka. Pisala sem vam tudi, kako me je tisti pregrdi človek, Rado Pirc iz Saleža, osleparil in me privlekel v Salež. Oh, tisti pregrdi človek Rado Pirc, najrši človek na svetu in najbolj sleparski! Prav nič žal mi ni po njem. Grozne stvari sem prestala. »Dalje govori o obisku Anamarije pri njih v Saležu 1942. leta in kako jo je nekoč spremljala v Nabrežino. Pove tudi, da je bila na Prapetnem brdu aprila 1942, da je prenočila pri Laharnarjevih,

kjer je bil Pirc »skupaj z Jožetom in Stankom« t. j. z Laharnarjem in Grilancem. Podaja tudi kratek opis Pirca in kratko oceno, ki sta ga o njem podali kmalu po poroki njena mati in sestra.

Aprila sta Pirc in Grilanc odšla nazaj na Kras, Tugo pa je ostal na Planoti, kjer je bil vključen v delo na terenu. Tedaj na Planoti ni bilo nobene partizanske skupine ali enote, OF pa je že poglajala korenine čeprav tu tedaj ni bilo kakega pooblaščenega terenskega delavca. Za povezavo Tuga in zaradi učvrstitve OF na Planoti sta Anamarija in Stefanija Pervanje odšli aprila na Bukovo, ker sta vedeli, da se tam nahaja terenski partijski delavec Andrej Brovč. Poročali sta mu o položaju v njunem kraju ter ga naprosili, da je prišel na Planoto. Tugo je nato sodeloval z Brovčem do avgusta, ko se je Stanko Grilanc vrnil s Krasa na Tolminsko. Kratek čas sta se s Tugom še zadrževala na Planoti, nakar sta odšla, kakor pove Tugo, v Tolminski Lom v Gregorčičevo četo ali bataljon (sicer Tugo pravi, da sta bila kmalu v Maroltovi četi). Po akciji na patruljo dvanajstih fašistov med Rutom in Stržiščem nad Baško grapo septembra, po napornem pohodu na Črno prst nato na Mrzli vrh nad Tolminom, je Tugo zbolel in so ga odpeljali na njegov dom. Anamarija mu je oskrbela zdravnika z Mosta na Soči. Po ozdravitvi se je ponovno vključil v delo na terenu, vendar je kmalu odšel k VOS, kjer je ostal do kraja vojne. Koliko časa je Grilanc ostal v omenjeni enoti nisem ugotavljal. Z njim sem se srečal marca 1943 v Severnopriskem odredu in v Gradnikovi brigadi. — Tugo pravi, da mu je Stanko Grilanc po vojni pripovedoval, da je bil Pirc četnik.

Oktobra so na Prapetnem brdu aretirali Antona Pervanje. Odpeljali so ga neposredno v tržaške zapore Coroneo. Zaslisevanje, mučenje in dokazovanje zvez s partizani ga ni omajalo. Čvrst, kakršen je bil že po značaju, političnem prepričanju in v izkušnjah s policijo, ni ničesar priznal. Zato je sledilo sočenje s Pircem. Ta je točno navedel, kdaj, kje in o čem sta se pogovarjala, da mu je dal hranu in pijačo. Anton pa je nepopustljivo trdil, da tega človeka ni še nikoli videl in spretno izkoristil napako, ki jo je napravil Pirc. Trdil je namreč, da sta se sestajala v seniku pri hiši. Anton je pojasnil, da pri njegovi hiši niti v njeni bližini ni nobenega senika in Pircu v prisotnosti zasliševalcev zabrusil v obraz, da je lažnivec. Policija je zatem

preko karabinerjev na Šentviški gori ugotovila, da senika v bližini hiše res ni, da stoji nedaleč od hiše le lepo zidana in urejena zgradba, v kateri je delavnica. Zatem Antona niso več zasliševali. V zaporu ga je obiskala žena. Uspel ji je povedati, da ga je izdal Pirc in ji naročil, naj o tem obvesti Anamarijo.

1971. leta in ponovno letos sem se o Pircu razgovarjal tudi z Jožetom Vončino (rojen 1915), Omejarjevim iz zaselka Mrzla rupa na Vojskem. Sedaj živi v Ajdovščini. Pirc, Grilanc in Tugo so se na poteh s Planote na Kras in obratno ustavljali na njegovem domu. Oskrboval jih je s hrano in pri njih so tudi prenočevali. Dobro razpoloženi so pri njih zapeli nekaj partizanskih pesmi. Tudi spremljal jih je do Gačnika. Istočasno z Antonom Pervanje so bili 7. oktobra na Vojskem aretirani tudi on, njegov oče Feliks in Alfred Kolenc. Prvo noč so bili zaprti v šoli na Vojskem, naslednji dan in noč v zaporih v Idriji, nato so jih odpeljali v zapore Coroneo v Trst. Takoj prve dni so se ob krožnem sprehajanju na dvorišču zaporov srečali z Antonom Pervanje. Ugotovili so, da je vse izdal Pirc, da niso doslej ničesar priznali in se domenili, da ničesar tudi priznali ne bodo. Tudi Vončino so do nezvesti mučili in zasliševali. Privežali so ga na zloglasno »kišto« in z vodo špricali v obraz. Ničesar ni priznal, zato so tudi njega soočili s Pircem. Pirc mu je govoril, kdaj in kam mu je na Vojskem prinašal vino, pršut in kruh. Ker Vončina tega ni priznal, je Pirc ježno rinil vanj, da se poznata, da je bil pri njem tedaj in tedaj. Pri tem mu je govoril, da je nekaj moral izdati, drugače bi ga bili ubili. Pripovedoval mu je, da so ga Italijani na ulici v Trstu obstrelili, da je dobil pet ali šest strelov, da je bil v bolnišnici in da so ga z mučenjem prisilili v izdajo. Ni pa povedal, da sta bila tedaj z njim na Vojskem tudi Tugo in Grilanc.

Kako pomembna sta se policiji zdela Pervanje in Vončina pove podatke, da ju je na generalnem inšpektoratu državne varnosti v Trstu, zasliševal osebno znani mučitelj komisar Coloti, ki je osebno zasliševal le »večje kalibre«. Ker o navedbah izdajalca nista hotela ničesar vedeti niti česarkoli priznati, so jima v celico podvalili Črnega Martina, kakor pravijo Ivanu Kerševaniju, poznanemu izdajalcu Vipavske doline. Na vse načine se je pretvarjal, da bi od enega ali drugega kaj izvedel. Toda nič — bila sta previdna in se z njim sploh nista menila. Se danes živi nekje v tujini.

Kljub temu, da nista priznala resničnega bremenilnega pričevanja Pirca, ju je hude kazni pred najvišjim sodiščem v Rimu, kamor so ju namenili, rešila le kapitulacija Italije, ki je rešila tudi Vončinovega očeta in Kolenca pa tudi druge. — Na poziv javnega tožilca sta Pervanje in Vončina leta 1944 v partizanih podpisala izjavo, kdo ju je izdal in zakaj.

Poleg omenjenih so bile tedaj v Coroneu zaprte še druge žrtve Pirčeve izdaje. Npr. Stanko Marc in njegov sin Bojan iz Skope na Krasu. Stanko Marc je Vončinu povedal, da ju je izdal Pirc, ki je na Krasu izdal petindvajset družin.

Na kraju nekaj vprašanj: Zakaj Pirc ni izdal ljudi, ki jih tu omenjam, že prej

in ne šele v jeseni? (Sicer je možno, da je policija čakala na večji zalogaj.) Zakaj ni Pirc izdal še druge na Prapetnem brdu, ki so se z njim sestajali, ga hranili in mu nudili zavetje, se navduševali za OF in partizane? Še vedno je odprto vprašanje, kdo je izdal Anamarijo. Pozno jeseni 1942 se je iz karabinjerske postojanke na Šentviški gori pripeljal s kolesom na Prapetno brdo karabinjer Franc Stipančič iz Trsta in Anamariji povedal, da je med pošto, ki je prispela v postojanko, opazil nalog za njeno aretacijo. Svetoval ji je, da »naj se umakne z doma«. Še isto noč je odšla v partizane. Je imel prste vmes Pirc? Ni znano, da bi bil tedaj na Planoti izdajalec.

Fani Okič

Iz azteške poezije

Ti veš
in jaz vem:
Nekje
od pamtiveka
joče
božanstvo Časa
nad minljivostjo
človeških rodov.

Ti veš
in jaz vem:
Zemlja
ni tvoja,
ni moja —
dana nam je
na posodo
vsem,
da pridemo,
se srečamo
in gremo
brez vrnitve ...

Ti veš
in jaz vem —
Ti,
kondor
v modrini neba
in jaz
otrok sveta,
ki je
pozabil
to modrost.

Ti veš
in jaz vem.
A to je
premalo
za rešitev sveta.
Novi rodovi
se bodo rodili
na štirih straneh
neba
in zopet
bo rekel
človek človeku:

Ti veš
in jaz vem:
Zemlja
ni moja,
ni tvoja,
dana nam je
na posodo
vsem,
da pridemo,
se srečamo
in gremo
brez vrnitve.
Novo Sonce
bo sijalo
za vse
in vsem.
Ti veš
in jaz vem ...

Fani Okič

Prvi poljub

Nad Garičem se je porajalo sonce, lovilo bele krpe oblakov in jih barvalo z zlatim nadihom svojega rojstva. Po nočni nevihti je bil zrak prepoln ozona, ki je razkrajal vonj po potu in krvi.

Pet voz ranjencev se je s težavo premikalo po razmočeni ilovici na gozdni poti proti partizanski bolnišnici v Podgariću v Moslavini. Na zadnjem vozu je ležal najtežji med njimi, četni komisar Bojuš. Ob vozu je stopala utrujena, prezeblja bolničarka Nevena in od časa do časa potipala, če mu še bije srce. Utripalo je v slabih, neenakomernih presledkih in Nevena se je s skrbjo spraševala, če bo prišel živ na cilj. Sicer pa četudi prispe, je razmišljala, ne bo ostal živ. Poševni strel tik nad srcem, ogromna, raztrgana izstopna rana, kjer je bil dobesedno raztrgan del prsnega koša na levi strani in še strel skozi kolk...

Ko se je v borbi, ki jo je četa pod noč sprejela s premočno ustaško vojsko, sredi rafala iz brzostrelke, Bojuš prijel za drevo, ob katerem je klečal in se potem počasi sesedel ob njem, Nevena skoraj verjeti ni mogla. Vedno in povsod je bil med prvimi, vedno tam, kjer je bilo najteže in vedno je ostal brez najmanjše praske. Vsem se je zdel neranljiv in to je vlivalo borcev okrog njega občutek varnosti. Sedaj pa... S pomočjo najbližjega borca ga je zvelkla v zaklon in se lotila obvezovanja. Bojuš je hropel in se boril za vsak vdih in izdih skozi ranjena pljuča. Ko mu je za silo obvezala in zamašila rano je šele opazila, da je ranjen tudi skozi kolk. Nehote je vztrepetala ob misli, da mora razgaliti njegovo telo. Kot bi morala nekaj oskruniti. Obšlo jo je nekaj skoraj slabosti podobnega, da je le s težavo obvladovala škarje, ko je zarezala v blago. Ni bil prvi partizan, ki mu je obvezovala slično rano, vendar je bilo sedaj drugače, ne da bi se zavedala zakaj. Zakaj ta nenavaden občutek krivde in sramu zaradi tega, kar mora storiti. Pogledala ga je v obraz in videla, da ima zaprte oči. Hitela je, da bi čimprej končala, preden bi jih odprl in jo pogledal. Ko je končala, je imela usta suha kot puščavski pesek. Ko so ga položili na nosila, je za hip napol odprl oči in jih zopet zaprl. Zaradi bolečine je bil njegov obraz bolj maska kot obraz dvajsetletnega mladca. Ujel je Nevenino roko in rekel tiho, komaj slišno, kot bi govoril bolj sebi kot njej:

»Nič več, Nevena... Nič več ne bova plesala... tanga.«

»O, saj boš še plesal, tovariš komisar!« se je vedro nasmehnila Nevena. »Z menoj in z Nemci, brez skrbi!« Popravila mu je potne lase in poravnala odejo. Smehljati se, ko se srce drobi v tisoč kosov — je kaj težjega od tega ... Stisnila je ustnice in odhitela k drugemu ranjencu. Misli pa so ostale pri umirajočem komisarju.

Tango je bil edini ples, ki ga je kdaj pa kdaj zaplesal Bojuš, najmlajši komisar v brigadi, ki je z resnostjo in strogostjo do sebe in drugih popolnoma zabrisal svojih dvajset let.

Tango je bil edini ples, ki se ga je na partizanskih mitingih naučila plesati Nevena, drobna, majhna stvarca, napol otrok. Vsak, ki jo je pogledal, se je nehote moral spomniti na knjige, zvezke in šolsko redovalnico. Za čardaš in polko, razigrani fokstrot in poskočni valček jo je malo kdo vprašal, kot bi se bali, da je v burnem partizanskem veselju po dobro opravljeni akciji ne bi kdo nehote zmečkal ali pohodil. Le komisar Bojuš, resen, malokdaj nasmejan, je prihajal ponjo, kadar so vzvalovili zvoki tanga. Plesala sta vedno molče, brez besed. Včasih si je do solz želela, da bi lahko tako preplesala vse življenje nekeje v nekem drugem, daljnem in lepem svetu brez vojne in sovraštva. Ob Bojušu se je počutila varna in srečna.

Sedaj, ko je stopala ob vozilih z ranjenci, ji je zaradi spomina na te trenutke postalo tako nerazločljivo hudo in komaj se je branila solz. Težko se je bilo sprijazniti z dejstvom, da je pred obličjem smrti tako strašno nemočna, da ne more storiti ničesar več. Čeprav je bilo partizansko življenje tega tako prepolno, je bilo sedaj nekako drugače in vedela je, da Bojuša ne bo nikoli pozabila. Ljudi, kot je bil Bojuš, se ne pozablja.

Mnogim komisarjem so mladi borci zamerili njihovo borbo proti osebnim čustvom v partizanskem življenju. Bojuš, mlad kot oni sami, ni mnogo govoril o tem. Njegov način življenja med borci v četi, njegov odnos do tovarišic partizank je bil vedno v mejah toplega tovarištva in je zalegel več od besed. Znal je biti tisto bistveno in najtežje: vzor drugim.

Ko je prišel v četo, kjer so bili sami mladinci, so ga sicer sprejeli kot sebi enakega, vendar so mu skušali dokazati, da ga kot komisarja ne mislijo jemati resno.

Sredi njegove prve politične ure se je oglasil najboljši borec in najbolj nediscipliniran partizan bombaš Jure in vprašal kar naravnost, brez ovinkov:

»Tovariš komisar, povej no, zakaj je tako velik greh zoper borbo in revolucijo spati z žensko. A ti še nikoli nisi?«

Vsej četi je vzelo sapo. Bojuš pa ni niti vzrožil, niti ozmerjal Jureta. Resno, kot je govoril o boju, zmagi in svobodi, je odgovoril tudi Juretu na njegovo vprašanje:

»Če sem ali ne — to ni greh, tovariš Jure. Partizani priznamo zakone narave, jih ne zanikamo. Vprašanje je le kdaj, v kakšnih okoliščinah se to zgodi in kakšne so posledice. Spati z žensko — to je eno. Tisto, kar lahko nastane iz tega, je drugo. Novo življenje, največji dar in čudež narave. Za to pa je treba ustvariti pogoje, dati jamstvo za njegovo rast in razvoj. Razen tega — človek, partizan, borec in revolucionar še posebej mora znati vladati sam sebe. Mora vedeti, kaj hoče in če to ve, ve tudi to, da se je treba odreči svojih hotenj in čustev ne zato, ker so greh, ampak zato, ker je zanje odgovoren pred seboj in zakonitostjo narave. Če pa hočeš na svoje preprosto vprašanje čisto preprost odgovor, Jure, pa tako: Pomisli, kako bi bilo, če bi vsak od nas šel spat z žensko, kadar bi čutil željo in potrebo po bližini drugega bitja. Bi to še bila vojska? In kaj bi ta vojska brez zavestne discipline in notranje moči lahko naredila sovražniku, ki se po svoji številčni in tehnični moči nikakor ne more primerjati z njim?«

»Hm ... najbrž res ne mnogo,« je zamišljeno priznal Jure in šele takrat pošteno zardel zaradi svojega vprašanja.

Tak je bil komisar Bojuš s svojimi borci — preprost in pomirjujoč kot zemlja, za katero se je boril.

O vsem tem je razmišljala Nevena tisto noč, ko je stopala ob vozovih z ranjenci. Zjutraj se je kolona ustavila na majhni gozdni jasi, odkoder spremljevalci niso smeli dalje. Tu so ranjencem zavezali oči, spremstvo pa so prevzeli zaščitniki iz bolnišnice.

Ko je Nevena skušala Bojušu rahlo dvigniti glavo, da bi mu zavezala oči, je tiho zastokal.

»Tovariš komisar, na cilju smo. Od tu dalje vas bodo spremljali ljudje iz bolnišnice.«

»Na cilju...« Zazrl se je v veje drevesa nad seboj, kot bi pričakoval odgovor na neko vprašanje.

»Ne... ne veži mi oči, Nevena. Ni treba...«

Sklonila se je čezenj, da bi bolje razumela. Skušal je premakniti roko in se približati njeni, a roka se je samo rahlo zganila in obmirovala z razprto dlanjo. Pogled poln prošnje, je iskal njene oči. »Poljubi me... Nevena.«

Zazrla se je vanj vprašujoče, začudeno. Ni verjela, da je prav slišala. Ni znala ničesar izgovoriti, še manj razumeti. Bojuš, komisar čete in... in taka prošnja...

»Poljubi me... Ne-ve-na...« je še tiše, komaj slišno ponovil. Njegov pogled, vedno tako jasen in prodoren je postajal skaljen, zamegljen pogled umirajočega.

Za hip je oklevala, potem se je sklonila in položila ustnice na njegove hladne, pobledele. Začutila je, kako so se razprle in obmirovale. Ugasnilo je jutro in Garić in partizanska kolona. Na ustnicah je začutila trpek, slan priokus krvi... Vzravнала se je. Bojuševe ustnice so se zganile v komaj slišnem dihu, podobnem šepetu:

»Hvala... deklica.«

Naslonila se je na voz in zajokala kot otrok; bolno, nebogljeno. Za mrtvim tovarišem, kateremu je njen poljub bil vse, kar je od življenja vzel s seboj. Zajokala nad enkratnim prvim poljubom, ki si ga je, mlada in nežna predstavljala kdo ve kako, samo ne tako s priokusom krvi in solz, ki so ji tekale po obrazu...

Fani Okič

Inti Raymi 1978

*Sonce —
zvezda mojih dedov,
prav nič ni važno
si božanstvo
ali
atomski reaktor.
Vir življenja si
tako in tako.*

*Obračam svoj obraz
k tebi,
da me preplavi
tvoja toplota
in svetloba.*

*Ti —
iz večnosti porojena
priča
rojstvu prve amebe,
ki boš priča
zadnji osamljeni
ali množični smrti
na planetu Zemlja.*

*Karkoli se je zgodilo
se dogaja
in se bo zgodilo
na planetu Zemlja —
vsemu si pogoj ti —
tvoji žarki,
tvoja svetloba.*

*Ti si vzrok,
da se rojeva ljubezen,
da se odpirajo latice cvetov
da se vlažno bleščijo
dekliške oči.*

*Brez tebe
bi ne bilo
ne združitve,
ne rojstev,
zaradi tebe lahko
živi in ustvarja
bitje,
ki se imenuje
Človek.*

*Vseeno —
si božanstvo
ali atomski reaktor —
hvala ti za vse.
Za življenje,
za lepoto, ki se
poraja iz njega
in za bolečino,
ki se poraja iz nje,
da ovrednoti življenje ...*

Florijan Laimiš

Poseg v zgodovino 20. stoletja

Že vse letošnje leto je treba v Washingtonu zbrati ves politični pogum, če hoče kdo še spregovoriti besedo »detant« in zagovarjati njeno vsebino, njen pomen v mednarodnih političnih odnosih. Razloge za to ohladitev je treba iskati ne le v najnovejših dogajanjih v odnosih med dvema super silama in med vsemi državami na svetu, še posebno pa članicami obeh vojaško-političnih blokov, temveč tudi v nižjih predalih povojne zgodovine. Še preden se je II. svetovna vojna končala, so ZDA kot prve na svetu preizkusile jedrsko bombo. Najprej na puščavskih tleh, nato pa na bojišču. Prvi je moč novega vojaškega in političnega orožja občutil in spoznal ameriški predsednik Harry Trumann, se ozrl na širjave nastopajoče hladne vojne, znamenite stopnje medsebojnih odnosov in zaupanja med včerajšnjimi zavezniki, in dejal: »Zdaj imam tudi jaz gorjačo za fante na oni strani«. Kmalu za tem so gorjačo dobili tudi na drugi strani, nakar so eni in drugi spoznali, da je treba s silno rušilno močjo, nakopičeno v nagrmdenih bombah in granatah, ravnati v mejah razuma ne pa nebrzdanih strasti, pa naj bodo politične ali kakršne koli druge.

Do letos je dejavnost v okvirih tega spoznanja še nekako zmagovala čeri, ki so jih na pot sporazumevanja potiskali nasprotniki sožitja in popuščanja. Potem ko je bil leta 1972. sklenjen prvi sporazum o omejevanju strateškega oboroževanja — obe super sili sta med drugim spoznali, da ne zmoreta stroškov za učinkovito obrambo pred medcelinskimi raketami, oboroženimi z jedrskimi naboji, je trajalo polnih 7 let, da je bil sklenjen novi dogovor v tej smeri, Salt-2, ki sta ga 18. junija 1979. podpisala na Dunaju ameriški predsednik Jimmy Carter in sovjetski predsednik Leonid Brežnjev.

Trenja so se začela v ameriškem senatu, kjer se je najprej pojavilo vprašanje, ali je SALT-2 miš, ali pa pošast. Prevladalo je, da je oboje. Za bolj levo usmerjene senatorje pod vodstvom Georga McGoverna je vseh 300 posvetovanj med obema super silama v obdobju od leta 1972. dalje le nekoliko zadržalo pretirano oboroževalno tekmo, za desničarje pod vodstvom senatorja Henryja Jacksona, pa je sporazumevanje o strateški razorožitvi rojstvo spačka, ki bo z leti zrasel v svetovno pošast. Tega senatorja je v novejšem času dobesedno »dal v koš« njegov senatni

kolega Frank Church s pravo križarsko vojsko proti ratifikaciji SALT-2 v ameriškem senatu.

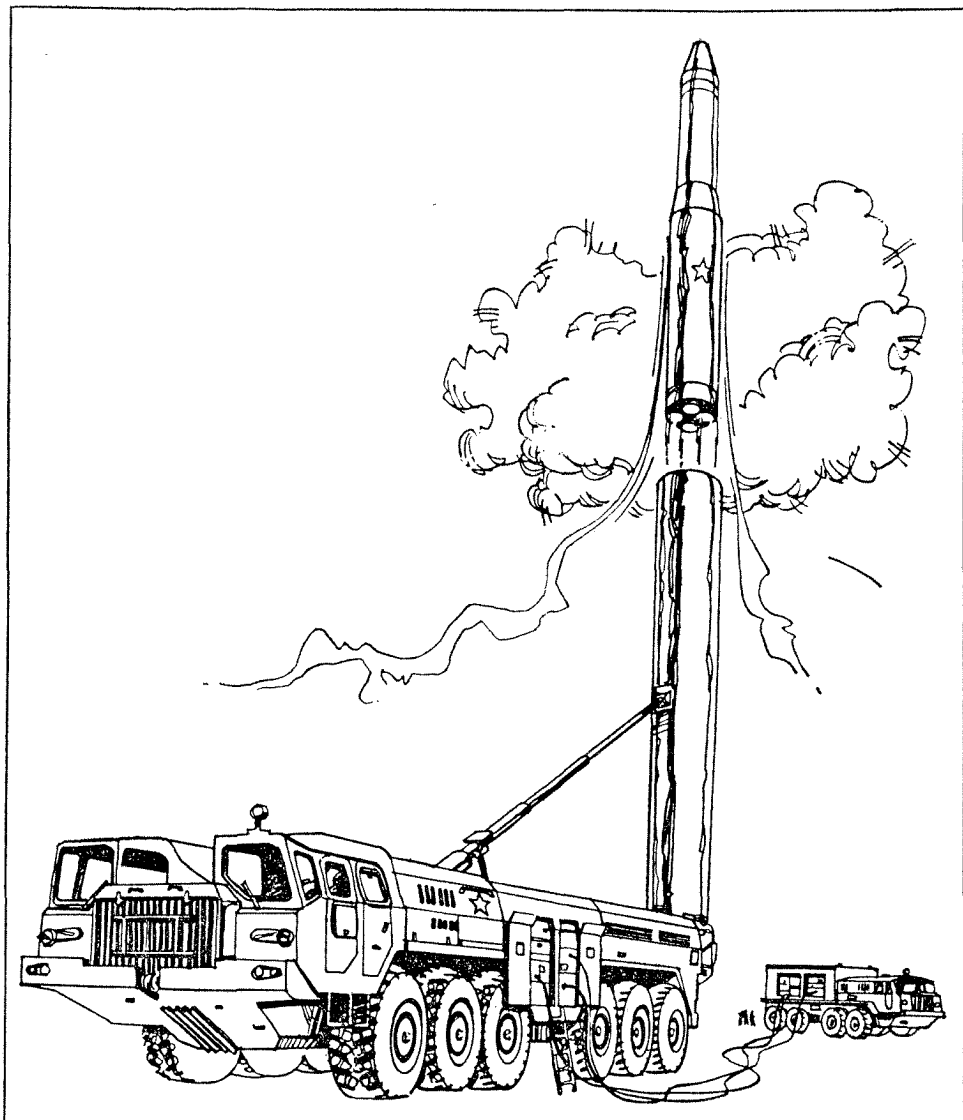
Oboroževalna tekma od leta 1972 dalje je vse bolj intenzivna, čeprav po količini uskladiščenih sredstev za množično uničevanje življenj že ne more več bistveno spremeniti razmerja sil. Razumljivo je, da so polni arzenali skoraj izsilili znano izjavo ameriškega obrambnega ministra Harolda Browna »s SALT smo varnejši, kakor pa bi bili brez njega«. Po tolikih letih prizadevanj in prikritega tekmovanja, preizkušanja iskrenosti enega in drugega partnerja ter zmagovitih izjav, če je bila tehnološka prednost za trenutek na drugi strani, je bil SALT-2 na najboljši poti, da bo potrdil tisto, o čemer so se dogovorili leta 1972., ko so podpisali SALT-1 in kar so ponovili leta 1974, v Wladivostoku — da bo vsaka od obeh super sil imela le po 2250 medcelinskih, strateških raket in težkih bombnikov. Ta najnovejša zgornja meja, naj bi veljala od leta 1982. dalje. Do tedaj pa naj bi sovjetska stran vrgla v staro železo 300 ofenzivnih sistemov (raket ali bombnikov), Američani, pa naj bi obdržali svoj potencial, znan letos spomladi (2100 nosilnih sistemov) ali pa ga povečali do dogovorjene meje.

Prav je imel senator Howard Baker, ko je še pred dogodkom na Dunaju izrekel mnenje, da je več možnosti za zavrnitev sporazuma SALT-2, kakor pa za njegovo ratifikacijo. Kot da bi slutil vse tisto, kar se je dogajalo decembra in kar je svet znova potisnilo na rob hladne vojne. Od ameriškega senata je še vedno odvisno, ali bo dogovor le kos papirja ali pa res mejnik v oboroževanju, nov poseg v zgodovino 20. stoletja. Bil naj bi stvarnejši poseg, kakor obe prejšnji zahtevi v tem stoletju za zmanjšanje oborožitve. To sta diktata zmagovitih sil po obeh svetovnih vojnah, kajti prostovoljno sklenjenega razoroževalnega sporazuma tedaj ni bilo. Washingtonska pogodba o pomorskih silah iz leta 1922. in nemško-angleški sporazum o vojnem ladjevju iz leta 1935. nista poslala niti ene same vojne ladje v staro železo. Sporazuma sta le potrdila ugotovljeno stanje mornaric tekmujočih pomorskih sil ter pospešila oboroževalno tekmo na področju, ki ni bilo omejevano s paragrafi: na področju »žepnih« bojnih ladij in podmornic.

Cilj sporazumevanja, ki ga poznamo po kraticah SALT (Strategic Arms Limitation Talks), pogajanja o zmanjšanju strateške oborožitve, je kvalitativna omejitev oboroževanja. Dozdaj se je redno dogajalo, da so diplomati razpravljali o opuščanju oziroma omejevanju sistemov, ki so bili že zreli za staro železo. Z drugimi besedami povedano, kolikor bolj napreduje tehnologija oboroževanja, toliko lažje je za zeleno mizo dosegati razorožitvene »uspehe«, nad katerimi naj bi svet ostrmel.

Pogajanja so se začela leta 1969., maja 1972. pa so v Moskvi podpisali pogodbo, ki naj bi veljala pet let. Američanom je dovoljevala 1054 enot medcelinskega orožja (ICBM) in 710 raket za oborožitev podmornic (SLBM), torej skupno 1764 ofenzivnih sistemov. Za SZ je bila določena meja 1618 ICBM in 950 SLBM, skupno torej 2568 kosov nosilnega orožja. Vzporedno s tem sta obe strani omejili druga drugi število obrambnih, včasih bi rekli protiletalskih raketnih sistemov (ABM) na 200.

Korenine sedanjega spora, ki je dobil končne oblike po decembrskem zasedanju ministrskega sveta pakta NATO v Bruslju, bi dokumentirano lahko omejili na januar 1975. ko so ZDA predlagale, da bi novi sovjetski bombnik »Backfire« (z vmesnim polnjenjem z gorivom med poletom bi lahko dosegel cilje na ameriškem ozemlju) vključili v sporazum o omejevanju strateške oborožitve. SZ je odgovorila z nasprotnim predlogom, da bi isto veljalo tudi za novo ameriško raketo-križarko, »cruise missile«, manevrirno raketo, izpeljano iz nacističnega »povračilnega« orožja V-1. Niti SZ niti ZDA se s predlogom druge strani nista strinjali. Takšen položaj je trajal vse do marca 1977, ko je Carterjev zunanji minister Vance predlagal ustavitev



Raketa SS-20, taktično orožje iz arzenala sil varšavskega sporazuma, kakršno je zaostriło odnose med dvema vojaškima blokoma na evropskih tleh. Kot odgovor na SS-20 je Zahod začel pospešeno razvijati oziroma modificirati raketo tipa »Parsh-ing« in jo usposabljalati, da bi z njo lahko z zahodnoevropskih izstrelišč ogrožal cilje v evropskem delu SZ, med njimi tudi Moskvo

proizvodnje novih raket, medtem ko je bilo vprašanje bombnikov in manevrskih raket odrinjeno stran. Dosežen je bil dogovor (januarja 1978), da SZ ne bo vključila v oborožitev nove prevozne rakete tipa »SS-16« in (marca 1978) o omejitvi jedrskih nabojev na eni strateški raketi. Zgornja meja je grozd desetih nabojev, kolikor

jih nosi sovjetska strateška raketa SS-18, v podmorniški oborožitvi pa grozd 14 samostojnih jedrskih nabojev, kolikor jih na primer nosi ameriška raketa tipa »Posejdon«.

Vzporedno s tem ko je začelo upadati zanimanje za rakete-križarke kot strateško in ne le taktično orožje, je SZ začela obnavljati svoje močno zastarele taktične rakete (orožje srednjega dosega), oborožene z jedrskim nabojem in vključene v oborožitev držav varšavskega sporazuma. Tedanja taktična oborožitev varšavskega sporazuma je izhajala še iz obdobja med letom 1959. in 1964.

Ko so obveščevalni sateliti potrdili podatke iz drugih virov, je v zahodnih krogih zavladal močno vzpodbujan preplah, temelječ na trditvi, da je druga stran dobila močnejše taktično orožje in da so zaradi tega članice NATO v podrejenem položaju. Ponovil se je že od prej znani proces — vključiti je bilo treba ves propagandni aparat in dopovedati članicam zahodne vojaške organizacije, da ima druga, to je sovjetska stran, znova prednost in da je Zahod ogrožen. V obrambi držav varšavske zveze so se pojavile nove taktične rakete srednjega dosega, znane pod šifro SS-20.

Orožje je prenosno, montirano je na tovornjaku tipa MAZ-543, kakršnega so prej uporabljali že za sovjetske rakete z zahodno šifrirno oznako »Scaleboard«. Toda, raketa SS-20 je skoraj dvakrat tako visoka, približno 16 m in s tem bistveno težja kakor je »Scaleboard«. Zaradi tega je dobil transporter dve dodatni osi in hidravlični sistem za dviganje rakete na bojni položaj. Vodilni in kontrolni sistem rakete SS-20 je nameščen na posebnem vozilu. Ena od variant te rakete je prirejena za transportiranje na tanku. Za boljšo ponazoritev dimenzij tega orožja je dovolj podatek, da so kolesa transporterja visoka 2,5 m.

SS-20 je dvostopenjska raketa s pogonom na trdo gorivo, njen doseg pa je od 4000 do 5000 km. V konici ima tri jedrske naboje, od katerih si vsak sam poišče svoj cilj in ga razdene z nabojem 150 kiloton. Drugače povedano, vsak naboj ustreza rušilni moči 15 bomb, kakršne so uničile Hirošimo. Ob tem zahodni krogi trdijo, da ima SZ trenutno 120 sistemov SS-20 s skupno 360 jedrskimi naboji. Dve tretjini jih je usmerjenih na cilje v Zahodni Evropi, ena tretjina jih meri na Kitajsko, nekatere rakete pa »imajo na muhi« krizna področja na Bližnjem vzhodu.

S temi raketami SZ in države varšavskega sporazuma nadomeščajo zastareli sistem taktične raketne oborožitve, rakete S-4 (»Sandal«) in SS-5 (»Skean«). Prednost novih raket je v tem, da jih je mogoče prevažati, da sežejo zelo daleč in da so zadetki strahovito točni. Za zdaj je obramba proti tem raketam domnevno nemogoča, ker dopuščajo od starta pa do zadetka nasprotniku premalo časa za ukrepanje.

Nenadoma so zahodni strategii ob pojavu raket SS-20 ugotovili, da nimajo ustreznega protiorožja, da nimajo ničesar, s čimer bi lahko z zahodnoevropskega ozemlja strahovali na primer Moskvo. Trdijo, da bi za razvoj enakovrednega orožja na svoji strani potrebovali osem let časa. Izjava je bila preračunana na propagandni učinek med prebivalstvom, da bi ga omehčali, pridobili za povečane izdatke v vojaške namene. Izkušnje z razvojem tehnologije po svetu kažejo, da je mogoče na zunaj še tako revolucionaren dosežek v vojaški tehniki ene strani dohiti v dveh letih!

Da bi premostili praznino od zdaj ugotovljenega stanja pa do tedaj, ko bo ameriška oboroževalna industrija ponudila vojaškim enotam nekaj povsem novega, so se v paktu NATO ogreli za modernizacijo sedanje taktične oborožitve — zboljšali bodo sedanjo raketo srednjega dosega »Parshing«. Načelni dogovor so sprejeli obrambni ministri držav članic zahodne vojaške zveze lani (1979) novembra v Bruslju. Proračun za modernizacijo je narasel na 4 milijarde dolarjev, rezultat tega pa bodo rakete, ki bodo z zahodnoevropskega ozemlja ogrožale kraje v evropskem

delu SZ. V načrtu je izdelava 572 raket tipa »Parshing-2«, h katerim bodo dodali še manevrirne rakete. Novo orožje bo povečalo udarni obseg zahodne taktične oborožitve od 400 milj na 1500 milj. Razporeditev bi bila končana do leta 1983. Pomisleke nekaterih evropskih članic glede namestitve novih raket na svojem ozemlju in s tem povečane grožnje njihovemu prebivalstvu, je ameriški minister za vojsko Harold Brown grobo zavrnil: »Ameriški senat ne bo odobril milijonov dolarjev za razvoj nove oborožitve, če evropske članice pakta ne bodo pristale, da se njihove vojaške enote v okviru pakta NATO opremijo z njo«!

Veliko je bilo že diplomatskih poskusov, da bi oba bloka dosegla sporazum in ustavila oboroževalno tekmo tudi na evropskih tleh. Znana je pobuda sovjetskega predsednika Leonida Brežnjeva za umik oborožitve in vojaštva iz Evrope ter enostranski sovjetski ukrep v tej smeri. Znana so tudi prizadevanja sovjetskega zunanjega ministra Andreja Gromika v Španiji in predvsem v ZR Nemčiji ter sovjetski kontakti v Italiji, članici pakta NATO, na katere ozemlju naj bi bilo postavljenih med drugim kar 112 raket-križark z dosegom okoli 3000 km.

Ko so se evropske članice pakta NATO skoraj soglasno odločile in podprle ameriško stališče o modernizirani taktični oborožitvi v Zahodni Evropi, je SZ zaostri la svoje stališče. Andrej Gromiko je že ob koncu obiska v ZR Nemčiji izjavil, da ne bo več pogajanj o strateškem razoroževanju, če naj bi potekala pod pritiskom, kakor so si ga zamislile ZDA. V stališču pakta NATO vidijo ne le na strani varšavskega sporazuma temveč tudi v nevtralnih krogih očiten poskus, da bi ameriško ministrstvo za vojsko prodrlo z ofenzivno blokovsko taktiko, da gre za spremembo ameriške vojaške strategije in sicer na škodo Zahodne Evrope.

Ob tem se je v mnogih političnih skupinah na zahodu vkresala nikoli pozabljena, vendar skoraj vedno ob stran potisnjena misel, da je treba prepustiti Evropejcem, da bodo odločali o usodi Evrope. Vsiljevanje možnosti za samostojno vodenje jedrske vojne v okvirih evropskih držav, je naletelo že na veliko nezadovoljstvo predstavnikov tistih narodov, ki bi kaj lahko postali žrtev povračilnega udarca. Njihov odločni »ne« je jamstvo, da bodo poklicani politični krogi le znali izkoristiti za pogajanja vmesni čas, ki ločuje sedanjo napetost in trenutek, ko bodo nove rakete postavljene na izstrelišča po Zahodni Evropi. Dogovor je potreben že danes, kajti mnogi poznavalci razmer trdijo, da »utegne biti jutri že prepozno«.

OPOMBA

Z 12. številko lanskega letnika revije Borec, smo na željo avtorja Ivana Kerna, prenehali objavljati v nadaljevanju članek »Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki«. Sestavek Ivana Kerna smo objavljali predvsem na željo avtorja in nekaterih drugih tovarišev. Objavljali smo ga seveda s potrebnimi korekturami. Izpustili smo nekatera imena ljudi, ki so medtem umrli.

Uredništvo

Izdajalec

*v cevi strahu
se oglašajo
gruleči piski,
ženska krila
sem in tja,
bele roke
na stenah hiš,
nemške straže
preiskujejo*

*čakala ga bom,
glazura nemira
preži v obrazih,
moški stoje mrtvi,
odpirajo se skrivna vrata
družinskih albumov,
votline luči
brez izhodov*

*streli mitraljeza
in gruljenje golobov,
po zidovih trupla
iz nore sle*

*nič se ne da skriti
v skritem,
v domu polnem strahov*

*vrezi vsakršnih izdajstev,
resnica je sovražnik laži
zakopanih vtisnjenih
v ozkih izbah duš
udarjajo se
cvilijo od strahu
breztežnem jeklenem,
stare zgodbe
stare zgodbe izdajalcev*

*moj obraz je izdal
ki je padel,
v vojni vklesani obrazi*

Slavko Rupel

Gerald Greene: Holokavst

Pri Pomurski založbi v Murski Soboti je v prevodu Janka Modra izšel roman ameriškega pisatelja Geralda Greena Holokavst. Gre za roman, ki je nedavno tega izšel v originalu in ki je predstavljal osnovo za istoimenski film, ki je pred meseci vznemiril Evropo in še posebej Zvezno republiko Nemčijo. Predvajanje filma je v domovini nekdanjega nacizma izzvalo proteste in odobravanja, pa tudi najrazličnejše šoke in proteste. Pri nas filma nismo videli. Svojevrsten sloves filma pa bo nedvomno pripomogel, da bodo slovenski bralci z zanimanjem segali po romanu, ki je bil podlaga za film. Po vsem svetu je namreč zanimanje za roman, po katerem so napisali scenarij za film o pomoru milijonov Židov med drugo svetovno vojno v Evropi, v raznih mestih in koncentracijskih taboriščih, močno poraslo. Film in knjiga sta ponovno vzbudila vest človeštva in opozorila na nekdanje strahote, ki so jih počenjali nacisti. Ni torej odveč opozoriti na roman, pa čeprav gre za tekst, ki je bil napisan veliko let po vojni, ki ga je napisal ameriški pisatelj in za delo avtorja, ki na nacistična grozodejstva gleda pogosto s povsem svojimi pogledi. Kljub slabostim pa gre vseeno za knjigo, ki je zaradi svojega opomina in trkanja na vest človeštva vredna, da jo spoznamo. Roman je bodisi neposredno bodisi posredno preko filma vzbudil vest človeštva in tako dosegel svoj namen. Če smo tudi pri nas dobili v knjižni izdaji tudi slabše tekste o vojni in vojnih zločinih nacistov in njihovih pomagačev, potem je toliko bolj prav, da se seznanimo tudi s Holokavstom.

Roman Holokavst, ki ga slovenski prevajalec prevaja kot Rodomor, nam kot napol dokumentaren tekst pripoveduje o dveh družinah, o eni židovski in eni nacistični družini. Zato je sestavljen pravzaprav iz dveh delov, katerih poglavja se med seboj prepletajo. Na eni strani pripoveduje nekdanji advokat, kasnejši sodelavec voditeljev nacizma in organizator množičnih pobijan Erik Dorf, svojo življenjsko pot od svojega pristopa k nacistični stranki do svojega uveljavljanja v samem vrhu uničevalnega štaba Židov in do povojnega prizadevanja za ohranitev. Na drugi strani pripoveduje o svoji usodi in usodi svoje družine Rudi Weiss iz Berlina, ki je edini ostal živ in živi sedaj v Izraelu. Erik Dorf v svojem dnevniku razkriva vse tajnosti nacističnega uničevalnega stroja in vse strahote taborišč, predvsem v Ukrajini in na Poljskem. Weiss pa pripoveduje, kako so že pred vojno v Berlinu izločali Žide iz vsega javnega življenja, kako sta se zaradi preganjanja zastrupila njegova stara starša, kako so pregnali očeta iz nemškega glavnega mesta v varšavski geto, kako je morala tja še mati. Pripoveduje, kako je v taborišču umrl njegov brat in kako so sestro uničili pri poskusih množičnih zastrupitev, čeprav so jo bolno odpeljali navidez v nek sanatorij. Obe tidve pripovedi posreduje avtor, s posebnim poudarkom na zunanjih dogajanjih. Nekateri so tudi očitali avtorju, da je roman preveč spektakularen in napisan s poudarjanjem zunanjih efektov in tako preveč prikrojen za ameriškega bralca. Večina pa je poudarila pomen in pogum avtorja, da je dregnil v sršenje gnezdo in

ponovno opozoril na strahote, o katerih nočejo današnji Nemci ničesar več slišati. V romanu Holokavst pa pisatelj opozarja tudi na strahotno ideologijo, ki ponekod v svetu še živi, čeprav sam roman kot literarna stvaritev nekoliko sentimentalno pripoveduje o usodah glavnih junakov. Tekst je sicer vseskozi zanimiv, pa čeprav morda vse gorje in vse strahote, ki jih opisuje, delujejo na bralca manj pretresljivo kot morda v filmu. Ob podobnih strahotah smo že veliko brali in veliko slišali, deloma tudi sami doživljali; v knjigi pa je teh strahot nakopičenih toliko, da bralec na koncu že otopi. Sicer pa bi lahko vsaka zgodba in vsaka prikazana usoda doživela še podrobnejšo obdelavo in tvorila osnovo za samostojno stvaritev o strahotah nacizma. Pomembno je vsekakor, da poskuša roman Holokavst človeštvu izprašati vest o tako nečloveškem početju in tako nečlo-

veški ideologiji, ki bi morala biti že zdavnaj pokopana, pa ponekod še vedno živi in se še vedno poskuša uveljaviti. Holokavst je torej roman z mnogimi pretresljivimi podrobnostmi, predvsem pa nov opomin današnjemu svetu, ki pozablja na nekdanje strahote ali pa pred njimi zatiska oči. Glede na vse to tega romana ne moremo brati kot druge literarne stvaritve. Preveč strahoten je in preveliko svarilo človeštvu. Ko knjigo odložimo se vendarle sprašujemo, kako se je v današnjem svetu kaj takega moralo dogajati. Obenem pa se samo spomnimo, kako častno in pomembno so se naši ljudje med zadnjo vojno uprli takemu nacističnemu početju, pa čeprav so v gozdovih in taboriščih mnogi morali zato žrtvovati svoja življenja. Knjiga Holokavst bo kot svojevrstna stvaritev najbrž še dolgo odmevala. Tudi pri nas.

Savo Rutar

Zbornik občine Domžale

V raznih krajih in raznih obdobjih izhajajo pri nas različni krajevni in regionalni zborniki. Njihov pomen je vsekakor dvojen. Na eni strani žele predstaviti širši javnosti svoj kraj in prikazati sedanje uspehe svojega gospodarstva, svoje kulturne in druge dejavnosti, žele skratka opozarjati na kraj, ki mu je zbornik posvečen. Na drugi strani pa je ponavadi gradivo, zbrano v takih zbornikih, precejšnjega pomena za kasnejšo zgodovinsko obdelavo. Tako taki lokalni zborniki z raznimi letopisi, kronikami, prikazom razvoja kraja in ljudi predstavljajo dragocen zgodovinski vir. Tako dvojno pomembnost izraža tudi Zbornik občine Domžale, ki ga je izdala in založila tamkajšnja Kulturna skupnost in ki je izšel proti koncu minulega leta. Vendar pa ima ta domžalski zbornik še dodatni pomen. Zbornik ima namreč dva dela. Če drugi del zbornika govori o razvoju kraja in njegovega sedanjega gospodarstva, če prikazuje preteklost, če prikazuje razvoj stanovanjskega in komunalnega gospodarstva ter razmah družbene in društvene dejavnosti v današnjem času, potem je ta del zbornika predvsem reprezentativen in obenem vir za kasnejšo zgodovinsko obde-

lavo. Prvi del zbornika pa prinaša tudi gradivo s prvega simpozija slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini. Ta del vsebuje gradivo o metodah proučevanja krajevnih zgodovine in o pomenu takega proučevanja, ker je bilo pač v Domžalah prvo znanstveno posvetovanje slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini. Prinaša pa tudi referate udeležencev tega posvetovanja, (to je bilo že maja 1977), posvečene posameznim vprašanjem Domžal in okolice. Ker torej že prinaša izsledke proučevanja razvoja gospodarstva, delavskega gibanja, osvobodilnega boja in drugih dejavnosti na domžalskem področju, vsebuje ta del tudi že dragocene prikaze lokalne zgodovine. Tako Zbornik občine Domžale po svoji vsebini in s tem tudi po pomenu presega pomen drugih lokalnih in regionalnih zbornikov, ki tu pa tam prihajajo v javnost, ki so po svoje zanimivi, ki pa sicer ne presegajo običajnega pomena.

Zbornik občine Domžale, ki ga je uredil poseben odbor, sestavljen iz znanih slovenskih zgodovinarjev, obsega v prvem delu torej referate, objavljene na prvem posvetovanju slovenskih zgodovinarjev, posvečenem krajevni zgodovini. To znanstveno po-

svetovanje je bilo zasnovano tako, da so zgodovinarji obravnavali splošne probleme slovenske krajevine zgodovine in dosedanje raziskovalne dosežke na tem področju. Največ referatov je obravnavalo problematiko zgodovine sedanje domžalske občine od antike do osvobodilnega boja. Ti referati, ki so jih napisali znani slovenski zgodovinarji, nam razkrivajo nekatere značilnosti v razvoju območij sedanje domžalske občine v vseh različnih zgodovinskih obdobjih. Mirina Zupančič piše o arheoloških najdiščih, Ferdo Gestrin o fevdalizmu na tem območju, Vasilij Melik o upravnem razvoju od začetka 19. stoletja; Katarina Kobe-Arzenšek razpravlja o razvoju tradicionalne domžalske obrti, o slarnikarstvu, Miroslav Stiplovšek o razvoju delavskega gibanja, Ivan Vidali pa o vstaji na domžalskem in kamniškem območju. Tone Ferenc je pripeljal referat o raznorodovalnih načrtih nemškega okupatorja, Metod Mikuž pa piše o pomenu proučevanja zgodovine NOB. Gre torej za pestro in bogato gradivo o osvobodilnem boju na tem območju.

Drugi del zbornika glede na svoj jubilejni značaj obravnava nekatere posebnosti v demografskem, upravnem in samouprav-

nem, gospodarskem ter družbenem razvoju sedanje domžalske občine v zadnjih dvajsetih letih. Jernej Lenič, sedanji predsednik občine Domžale, piše o poglavitnih značilnostih razvoja občine po osvoboditvi, posebej pa še o razvoju prebivalstva. Milan Marolt in Franc Škrjanc sta prispevala razpravo o razvoju gospodarstva v letih 1965 do 1975, Jakob Černe piše o nekaterih kazalcih razvoja družbenih dejavnosti, najdemo pa še sestavke o komunalni in stanovanjski gradnji, o razvoju občine kot družbenopolitične skupnosti (Janko Gedrih), pa o razvoju društvene dejavnosti. Vsi ti krajši prispevki osvetljujejo rezultate naše socialistične graditve in predstavljajo še zamelek načrtnejšega in še obširnejšega raziskovanja razgibanega razvoja po osvoboditvi. Obenem pa so vsi viri za vsako sistematično proučevanje in obravnavanje zgodovine tega območja po osvoboditvi.

Uvodna beseda, grafikoni, predvsem pa bogato slikovno gradivo pestrijo domžalski zbornik, ki je skupaj s publikacijo Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini prvo pomembno založniško dejanje v občini, obenem pa dragoceno pričevanje.

Peter Hribar

Radko Polič: Čudežna pomlad

Pred nedavnim je pri Založbi Borec izšla knjiga Radka Poliča: Čudežna pomlad. Pravzaprav je to druga izdaja, ponatis treh knjig, ki so izšle pri Založbi Borec. Trilogija torej, ki je to pot izšla v eni zajetni knjigi. Knjiga Čudežna pomlad je prvič izšla leta 1959, žita zorijo leta 1960 ter Sonce in sence leta 1961. Te knjige so že davno pošle in jih ni mogoče dobiti na knjižnem trgu, zato je ponatis umesten zlasti zato, ker je knjige napisal nekdanji aktivist OF zelo lepo, objektivno in resnično. Prav zaradi teh vrtilin je knjigo vredno prebrati, saj bralec iz nje mnogo izve o razvoju in dogodkih v času narodnoosvobodilnega boja v nekdanjem grosupeljskem, stiškem in kočevskem okrožju, ki jih knjiga zelo stvarno, razumljivo in jasno opisuje.

V prvem delu avtor prikazuje dogodke od prvega dne vojne in okupacije do roške ofenzive, v drugem do zloma Italije, v tretjem pa do konca vojne in do zmage. V

vsakem delu je avtor dogodke in dogajanja prikazal na izčrpen dokumentaren in literaren način. Iz knjige izvemo podrobno o nastanku prvih partizanov in prvih bojih, o delu aktivistov in o izbojevanju prvega osvobojenega ozemlja. Posebna vrednost knjige je, da avtor ne posveča svoje pozornosti in opisom le velikim dogodkom, temveč posveča prav takšno pozornost drobnim dogodkom, ki imajo za osvobodilno gibanje svojo vrednost. Ob dogodkih, ki jih je Radko Polič sodoživljal kot aktivist OF, avtorja prav tako zanimajo neznatni dolenjski lju-dje, terenci, kakor vodilni ljudje slovenskega odpora in osvobodilnega boja.

To je knjiga, ki je napisana preudarno in zrelo, z dokajšnjo literarno spretnostjo in znanjem. Prav zato jo vsakdo z veseljem in užitkom bere do zadnje strani, saj v celotnem delu najde objektivno zgodovino precejšnjega dela dolenjskih krajev in ljudi.

V oceno smo prejeli

P. ACCOCE — P. RENTSCHNIK: *Bolezni velikih*. Strokovni recenzent za slovensko izdajo dr. Stanislav Mahkota. Prevedel Jože Smit. Opremil Matjaž Vipotnik. V nakladi 3000 izvodov izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.

Dr. Franc ROZMAN: *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*. Opremil Jani Bavčer. V nakladi 2000 izvodov izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.

Prešernova družba je izdala letno knjižno zbirko za leto 1980. V zbirki je kar sedem knjig in sicer: PREŠERNOV KOLEDAR ZA LETO 1980 in naslednje dodatne knjige: Franc ŠETINC: *Misel in delo Edvarda Kardačja*, Jure KISLINGER: *Debele zgodbe Petra Fuleža*, Josip JURČIČ — Janko KERSNIK: *Rokovnjači*, Mihailo LALIČ: *Prvi sneg*, Roman ROLLAND: *Miklavž Breugnon*, Ciril JEGLIČ: *Med ljudmi in rastlinjem*.

Zbornik občine Domžale. Uredil uredniški odbor: Janko GEDRIH, Ferdo GESTRIN, Jernej LENIČ, Mišan MARINIČ, Vasilij MELIK, Miroslav STIPLOVSEK, Jože ZONTAR. Zemljevide izdelal Zmago Čermelj. Tehnični urednik France Cerar. Opremil Peter Žebre. Izdala in založila Kulturna skupnost Domžale. Domžale 1979.

Sla po soncu. Antologija poezije Albancev v Jugoslaviji. Izbor, uvodni esej in note o pesnikih, napisal Hasan Mekuli. Po prevodih Esada in Hasana Mekulija prevedli: Janez Menart, Ivan Minatti, Tone Pavček, Severin Sali in Ciril Zlobec. Uvodni esej prevedel Jaša Zlobec. Opremila Metka Krašovec. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Matevž HACE: *Nepozabno leto 1942*. Opremila Nadja Furlan. V nakladi 2000 izvodov izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.